

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

Година XIX
vol 45.
Број 2/2023.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА
И ДРЖАВНА ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)
Број 2/2023. год. XIX vol. 45 стр. 1-170

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 011 3349-204

Email: ips@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

Проф. др Милан Матић и др Живојин Ђурић, научни саветник

Главни и одговорни уредник:

Др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Редакција:

Др Зоран Милошевић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Јован Базић, редовни професор (Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Учитељски факултет, Србија); др Сања Шуљагић, виши научни
сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Душан Пророковић, научни
сарадник (Институту за међународну политику и привреду, Београд, Србија);
др Марко Пејковић, научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Жељко Будимир, доцент (Факултет политичких наука, Бања Лука, Република Српска –
БиХ); др Александар Гронски, доцент (Духовна академија у Минску, Белорусија);
др Вања Глишин, истраживач сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија).

Секретари Редакције:

ма Бојана Секулић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија;
ма Саво Симић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Савет часописа:

Др Славенко Терзић, академик (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија);
др Борис Милосављевић, научни саветник (Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија);
др Момчило Суботић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија);
др Милош Ковић, редовни професор (Филозофски факултет Универзитета у Београду,
Србија); др Ирина Атанасијевић, редовни професор (Филолошки факултет Универзитета
у Београду, Србија); др Миша Ђурковић, научни саветник (Институт за европске студије,
Београд, Србија); др Дејан Михаиловић, редовни професор (University Tecnológico de
Monterrey, Faculty of Social Sciences, México); др Ђуро Бодрожич, виши научни сарадник
(Институт за политичке студије, Београд, Србија); Станислав Степанов, академик (члан
Руске академије наука); др Наталија Белоус, доцент (Брјански државни универзитет);
др Владислав Кучмисти, доцент (Белгородски државни истраживачки универзитет);
др Михаил Лобанов, доцент (Белгородски државни универзитет, Русија).

Лектура и коректура
Ања Маљевић

Прелом и штампа:
Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у
чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити
уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА:

СВЕТ У ПРЕВИРАЊУ И НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ

Александар Королија

ЈЕДАН, ДВА ИЛИ ВИШЕ ИМПЕРИЈАЛИЗАМА?.....7-25

Ђуро Бодрожих

НАЦИЈА И НАЦИОНАЛИЗАМ

– ПОРЕКЛО ТЕРМИНА И ИСТОРИЈАТ ИДЕЈЕ.....27-43

Марко Филијовић, Душан Пророковић

SWOT АНАЛИЗА РУСКЕ АРКТИЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ:

ВОЈНИ АСПЕКТ..... 45-63

Јелена Миљковић Матић

ТЕЗА ДА СУ СРБИ СТАРОСЕДЕОЦИ БАЛКАНА

НИЈЕ У НЕСКЛАДУ СА ХРИШЋАНСТВОМ.....65-86

Душан Ковачев

МЕТАПРАВНИ ОСНОВ АУТОНОМИЈЕ

ВОЈВОДИНЕ ПРЕ 1929. ГОДИНЕ.....87-111

Марко Станковић, Зоран Крстић

ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-АЛБАНСКИХ ОДНОСА

У СВЕТЛУ ИНИЦИЈАТИВЕ

„ОТВОРЕНИ БАЛКАН“ 113-125

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Сања Стошић

ОДБРАНА НДХ У СВЕТЛУ ЛАЖИРАЊА ИСТОРИЈЕ
И ЗАТИРАЊА ЈАСЕНОВАЧКИХ ЖРТАВА.....127-136

Саво Симић

БЕЗ СОПСТВЕНОГ ПРАВА НА ГЕОПОЛИТИКУ
– СРБИ ИЗМЕЂУ ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ
И ГЕОПОЛИТИКЕ СВЕТСКИХ СИЛА.....137-141

Зоран Р. Пешић

ДА ЛИ СУ МОРАЛНЕ ВРЕДНОСТИ ВАЖНЕ?
ПРЕДСЕДНИЦИ И СПОЉНА ПОЛИТИКА
ОД ФДР ДО ТРАМПА.....143-150
УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ.....151-169

CONTENTS

THEME OF THE ISSUE:

A WORLD IN TURMOIL AND THE NATIONAL QUESTION

- Aleksandar Korolija*
ONE, TWO OR MORE IMPERIALISM7-25
- Djuro Bodrožić*
NATION AND NATIONALISM – THE ORIGIN
OF THE TERM AND HISTORY OF THE IDEA..... 27-43
- Marko Filijović, Dušan Proroković*
SWOT ANALYSIS OF RUSSIAN ARCTIC STRATEGY:
MILITARY ASPECT.....45-63
- Jelena Miljković Matić*
THE THESIS THAT THE SERBS ARE INDIGENOUS
TO THE BALKANS IS NOT INCOMPATIBLE
WITH CHRISTIANITY65-86
- Dušan Kovačev*
META-LEGAL BASIS OF THE AUTONOMY OF
VOJVODINA BEFORE 1929.....87-111
- Marko Stanković, Zoran Krstić*
PERSPECTIVES OF SERBIAN-ALBANIAN
RELATIONS IN THE LIGHT OF THE
„OPEN BALKANS“ INITIATIVE.....113-125

REVIEWS

Sanja Stošić

THE DEFENSE OF THE NDH IN THE LIGHT
OF THE FALSEING OF HISTORY AND THE
SUPPRESSION OF THE JASENOVAK VICTIMS.....127-136

Savo Simić

WITHOUT THEIR OWN RIGHT TO GEOPOLITICS -
SERBS BETWEEN THE POLITICAL ELITE AND
THE GEOPOLITICS OF THE WORLD POWERS 137-141

Zoran R. Pešić

ARE MORAL VALUES IMPORTANT? PRESIDENTS
AND FOREIGN POLICY FROM FDR TO TRUMP 143-150
INSTRUCTIONS FOR AUTHORS..... 151-169

*Александар Королија**

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

ЈЕДАН, ДВА ИЛИ ВИШЕ ИМПЕРИЈАЛИЗАМА?

Сажетак

У раду се проблематизује разумевање појма империјализма у актуелној конјунктури коју битно одређује „Украјинска криза”. Посебно се критикује позиција неких од водећих левичарских интелектуалаца уз тврдњу да изостављају значење које је империјализам имао у класичној марксистичкој теорији, као и структурне неједнаке односе моћи и неједнак друштвено-економски развој који карактерише савремени светски капиталистички систем. У раду се користи дедуктивни метод. Критиком позиција левичарских интелектуалаца који појам империјализма не користе на довољно јасан начин, нити према значењу које империјализам има у марксистичкој и светско-системској теорији, настоји се започети шира теоријска дебата о томе шта би појам империјализма требало да значи у савременим (гео)политичким околностима. У том контексту се примарно разматра позиција Кине у светском систему, а која је у овом раду представљена као земља полупериферије која није империјалистичка и која нема пројекат нове глобалне хегемоније, већ своју полупериферну позицију користи за јачање сопствене регионалне стратегије. Закључује се да тренутно постоји само један империјализам као фаза у развоју капитализма и једини глобални хегемони пројекат под вођством САД.

Кључне речи: империјализам, капитализам, светски систем, структура, неједнакост, мултинационалне корпорације, хегемонија, центар, периферија, Кина.

* akorolija19@gmail.com

Историјски артикулисати прошлост не значи спознати је „каква је, у ствари, била”. То значи овладати сећањем онако како блесне у тренутку опасности. Историјском материјализму је стало до тога да задржи слику прошлости каква се у тренутку опасности изненада јавља историјском субјекту. Опасност подједнако прети и постојању традиције и њеним примаоцима. За обоје та је опасност истоветна: постати оруђе владајуће класе. (Walter Benjamin Eseji, 81)

УВОД

Након „златних година” седамдесетих година двадесетог века, када је термин империјализма био на свом врхунцу рецепције у академској заједници, већ неколико деценија он тавори на маргинама. Прецизније речено између 1974. и 1990. године коришћење термина империјализам је опало за чак 50% (Xu 2021). Патнаик (*Prabhat Patnaik*) примећује 1990. године да марксистички часописи расправљају о перестројци, дешавањима у Источној Европи или инвазији на Панаму, али без било каквог реферисања на империјализам. Ово констатује са чуђењем и делимично објашњење ове непримерене тишине види у престанку рата у Вијетнаму, али и напомиње да нису ратови они који воде ка империјализму, већ супротно империјализам води према ратовима (Patnaik 1990, 73-76) – што је такође теза која је до данас остала „затурена”. Империјализам је у наведеном периоду постао непопуларан термин, чинило се да је он испунио своју историјску улогу успоном СССР и процесима деколонизације у тзв. Трећем свету, а потом и успоном САД као чувара универзалних вредности демократије и људских права на светском нивоу.

Нови импетус империјализам добија избијањем „Украјинске кризе”. Председник Француске Макрон (*Emmanuel Macron*) и канцелар Немачке Шолц (*Olaf Scholz*) у својим говорима на Генералној скупштини Уједињених нација једногласно осуђују руски империјализам. За Шолца, повратак империјализма није само катастрофа за Европу већ и катастрофа за читав глобални мировни поредак који је антитеза империјализма и неоколонијализма (Scholz 2022). Слична оцена долази и од Макрона који са ужасом уочава повратак доба империјализма и колонија додајући да савремени империјализам није ни европски ни Западни, већ глобални и хибридни који укључује у себе цене енергената, безбедност исхране,

нуклеарну безбедност, приступ информацијама и кретање људи у намери да поткопа свачији суверенитет (Macron 2022).

Сагласни са политиком Француске и Немачке су и многи „левичарски” оријентисани интелектуалци. Није никакво изненађење сагласност словеначког филозофа Славоја Жижека које је конзистентно са подршком агресији НАТО-а на СРЈ и „спашавању беспомоћних Албанаца од српских монструма”¹, као и са тврдњом како НАТО не гађа цивиле, па он нема никакву дилему за или против бомбардовања, већ има проблем са тим што је бомби премало и што долазе прекасно². На примеру Украјине, он изражава бојазан да херојски отпор Украјинаца у борби са руским нео-империјализмом не заврши под јармом Западног неолиберализма, али наглашавајући да је од усисавања у руску империју ипак боље бити Западна економска колонија (Žižek 2022). Видимо да у овој негацији више није разлика између „кафе без млека и кафе без шлага”, већ да је само руска кафа са (нео)империјализмом, док је западна са „неолиберализмом”.

На сличној позицији је и Хабермас (*Jürgen Habermas*) који притом и не помиње „јарам неолиберализма. За Хабермаса је реч о руском варварском кршењу међународног права које је инспирисано Путиновом (Владимир Владимирович) жељом и подршком Руске православне цркве да обнови Руско царство. Хабермас упозорава да се након Украјине може очекивати даље руско ширење на Грузију, Молдавију, балтичке државе и коначно на Балкан. Запрепашћен овим империјалним планом, Хабермас ургира на немачко јавно мњење и посебно на политичаре да напусте пацифизам (Habermas 2022).

Имуним на нови дискурс о руском империјализму се није показао ни Негри (*Antonio Negri*), иако је у свом главном делу „Империји” тврдио да је дошло до радикалног историјског прелома и да стари империјализми више нису делатни, већ да постоји надтериторијална глобална Империја. Сада он пак Русију означава као агресорску државу и показује неразумеваше за „карикатуралну подршку” оних који њено деловање схватају антиимперијалистичким и занемарују реакционарни карактер цивилизације коју брани Путин. Даље он наводи да питање рата које прети да заузме централну позицију у глобализацијским процесима захтева поновно промишљање појма империјализма и додаје да ратови затварају простор за једнакост и слободу. Но, поновно промишљање појма

¹ (videti Žižek 1999a): <https://www.lacan.com/zizek-nato.htm>.

² (videti Žižek 1999b): <http://kunstradio.at/WAR/zizek.html>.

империјализма Негри своди на Путинов покушај да искористи пад хегемоније САД како би редефинисао европску безбедносну архитектуру и издигао Русију на ранг империје. Иза овог покушаја се крије „политички капитализам” и „ауторитарни систем” који је несумњиво непријатељ слободе и једнакости (Lovink 2022).

Оно што је упечатљиво у „критици империјализма” ових аутора јесте изостанак критике империјализма, односно заборав значења који је империјализам имао у теорији од свог настанка. Уз најискренију намеру према непристрасности анализе онога што је речено, може се констатовати да наведени аутори нису ни корак одмакли од онога што се већ налази у говорима водећих западних политичких званичника и медијских наратива – једном речју доминантног Западног дискурса о „Украјинској кризи”.

Према тим премисама империјализам се разуме као однос између држава приликом којег једна одлучује да користи силу како би проширила своју територију и зону утицаја на рачун друге и стекла или ојачала своју позицију империјалистичке силе. Чак и то што је чињенично погрешно на овај начин Русији наметати етикету империјализма није сасвим битно, јер овакво схватање империјализма нема везе са разумевањем које се развијало од краја XIX века до данас у оквиру марксистичке теорије империјализма са којом поменути аутори кокетирају и наводно се идентификују. Стога можемо оправдано посумњати да су они постали оруђе владајуће класе – апологете истинског империјализма.

Како бисмо јасније разликовали схватање империјализма у теорији од представљених исказа левичарских интелектуалаца, у овом раду ћемо користити дедуктивну методу спроведену превасходно на теорији империјализма и светско-системској теорији.

ПОВРАТАК КЛАСИЦИ

На врло површном нивоу од кога се може почети, погледајмо колико је Негријева теза о рату као препреци за једнакост и слободу погрешна, чак и на апстрактном нивоу који не конкретизује довољно које снаге су укључене у рат и са којим циљевима – односно на нивоу који не разматра саму природу конкретног рата.

Добро је познат став Лењина (*Владимир Ильич*) и делова радикалне социјалистичке групације о Првом светском рату, који очигледно треба поновити. Образлажући став о рату који су

бољшевици усвојили на Бернској конференцији 1915. године, Лењин истиче да противљење политици одбране отаџбине у актуелном рату не значи и противљење сваком рату који се води са циљем одбране отаџбине каквих је било у периоду 1789-1871 и који су вођени против националних тлачитеља. Супротно томе, када се позива на одбрану отаџбине док је суштински реч о интересима финансијског капитала и борбама за колоније, као што је то случај у Првом светском рату, онда се бољшевици противе таквом отаџбинском рату (Lenin 1916). Лењин додатно истиче да се однос бољшевика према рату разликује од ставова „буржоаских пацифиста и адвоката мира” и да је основни циљ пролетаријата да рат између империјалистичких влада преокрене у грађански рат и спроведе социјалистичку револуцију (Lenin 1915).

Још радикалнији став заступа Мао (*Mao Tse Tung*) поведен тријумфализмом који је препознао у борби светског пролетаријата. Најпре, он рат види као највишу форму разрешавања противречности између нација, класа, држава и политичких група (Мао 2014, 59), затим разликује праведне ратове који су прогресивни од неправедних који спречавају прогрес и против којих се треба борити „ратом против рата” (60-61). Док вероватно најпознатије мисли о рату пише на следећи начин: „После Првог светског рата појавио се Совјетски Савез са 200 милиона становника. После Другог светског рата појавио се социјалистички табор са 900 милиона становника. Може се са сигурношћу рећи да ако империјалисти изазову Трећи светски рат, онда ће сигурно, као резултат тога, још неколико стотина милиона људи прећи на страну социјализма (68). Мао није случајно тврдио да се власт рађа из пушчане цеви, то је неизоставни део његове револуционарне теорије.

Дакле, поредак идеја је сасвим очигледан, не само да код класика нема говора о схватању рата као препреке за слободу и једнакост, већ марксистичка критика империјалистичких ратова управо у самим ратовима види не само један од начина, већ можда и одлучујући предуслов борбе за слободу и једнакост!

Али недовољно је задржати се на овом нивоу - баналне премисе империјализма које су „левицарски” интелектуалци понудили могуће је распршити на баналан начин - за боље разумевање империјализма потребно је отићи дубље, и логички и историјски.

Кључна одредница империјализма код класичних марксистичких теоретичара империјализма јесте његово схватање као *фазе капитализма*. Дакле, не ради се о схватању империјализма

као односа између држава, или као вођење агресивних ратова који једни/јачи започињу против других/слабијих нити било шта слично што би апстраховало односе сила од капиталистичког система као оквира у којем настају ови специфични империјалистички односи.

Грубо говорећи у друштвеној теорији постоји консензус о две или три фазе империјализма. Прва у распону 1870-1945, друга од краја 1945. до краја постојања СССР и трећа послехладноратовска фаза, с тим што поједини аутори не признају трећу фазу већ виде само прве две (Noonan 2017, 4-5). У току прве фазе настају главна дела која дефинишу и критикују империјализам и која не само да нису анахрона, већ су и супериорна теоријама поменутих „левичарских” аутора. У том периоду још пре Лењина, Роза Луксембург (*Rosa Luxemburg*) ће истаћи да је империјализам последња фаза капитализма који долази до тачке када освајањем више не може придобити не-капиталистичке делове света који су неопходни за акумулацију капитала (Luxemburg 1955). Лењин ће популаризовати ово схватање империјализма као последње фазе капитализма, али не на економистички начин као Луксембургова, већ на политички. Наиме, он ову фазу види као плачкање које финансијски капитал напредних држава врши једноставним „резањем купона” (Lenjin 1973, 15). Но, кључна карактеристика је што је капитализам прерастао у светски систем колонијалног управљања и доминације финансијског капитала у којем „шачица напредних земаља гуши огромну већину Земљине кугле” (13). Кључне карактеристике које он наводи су следеће: 1) концентрација производње и капитала која је створила монополе са одлучујућом улогом у економији; 2) стапање банковног капитала с индустријским и стварање финансијске олигархије; 3) извоз капитала; 4) стварање међународних монополистичких савеза капиталиста који деле свет; 5) завршена је територијална подела Земље од стране најкрупнијих капиталистичких држава (86-7). На овај начин Лењин утемељује теорију која проучава структуру империјализма као фазе у капиталистичком развоју.

СТРУКТУРА ИМПЕРИЈАЛИЗМА

Неједнаки развој као инхерентну карактеристику развоја капиталистичког система даље ће теоријски конкретизовати теоретичари зависности и светског система. Франк (*Andre Gunder Frank*) поставља тезу да капиталистички развој неумитно води

подели на метрополе и сателите (Frank 1969, XI). Земље метрополе свој развој заснивају на експлоатацији вишка вредности који се производи у земљама сателитима, односно на присвајању вишка од стране монополиста (6-7). Ово даље води централизацији капитала у метрополама која додатно подстиче репродукцију односа метропола-сателит (9). За њега ови процеси представљају структурну неопходност капитализма као светског система, те се они изнова репродукују широм целине система – како између различитих земаља тако и унутар једне земље, регионалним разликама (12).

У нешто сложенијој перспективи, Волерстин (*Immanuel Wallerstein*) и Хопкинс (*Terence Hopkins*) ће представити структуру светског система која се састоји од растуће економије која прогресивно постаје све глобалнија и садржи процесе акумулације капитала који су засновани на географским поделама на центар, полупериферију и периферију, али и на више растућих држава, као и на подели између капитала и рада (Hopkins i Wallerstein 1982, 11-2). Веза између економског центра и политичких процеса се огледа у поклапању економског центра са јаким државама и периферије са слабијим државама (13) и на тим односима израстају односи хегемоније и доминације (28-29). Доминацију виде као пуко коришћење силе које је везано најпре, али не и искључиво, за период колонијализма, док хегемонија подразумева односе између држава – односе унутар међудржавног система – где или једна сила има значајну превагу над свим осталима или постоји савез сила релативно сличних снага (51-53). Кључна противречност овако подељеног система почива у томе што светска економија функционише претежно као светска, као једна, али политика функционише на нивоу националних држава, као више, што води сукобима између регија центра и периферије, као и доминантних и доминираних држава (58). Ова противречност је од кључне важности за разумевање савременог империјализма.

На сличном трагу Амин (*Samir Amin*) препознаје структурне услове који воде неједнаком развоју и периферијализацији економије од којих издваја три: 1) Велике разлике између различитих производних сектора, 2) Дезартикулација економије (на пример производња сировина која ће се извести у иностранство уместо да се претвори у готов производ у другом домаћем сектору индустрије), и 3) Доминација система споља путем стране контроле над највећим предузећима, као и над читавим привредним секторима попут рударства, енергетике итд. (Amin 1974, 15-20).

Ове разлике у развоју су типичне за саму структуру империјализма која настаје као инхерентно својство капитализма: „Од својих почетака у средњем вијеку капитализам је увијек био хијерархијски систем с једном или више водећих метропола на врху, потпуно зависних колонија на дну и разноликих облика суперординације и субординације између тога” (Baran i Sweezy 1978, 165).

Међу домаћим ауторима постоје перспективе блиске светско-системској теорији. Миодраг Ранковић истиче „посистемавање” и „структурисање” које центар чини на периферији – пример су тзв. транзиције социјалистичких земаља Источне Европе. Поред економског прелаза на капиталистичке привредне односе, спроводе се и институционалне измене па се чак постављају и протекторати попут БиХ и тзв. независног „Косова”. Коначно, НАТО се шири у ове земље и „посистемавањем” ради на смањењу руског утицаја и омогућава ЕУ неку врсту компензације за изгубљене старе колонијалне територије европских сила (Ranković 2011, 30-32).

Сличног мишљења Ранковићу је и Слободан Антонић који тврди да је после петооктобарског преврата Србија постала у економском и политичком смислу (полу)колонија. Будући да је реч о неформалној империји, Србија нема колонијалног господара већ се „господство заснива на непосредном утицају (Antonić 2022a, 1170). Према мишљењу Љубише Митровића, Србија је после 5. октобра кренула путем колонијалне демократије која функционише у друштву периферног типа са деиндустријализованом економијом и разбијеном социјалном државом (Mitrović 2021, 27).

С обзиром на ове увиде у функционисању неформалне империје у Србији и с обзиром на представљену структуру империјализма сада треба наставити према емпиријском нивоу како би се разумео учинак структуре империјализма на актуелну светску конјунктуру.

СТРУКТУРАЛНЕ НЕЈЕДНАКОСТИ

Ченг (*Cheng Eenfu*) и Лу (*Baolin Lu*), пратећи Лењинову теорију, налазе пет карактеристика неоимперијализма: 1) нови монопол и интернационализација производње и циркулације који су довели до настанка гигантских мултинационалних корпорација, 2) нови монопол финансијског капитала, 3) монопол долара и интелектуалне својине, 4) нови монопол интернационалног савеза олигархије

који укључује једну хегемону силу и неколико великих сила, и 5) глобализација противречности капитализма и интензификација криза које стварају нове монополистичке, предаторске, хегемоне и паразитске транзиционе облике распадајућег капитализма (Eenfu and Baolin 2021).

Посебно ћемо издвојити прву карактеристику с обзиром да осамдесетих година XX века долази до наглог пораста утицаја мултинационалних корпорација које по својој моћи и богатству далеко превазилазе многе државе - укључујући и оне богатије. Од 1980. до 2002. године њихов број је порастао са 15.000 на 82.000, а број прекоморских подружница (*overseas subsidiaries*) са 35.000 на 810.000, те не чуди да око 60% прихода, као и 60% укупног броја запослених у водећих сто мултинационалних корпорација потиче из иностранства. У истом временском периоду, 28.000 највећих мултинационалних корпорација је подигло своје профите са 2 трилиона на 7,2 трилиона долара, односно на 10% укупног светског БДП-а (Eenfu and Baolin 2021).

Но, ове петоцифрене бројеве корпорација је могуће сравнити на троцифрене под условом да се истражују оне најутицајније – сам врх светског предаторског ланца. Наиме горњих 735 корпорација контролише 80% вредности које створе све мултинационалне корпорације. Штавише, централних 137 корпорација чине „супер ентитет” с обзиром да готово да имају контролу над укупним глобалним мрежама мултинационалних корпорација (Vitali et al. 2017, 4).

Управо овај „супер ентитет” треба разумети у контексту структуралних неједнакости империјализма, односно у контексту разлика између центра и периферије. Пораст мултинационалних корпорација се доводи у везу са ниским надницама у земљама периферије. Пораст директних страних инвестиција је 2013. први пут највећим делом (52%) одлазио у тзв. „земље у развоју”. Трговина се такође одвија под овим околностима, односно трговина прати стране инвестиције и тргује са подговорачима као што је тајвански „Фоксон” који у Кини производи „Ајфон” за мултинационалну корпорацију „Епл” где читав процес има смисла само док је амерички трговински партнер земља ниског дохотка (Suwandi, Jonna, and Foster 2019). Ово се може уочити приликом поређења цене јединице рада током последње три деценије када су трошкови рада у растућим земљама периферије (Кина, Индија, Индонезија и Мексико) биле

између 40% и 60% у односу на земље центра (САД, ВБ, Немачка, Јапан). Ово је структурни механизам помоћу којег центар обара висину надница на периферији како би успео да присвоји високе количине економског вишка, односно да експлоатише периферију по што већим стопама (Suwandi, Jonna, and Foster 2019).

У том смислу сасвим је логично да је у периоду 2000-2009 у САД смањен број индустријских радника за 5,5 милиона што је довело до тога да удео индустријских радника у укупној радној снази САД, као и удео индустријске производње у укупном БДП опадне на период средине XIX века (Antonić 2022b, 151). Истовремено са овим процесом пада индустријских радника у САД расте укупан број радника унутар глобалног ланца производње са 296 милиона 1995. на 453 милиона 2013. године, са битним додатком да те године 79% укупне индустријске радне снаге живи на „глобалном Југу” док је тај удео 1950. износио 34%, а 1980. године 53% (Suwandi, Jonna, and Foster 2019).

Размере у којој мултинационалне корпорације са седиштима у земљама центра профитирају на кулчењу радника периферије се може у свом ужасу илустровати на примеру компаније „Најк”, где се једна патика састоји од 52 компоненте произведене у пет земаља. Крајем деведесетих година трошкови производње једне патике у Вијетнаму су износили 1,50 долара, а цена по којој су се продавале у САД је износила 149,50 долара, док је компанија „Пума” почетком двехиљадитих година на сваких сат времена продаје зарађивала 28 сатница кинеских радника који су је производили (Suwandi, Jonna, and Foster 2019). Поменути „Ајфон” се у САД 2010. године продавао за 549 долара, док су трошкови производње у Кини износили десет долара, па је Кина од тог производа остварила величанствених 1,8% вредности (Foster 2015).

Међутим, у контексту неједнакости и доминације центра над периферијом није реч искључиво о разлици у платама и присвајању вишка. Према одређеним прорачунима, помоћу неједнаке размене, односно преко ресурса који су присвојени кроз трговину као „гратис”, односно нису плаћени, у периоду 1990-2015 одлив са периферије износи чак 242 трилиона долара. Овај одлив вредности са Југа је само у 2015. години износио 14,1 трилион долара за сировине, 5,1 трилион за земљу, 3,6 трилиона за енергију и 20,3 трилиона за радну снагу (Nickel et al. 2022). Само из Кине одлив вредности износи 2,4 трилиона долара што чини 22% укупног одлива од земаља Југа према

земљама Севера. Ова чињеница нас води даље према проблематици позиције Кине у светском империјалистичком систему.

ДА ЛИ ЈЕ КИНА ИМПЕРИЈАЛИСТИЧКА ЗЕМЉА?

Престижање Јапана и заузимање друге позиције по висини БДП иза САД 2010. године, довело је до промене државне политике „држања ниског профила” коју је прокламовао Денг (*Deng Xiaoping*) 1990. године и замењена Сијевом (*Xi Jinping*) политиком „стремљења према постигнућу” (Yan 2014, 153-154). Политика „ниског профила” је била усмерена незамерању великим силама, пре свега САД и окарактерисана је умереношћу, опрезношћу, „не истицању заставе” и потраге за експанзијом.

Ова политика је ударила о зид после Олимпијских игара 2008. када је прво на ред од стране Западних сила дошла критика питања безбедности, а потом и поморски спорови са Јапаном, Филипинима и Вијетнамом, као и нова стратегија Обамина администрације за питања Источне Азије (155-156). Ово су неки од преломних тренутака због којих на главну позорницу ступа нова стратегија. Важна новина Сијеве спољне политике је што се у фокусу не налазе искључиво економски интереси, већ спољна политика мора служити националном препороду. У том смислу је као план постављено достизање умерено просперитетног друштва до стогодишњице КП Кине 2021. године и достизање богате и јаке социјалистичке земље до стогодишњице Народне Републике Кине 2049. Као битна разлика ове политике се истиче не само вођење економске политике која не следи првенствено економске интересе, већ економска политика која ће повећати економску међузависност региона, односно економија вођена политичким интересима (166).

Као четири главна принципа политике „стремљења за постигнућем” издвајају се блискост (*qin*), кредибилност (*cheng*), корист (*hui*) и инклузивност (*rong*). Ови принципи указују на то да је Сијева спољна политика пре свега усмерена на регион, односно на регионални развој који треба да буде у интересу свим околним земљама које ће градити блиске односе обостраног поверења (167). Овде до изражаја долази спољна политика која није вођена искључиво економским интересима. Си је у својим говорима више пута истицао да Кина треба да брине о економским интересима земаља које подржавају Кину чак и по цену интереса саме Кине

што је наишло на неразумевање међу дипломатама образованим на моту „бити богат је величанствено” и које не разумеју како моралност може добити приоритет у односу на економске интересе који су доминирали кинеском спољном политиком скоро пуне три деценије (168).

Овај заокрет у Сијевој спољној политици истиче и бивши аустралијски премијер Кевин Рад (*Kevin Rudd*) тврдећи да је Си одбацио Денгову прагматистичку и неидеолошку политику и на њено место поставио марксистички национализам где идеологија више управља политиком него обрнуто (Rudd 2022, 11). Рад упозорава Запад да не потцени Сијево марксистичко-лењинистичко истицање потраге за праведнијим светом и тврдњу да је Кина стекла довољну моћ да промени ток историје (18).

Међутим, политика која није заснована на хегемонији, или позитивно речено, политика која је заснована на противљењу хегемонији, претходи периоду владавине Денга и Сија. Још је Мао 1973. године након сукоба са СССР поновио речи оснивача династије Минг из XIV века: „Копajte дубоко тунеле, свуда складиштите пшеницу, и никада не трагајте за хегемонијом” (Anderson 2017, 88-89). Две године касније у Устав Народне Републике Кине унет је члан по којем ће се Кина одупирати хегемонизму, а који је остао и у последњем Уставу из 2004. године (89). У Преамбули Устава стоје следеће речи: „Кина се конзистентно супротставља империјализму, хегемонизму и колонијализму, ради на оснаживању солидарности са народима свих земаља, подржава потлачене народе и друге земље у развоју у њиховој праведној борби да освоје и очувају независност и развој својих економија, и тежи очувању светског мира и промовише питање људског развоја” (Constitution PRC 2019).

Дакле, Кина се не може теретити за спровођење империјалистичке политике. Но, најчешћи аргумент који се користи за кинески империјализам јесте у домену економије. Наиме, тачно је да је у последње две деценије Кина повећала своје економско присуство у страним земљама. Између 2004. и 2018. године Кина је повећала имовину у иностранству са 929 милијарди долара на 7,32 трилиона долара, док се страна имовина у Кини повећала са 693 милијарде на 5,19 трилиона долара што Кину ставља у позицију суфицита од огромних 2,13 трилиона долара (Li 2021).

Међутим, Ли напомиње да 43% кинеског капитала у иностранству заправо чине девизне резерве, а 26% су директне стране

инвестиције и 7% портфолио инвестиције. Док је страни капитал у Кини распоређен са 51% у директним страним инвестицијама, 21% у портфолио инвестицијама и 26% у осталим инвестицијама. Ово указује да су стране инвестиције у Кини усмерене на експлоатацију јефтине радне снаге, као и јефтиних природних ресурса. Такође, стопа поврата кинеских инвестиција је око 3%, док је та стопа 5-6% за стране инвестиције у Кини. Коначно, када се погледа просторно где се инвестиције налазе, 63% кинеских инвестиција је у Азији и од тога скоро читав износ се налази у Хонг Конгу, Макау и Сингапуру - земљама које су етнички кинеске - док је само 9 милијарди инвестирано у Јапан и Јужну Кореју (Li 2021).

Ово аутора наводи на оцену са којом се слажемо - Кину треба разумети као земљу полупериферије будући да садржи елементе експлоатисања других земаља, али која је и сама експлоатисана – дакле она није земља центра нити империјалистичка. Штавише, треба рећи да ови подаци не дају потпуну слику будући да не разматрају кретање радне снаге, односно колико Кинеза ради у земљама центра (само у САД живи 5,37 милиона Кинеза³), као и то колико капитала се износи из Кине назад у земље центра, а колико стеченог капитала у иностранству се враћа назад у Кину.

Ово су све аргументи који се држе нивоа да империјализам представља однос између две државе. Њих смо овде уважили да бисмо показали да чак и користећи такве исказе Кину није могуће једноставно представити као империјалистичку земљу. Међутим, као што смо рекли, разумевање империјализма у овом раду се тиче пре свега производних односа и фазе читавог капиталистичког система што према самим претпоставкама не може социјалистички режим сврстати у империјалистичке силе. Без да улазимо у политички, војни и културни ниво где ни у једном Кина не пројектује своју моћ на друге земље и не ствара према својој слици своје сателите.

ЗАКЉУЧАК

Заборав термина империјализма, у смислу смањења коришћења термина империјализма и антиимперијализма, неумитно је водио забраву појма империјализма, односно шта империјализам значи унутар теоријског дискурса. То је даље довело до првог галиматијаса

³ <https://www.statista.com/statistics/279530/countries-with-the-largest-number-of-overseas-chinese/>

у говору интелектуалаца и политичара. Овај празан ход у којем се нашао термин империјализма је несумњиво отворио нови фронт на којем ће се убудуће одвијати борбе за његову интерпретацију.

У том контексту не само да се заборавља читава империјалистичка прошлост капитализма који почиње да се развија на Западу, већ се у први план истичу тезе да је империјализам данас искључиво присутан у више облика као кинески, руски, ирански итд. Овим земљама које садрже економски, политички, културни и војни капацитет за аутоцентричан развој и које настоје да повећају своју аутономију унутар светског капиталистичког система, спочитава се тенденција ка територијалној експанзији и вођењу освајачких ратова.

Ова теза испушта из вида да је управо *differentia specifica* савременог империјализма то што територијалне експанзије имају значај другог реда, а да одлучујући утицај има експанзија капитала, односно незауостављиво ширење акумулације капитала које се налази у самој логици капитала од његовог настанка. За разлику од колонијализма који је био заснован на пљачкама, масовним убијањима, наплаћивању колонијалних ренти итсл., даља фаза развоја капитализма је претежно заснована на организованој акумулацији капитала и експлоатацији радне снаге под заставом слободе и једнакости. Ова промена у својству империјализма се јасно огледа у „неоколонијализму” када је постало јасно да САД подржавајући антиколонијалну борбу у земљама Африке, Азије и Јужне Америке проналазе своје интересе, односно у тој борби налазе полугу за слободно ширење сопственог капитала у слободним, новонезависним сувереним државама које се ослобађају од старих европских империјалних сила. По истој матрици се одвијају и тзв. постсоцијалистичке транзиције где капитал продира у социјалистичке земље, а руку под руку га прате политички емисари и оклопна возила.

У овом контексту се води борба за интерпретацију империјализма. Како интерпретирати тежње земаља које желе аутоцентричан развој и политику самоопредељења - што већу аутономију од центра светског капиталистичког система. Обе категорије свој означитељ добијају над-одређењем⁴ које долази од стране глобалних односа снага. Утицајем глобалних сила се

⁴ Над-одређење у Алтисеровом смислу да не постоје једноставне противречности, већ да се ради о структурној узрочности, о већем броју узрока међу којима се издваја доминанта.

конструирате дискурс у којем Запад није империјалистички, али Русија и Кина јесу. Паралелно томе, Косово и Метохија није Србија, али Крим јесте Украјина. Међутим, овде се не ради напросто о лицемерју глобалних сила, већ је реч о томе да су „локални” проблеми надодређени интересима империјалних сила. Према старој изреци да оно што је дозвољено Јупитеру није дозвољено и волу, може се прозрети права политика Империје. Права политика Империје постаје транспарентна тек у разрешавању противречности. У том смислу нема ничег лицемерног у политици Империје, она је заиста конзистентна у разрешавању противречности на Косову и Криму – оба проблема се не разрешавају према међународном праву, већ према политичким интересима.

Дакле, асиметрија између земаља центра и (полу)периферије надодређује противречности које постоје по дубини и ширини читавог светског капиталистичког система. Политичка и економска хегемонија се централизује око „центра центрâ” који чини САД као водећа сила која предводи остале земље центра. Овде се налази „супер ентитет” мултинационалних корпорација⁵, главни мотор⁶ најјачег војног савеза НАТО-а, контрола наднационалних институција попут ММФ-а⁷, Светске Банке, али и Уједињених Нација. Али оно што је важно истаћи јесте да овде није реч тек о једној националној држави, већ о томе да *светски капиталистички систем као главни улог поставља глобалну хегемонију* – глобалну, општу хегемонију која

⁵ На листи 500 највећих светских брендова (мала разлика у односу на *Fortune 500* листу која садржи и државне фирме које нису брендови у ужем значењу) доминирају америчке корпорације са приходом од 49% а на другом месту су кинеске са 19%. Од првих 10, 7 је америчких (*Apple, Amazon, Google, Microsoft, Walmart, Facebook, Verizon*). Детаљније видети овде: <https://brandirectory.com/rankings/global>

⁶ САД имају око 750 војних база на страним територијама у чак 80 различитих нација. За њима следи Велика Британија са 145, док Русија има око 30, а Кина само 5 (видети: <https://www.thesoldiersproject.org/how-many-us-military-bases-are-there-in-the-world/>). Војни буџет САД је за 2023. годину повећан на 1.01 трилион долара (детаљније видети: <https://www.usaspending.gov/agency/department-of-defense?fy=2023>), док је 2021. године Кина за војску издвојила 293 милијарде, а Русија 65.9 милијарди (видети: <https://www.visualcapitalist.com/ranked-top-10-countries-by-military-spending/>).

⁷ САД су највећи улагач у ММФ и због тога имају столицу у извршном одбору, а због удела од 17.43% гласова једине имају моћ да ставе вето на одлуку ММФ за које је потребна супервећина од 70% или 85% гласова (детаљније видети: <https://sgp.fas.org/crs/misc/IF10676.pdf>).

подразумева економску, политичку, идеолошку и војну превласт. Самим тиме, локални ратови и локална територијална ширења не испуњавају овај неопходни услов империјалистичких тежњи.

У складу са до сада наведеним, питање које треба да поставља друштвена наука којој је стало до дубљих истина није то зашто је земља А напала земљу Б, већ зашто капитализам на одређеном ступњу свог развика нужно узима облик империјализма? Даље, на истом трагу, није најпре реч о описивању нових метода које користи савремени империјализам, већ како одређене актуелне друштвене појаве одговарају апстрактној савременој империјалној структури? Ово су нека од главних питања на које треба да одговори савремена теорија империјализма.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Amin, Samin. 1974. *Accumulation on a world scale : a critique of the theory of underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- Anderson, Perry. 2017. *The H-word. The Peripeteia of Hegemony*. London: Verso.
- Antonić, Slobodan. 2022a. „Kompradori kao deo TNKK: Slučaj Srbije.“ *Socioloski Pregled* 56 (4): 1169-1191. doi: 10.5937/socpreg56-41448.
- Antonić, Slobodan. 2022b. *Dosadna sociologija*. Beograd: Službeni Glasnik.
- Baran, Paul, i Paul Sweezy. 1978. *Monopolni kapital*. Zagreb: Stvarnost.
- Benjamin, Walter. 1974. *Eseji*. Beograd: Nolit.
- Eenfu, Cheng, and Lu Baolin. 2021. “Five Characteristics of Neoimperialism.” *Monthly Review Press*. <https://monthlyreview.org/2021/05/01/five-characteristics-of-neoimperialism/>.
- Foster, John. 2015. “The New Imperialism of Globalized Monopoly-Finance Capital.” *Monthly Review Press*. 67 (3): 1. doi: 10.14452/MR-067-03-2015-07_1.
- Frank, Andre-Gunder. 1969. “Capitalism and Underdevelopment in Latin America.” *Monthly Review Press* 48 (3): 453–455. doi: 10.1215/00182168-48.3.453.
- Habermas, Jürgen. 2022. “War and Indignation. The West’s Red Line Dilemma.” *Reset Dialogues*. 6. May 2022. <https://www.resetdoc.org/story/jurgen-habermas-war-indignation-west-red-line-dilemma/>.
- Hickel, Jason, Christian Dorninger, Hanspeter Wieland, and Intan Suwandi. 2022. “Imperialist appropriation in the world economy: Drain from

- the global South through unequal exchange, 1990–2015.“ *Global Environmental Change* 73. doi: 10.1016/j.gloenvcha.2022.102467.
- Hopkins, Terrence, and Immanuel Wallerstein. 1982. *World-Systems Analysis*. London: SAGE Publications.
- Lenin, Vladimir. 1915. “The Principles of Socialism and the War of 1914–1915.“ *Marxist.org*. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1915/s-w/ch01.htm>.
- Lenin, Vladimir. 1916. “A Caricature of Marxism and Imperialist Economism.“ *Marxist.org*. <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/carimarx/1.htm>.
- Lenjin, Vladimir. 1973. *Imperijalizam kao najviši stadijum kapitalizma. Država i revolucija*. Zagreb: Naprijed.
- Li, Minqi. 2021. “China: Imperialism or Semi-Periphery?“ *Monthly Review Press*. 1. July 2021. <https://monthlyreview.org/2021/07/01/china-imperialism-or-semi-periphery/>.
- Lovink, Geert. 2022. “Sandro Mezzadra & Toni Negri: Join the Global Fight against the Regime of War.“ *Institute of Network Culture*. 9. August 2022. <https://networkcultures.org/tactical-media-room/2022/08/09/sandro-mezzadra-toni-negri-join-the-global-fight-against-the-regime-of-war/>.
- Luxemburg, Rosa. 1955. *Akumulacija kapitala. Prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma*. Beograd: Kultura.
- Macron, Emmanuel. 2022. “Speech by the President of the French Republic at the United Nations General Assembly.“ *Elysee*. 20. September 2022. <https://www.elysee.fr/en/emmanuel-macron/2022/09/20/speech-by-the-president-of-the-french-republic-at-the-uunited-nations-general-assembly>.
- Mao, Cedung. 2014. *Mala crvena knjižica*. Beograd: Prosveta.
- Mitrović, Ljubiša. 2021. „Između liberalno-demokratske revolucije i neokonzervativne restauracije sociološke i geopolitičke marginalije o 5. oktobru.“ *Nacionalni interes* 40 (1): 23-43. doi: 10.22182/ni.4012021.1.
- Noonan, Murray. 2017. *Marxist Theories of Imperialism, A History*. London: I.B. Tauris.
- Patnaik, Prashad. 1990. “Whatever Has Happened to Imperialism?“ *Social Scientist* 18 (6/7): 73-76. doi: 10.2307/3517480.
- Ranković, Miodrag. 2011. *Novi imperijalizam*, Beograd, 2011.

- Rudd, Kevin. 2022. "The World according to Xi Jinping." *Foreign Affairs*. November/December 2022. <https://www.foreignaffairs.com/china/world-according-xi-jinping-china-ideologue-kevin-rudd>.
- Scholz, Olaf. 2022. "Speech by Olaf Scholz, Chancellor of the Federal Republic of Germany, at the 77th general debate of the United Nations General Assembly." *Permanent Mission of Germany to the United Nations*. 20. September 2022. <https://new-york-un.diplo.de/un-en/news-corner/-/2553516>.
- Suwandi, Intan, Jamil Jonna, and John Foster. 2019. "Global Commodity Chains and the New Imperialism." *Monthly Review Press*. 1. March 2019. <https://monthlyreview.org/2019/03/01/global-commodity-chains-and-the-new-imperialism/>.
- Vitali Stefania, James Glattfelder, and Stefano Battiston. 2011. "The Network of Global Corporate Control." *Plos One*. 6 (10). doi: 10.1371/journal.pone.0025995.
- Xinhuanet View font*. 2018. "Constitution of the People's Republic of China,." 22. March 2018. http://www.npc.gov.cn/npc/c191/c505/201905/t20190521_263492.html.
- Xu, Zhun. 2021. "The Ideology of Late Imperialism." *Monthly Review*. <https://monthlyreview.org/2021/03/01/the-ideology-of-late-imperialism/>.
- Yan, Xuetong. 2014. "From Keeping a Low Profile to Striving for Achievement." *The Chinese Journal of International Politics*, 7 (2): 153–184. <https://doi.org/10.1093/cjip/pou027>.
- Žižek, Slavoj. 1999a. "NATO, the Left Hand of God." *Lacan*. <https://www.lacan.com/zizek-nato.htm>.
- Žižek, Slavoj. 1999b. "Against the Double Blackmail." *Kunst radio*. <https://kunstradio.at/WAR/zizek.html>.
- Žižek, Slavoj. 2022. "Ukraine's Tale of Two Colonizations." *Project Syndicate*. <https://www.project-syndicate.org/commentary/ukraine-russian-occupation-or-western-neoliberal-colonization-by-slavoj-zizek-2022-08?barrier=accesspaylog.s>.

*Aleksandar Korolija**

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

ONE, TWO OR MORE IMPERIALISM

Resume

The paper problematizes the understanding of the concept of imperialism in the current conjuncture, which is significantly determined by the Ukrainian crisis. In particular, the position of some of the leading left-wing intellectuals is criticized, with the claim that they omit the meaning that imperialism had in classical Marxist theory, as well as structural unequal power relations and unequal socio-economic development that characterizes the modern world capitalist system. The paper uses the deductive method. By criticizing the positions of left-wing intellectuals who do not use the notion imperialism in a sufficiently clear way, nor according to the meaning that imperialism has in Marxist and world-system theory, an attempt is made to start a wider theoretical debate about what the notion imperialism should mean in contemporary (geo)political circumstances. In this context, the position of China in the world system is primarily discussed, which is presented in this paper as a semi-peripheral country that is not imperialistic and does not have a project of a new global hegemony, but uses its semi-peripheral position to strengthen its own regional strategy. It is concluded that there is currently only one imperialism as a stage in the development of capitalism and the only global hegemonic project under the leadership of the USA.⁹

Keywords: imperialism, capitalism, world-system, structure, inequality, multinational corporations, hegemony, center, periphery, China.

* akorolija19@gmail.com

* Овај рад је примљен 10. јуна 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

Буро Бодрожич**Институт за политичке студије, Београд*

НАЦИЈА И НАЦИОНАЛИЗАМ – ПОРЕКЛО ТЕРМИНА И ИСТОРИЈАТ ИДЕЈЕ**

Сажетак

У средишту онога што се означава појмовима нација и национализам налази се национални идентитет. И својом природом и својим пореклом, национални идентитет је сложен појам. Реч је о културној појави која због своје вишедимензионалности представља истрајну и гипку снагу, не везује се за материјалне чињенице, већ упућује на судбину, услед чега је немогућа потпуна дефиниција нације. Идеје и идеали имају своју историју, интелектуалну и друштвену, коју треба упознати да бисмо упознали њихову природу. У раду указујемо на историјске околности у оквиру којих су обликоване западноевропске нације, што је одредило и природу западноевропског национализма. За разлику од нација на православном Истоку, које су створене посредством народне цркве, западноевропске нације настале су у сукобу с римском црквом и династичким краљевством.

Кључне речи: нација, национализам, национални идентитет, национална држава, народна војска, Вестфалски уговор, Француска револуција, Римокатоличка црква, династичко краљевство.

* djurobodrozic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство наука и технолошког развоја и иновација.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Етничка компонента, у неколико последњих векова, постала је једна од најважнијих одредница европске историје. И, стога, постала је предмет обраде многих научних дисциплина које су узеле у фокус све оно што иде уз народ: историју, језик, обичаје, веру, право, културни живот. Сасвим разумљиво, јер је национализам положен у основе света у којем живимо, њиме је лоциран извор индивидуалног идентитета унутар народа који је носилац суверенитета, средишњи објект лојалности и основа колективне солидарности. Из тога разлога ниједно истраживање не мора тражити оправдање, доказивати да је тема актуелна и да има друштвену и научну сврху (Greenfeld 1992, 3).

Резултати до којих се дошло, упркос свему, нису импресивни. Често бива да појам нације, сам по себи компликован, у покушају рашчлањивања на једноставније елементе, како би био схваћен, дође догле да елементи на које се рашчлањује буду компликованији (неразумљивији) и од појма који би требало да објасне. Често, исказано није објашњење, већ управо оно што треба објаснити.

Ми не знамо сваког припадника нације, али знамо његов језик и општу причу која је тим језиком испричана – знамо му обичаје и традиције, законе и веру, прошлост саткану од успона и падова, заједничке су нам наде и страхови. Управо је то оно што генерише национални идентитет, који је средишње место у сваком разматрању нације. И по природи и по пореклу, национални идентитет је сложен појам, а због своје вишедимензионалности представља истрајну и гипку снагу која му омогућује „да се успешно удружује с другим моћним идеологијама и покретима не губећи при том свој карактер” (Smit 2010, 32). Корени национализма су културни. Национализам не треба посматрати као идеологију, било би апсурдно да марксизам или либерализам имају своје споменике незнатом јунаку. А то што их национализам има, указује на његову сродност с религиозним менталитетом (Anderson 1998, 21).

У национализму, по мишљењу Андерсона, пронађен је световни начин да судбина добије континуитет, а случај смисао. „Ако се призна да су националне државе ‘нове’ и ‘повијесне’, нације чије су оне политички без изнимке постоје од памтивијека и, што је још важније, поступно прелазе у бескрајну будућност. Магија национализма претвара случајност у судбину” (Anderson 1998, 22). Андерсон не каже да је национализам резултат ерозије религиозних

извесности, где би се појавио као замена. Андерсонова је поставка да се национализам може разумети једино уколико га не вежемо „с освештаним политичким идеологијама, већ с великим културним системима који су му претходили, из којих је – и против којих – настао” (Anderson 1998, 22). А ту се по релевантности издвајају верска заједница и династичко краљевство. Тријумф национализма, према томе, захтева да он буде узет као принцип и у оквиру ових система, који су му били непријатељски – особито Римокатоличка црква са својим универзализмом и латинским језиком.

Будући да је културна појава, национални идентитет исувише је сложен, не везује се за материјалне чињенице, већ упућује на судбину, услед чега је немогућа потпуна дефиниција нације. „Пропала су упорна настојања да се за велике друштвене групе назване нацијама („genus prohimum”) утврде нужни и довољни индикатори („diferencia specifica”) (Стојановић 1999, 182). Предложене дефиниције имају више радни карактер, а компоненте с којима оперишу припадају различитим доменима: етничком, културном, правно-политичком, економском и сл. Између свих ових компоненти постоји узajамна веза, без одређене опште правилности у редоследу и снази утицаја на настајање спона око којих се формира специфична солидарност припадника групе (Бодрожих 2018, 5).

Истраживање, међутим, има своју сврху и када не даје егзактне резултате, објашњења која би била свима разумљива и општеприхваћена, када нема одговора на постављено питање, па и онда када, уместо да понуди решење, ствар још више замрси, а проблем продуби. „Заслуга истраживања – вели Шелинг – не састоји се увек просто у томе што разрешава тешка питања, још је значајније можда задати нове проблеме и назначити за неко будуће испитивање, или већ постојећим питањима измамити неку нову страну. Па нека у први мах и изгледа да нас та нова страна стрмоглављује у још дубље незнање, управо нас утолико пре она спречава да поверујемо превише лаким и површним решењима и може постати средство да срећније но досад одгонетнемо главно питање, терајући нас да исту ствар схватимо с једне стране на коју се до сада није мислило” (Šeling 1989, 112-113).

НАЦИЈА – ПОРЕКЛО ТЕРМИНА

Појам нација, кроз историјско време, није имао смисао који ће добити у модерном добу. Могло би се рећи да тек с Француском револуцијом ова реч поприма значење које јој се придаје данас – да се односи на народ под једном влашћу. „Нација је народно тијело којем је власт одговорна преко народне скупштине; свака скупина међусобно повезаних људи који одлучују о облику владавине под који ће живјети представља нацију и ако би читав народ свијета одлучивао о заједничком облику владавине, он би чинио нацију. Такав закључак, иако коректан, ипак је само академски” (Keduri 2000, 38).

Значење речи *natio* уско је повезано с *natus* и *natura*, што је указивала на ширу везу са *gens* или *populus*, без јасне разлике између ова три термина. Јасне разлике нема ни у *Vulgati* која за народе из *Stapog zaveta* равноправно користи речи *genus*, *populos* и *nationes*. Библијска употреба појма *natio* одредила је и његово значење, подразумевајући под тим заједницу племена, језика и области, али без јасне одређености. Назив нација некада се односио на Бургунђане, Бретонце, Баварце, Швабе, а некада су тако називани Немци или Енглези. Независно од величине заједнице „основ осећања израженог у *natio* свуда је остао исти: примитивно осећање припадништва групи, са изразитим осећањем јединства, док су сви други у извесном смислу странци и нека врста претње или они који желе да им преотму круну. То осећање најчешће се манифестује као непријатељство, ретко као слога. Што је блискије додиривање, утолико је снажнија мржња.” Пример таквих мржњи и непријатељстава забележен је између средњовековних градова из најближег суседства, што је доводило до међусобног самоуништења. Запамћена је нетрпељивост између Ђенове и Пизе која је ишла до узајамног истребљења, како је у својим хроникама забележио Салимбене, говорећи о поморској бици код Мелорије 1248. године, а све због таштине, охолости и славољубља „као да им – каже хроничар – море није довољно велико за пловидбу” (Хајзинха 1996, 21). Мржња није морала имати етничку или верску основу да би супротстављене стране биле спремне на међусобно истребљење. За мржњу између Ђенове и Пизе, у поменутој хроници се каже да је равна оној која постоји између човека и змије, вука и пса.

Постојала су два подручја која су нарочито допринела учвршћивању појма нације – трговина и универзитет, нарочито

универзитет. Принцип окупљања трговаца у важним трговачким градовима и студената на универзитетима био је национални. Именом нације означаване су студентске групације које су се сливале на универзитете из свих делова Европе. Класификација није вршена према месту рођења, него према језичкој сличности.

Универзитети су били интернационални, настава није била у служби одређених политичких или националних интереса, али је живот на универзитету водио националном груписању. Стална трвења студената, окупљених са свих страна, са домаћим становништвом упућивало их је на узајамну помоћ и заштиту. „Шта је било природније него да се групишу по својим нацијама, било у старом смислу ужег родног краја, или у оном ширем смислу државе или земље за коју су били везани правом, језиком и обичајима. Универзитет је постао центар и полазиште националног организовања” (Хајзинха 1996, 31). Поменута груписања својствена су свим европским универзитетима. Почетна груписања временом су се мењала, реорганизовала, прегруписавала и диференцирала. У Паризу, примера ради, почетно груписање на мноштво нација замењено је поделом на четири групе: Французе, Пикардијце, Нормандијце и Енглезе. Три од четири групе односиле су се на студенте из области Северне Француске, док је енглеска група, *natio Anglica*, обухватала полазнике не само из Велике Британије, већ су ту спадали и Немци, Скандинавци, Пољаци и други. То нам казује да појам *natio* није био јасно одређен, што је било разлог споровима и даљим прегруписавањима. Средином четрнаестог века у Паризу је *natio Alemanniae* одвојен *natio Angliae*, а потом ће и сама бити подељена на високонемачку и нисконемачку (Хајзинха 1996, 31).

ВЕРСКИ РАТОВИ И ПОЈАВА НАЦИЈА

Да ће национални принцип постати централни нерв политичког живота најављено је у оном тренутку када му је почела подлегати најјача антинационална сила – Римокатоличка црква. Национални принцип приметан је и у организацији Римокатоличке цркве, почевши од концила у Лиону 1274, а на концилу у Бечу 1311-12. завршно гласање вршено је по нацијама. Велики раскол који је избио 1378. године само је убрзао диференцијацију на националној основи. Свака земља опредељивала се између папе у Риму и оног у Авињону. Када се концил састао у Пизи 1409. Године, да би

успоставио црквено јединство, присуство националног начела било је несумњиво. Формалну организацију концила чиниле су четири нације: Италија, Француска, Немачка и Енглеска. Концил је завршен неуспешно да би се, по истој ствари, састао пет година касније у Констанци. Овде је национални принцип био предмет озбиљног спора, јер су у Риму били свесни колико би признање националног принципа могло угрозити јединство Римокатоличке цркве. Концил који се 1431. године састао у Базелу није донео ништа више осим бесплодних распарава на тему националног принципа у пословима цркве. У исто то време, папство настоји да постигне компромис с царевима великих земаља који су увелико спровели процес национализовања цркве (Хајзинха 1996, 32-33) „Галицизам и англицизам већ су били пред вратима. Тако су, крајем средњег века, снаге патриотизма и национализма све више освајале простор не само у цркви и држави, већ и у животу народа и у цивилизацији” (Хајзинха 1996, 33). Освајајући простор у цркви и држави, начела национализма и патриотизма освајала су простор у народу. Тешко да су актери тадашњег политичког живота били тога свесни, укључујући и саму цркву. Римска црква ће се дуго опирати националном начелу, одбијање Вестфалског мира најбоље је сведочанство овог отпора. Римокатоличка црква је одбацила Вестфалски споразум, а папа Иноћентије X у декрету *Zelo Domus Dei*, од 26. новембра 1648. године, каже да је „он био и остао ништаван, неваљан, неважећи, неморалан, неправедан, проклет, вредан осуде, бесмислен и потпуно лишен сваког ефекта” (Хазони 2021, 40). Ни у три Вестфалска уговора није најављен никакав нови политички поредак, већ се још увек говори о Европи као универзалној *respublica Christiana*. Зачетке новог поретка, као и његове карактеристике, откриће истраживачи у потоњим временима (Хазони 2021, 40).

Тридесетогодишњи рат, посебно уговор којим је окончан, представљали су даљи помак у историјској афирмацији националног принципа. Тридесетогодишњи рат није био само сукоб религија – протестантизма и католицизма – већ је то био и сукоб различитих политичких концепција. На једној страни биле католичка Француска, калвинистичка Холандија и лутеранска Шведска, које су представљале националне државе у настанку, а на другој страни биле су немачке и шпанске војске које су наступале с идејом да је универзална империја налог божје воље и једини начин за успостављање мира и истинског благостања човечанства.

Година потписивања Вестфалског мира, 1648, којим је окончан Тридесетогодишњи рат, узима се као тренутак када се, барем у зачетку, постављају основе онога што ће се назвати националном државом. Одредбама овог мировног уговора, после тринаест векова, одбачен је концепт универзалне хришћанске империје (Хазони 2021, 38-39). Управо из тог разлога, римска црква биће отворени противник вестфалских решења (Бодрожич 2023, 101).

Током Тридесетогодишњег рата појавила се једна војска другачија од осталих – шведска војска Густава Адолфа за којег се везује настанак једне нове епохе у историји ратовања. Он је створио војску сасвим другачију од дотадашњих, најамничких војски. Његова војска „означава прелаз са најамништва на народну војску новог века и тиме промену у суштини рата уопште” (Кохенхаузен 1937, 146). И његова војска састојала се већим делом од најамника. „Али чврсто језгро, које јој је давало обележје, чиниле су шведске трупе. Под Густавом Адолфом створила се први пут војска, која је, имајући дубока корена у народу, овоме већ самим својим постојањем давала јаче осећање заједнице и државну свест” (Кохенхаузен 1937, 146). Пре њега, војна обавеза у Шведској постојала је само за племство. Из редова племства Густав Адолф је формирао официрски кор, а војску је сабирао кроз општу војну обавезу. Парохијски свештеници водили су спискове свих мушкараца од 15 до 60 година. Сваки десети мушкарац регрутован је од стране краљевског комесара. Тако сабране трупе одликовале су се унутрашњом чврстином и кохезијом, дотада невиђеном, која је долазила од истородности. „Ова унутрашња снага војске почивала је у првом реду на саставу јединица од људи из истог краја. Мисао да она служи своме краљу, и да се бори за своју отаџбину, одушевљавала ју је и давала јој моралну озбиљност, коју најамничке војске нису познавале. Дисциплинска правила која је 1621. издао Густав Адолф за шведску војску, претпостављају за ово време које је било навикнуто на најстрожије казне, знак високе хуманости. Сам убеђен у снагу вере, сматрао је Густав Адолф неговање верског духа битним средством за подизање и одржавање духа код својих трупа. Својом дисциплином која је почивала на моралу, разликовале су се шведске трупе у време Густава Адолфа врло повољно од других војски овога времена” (Кохенхаузен 1937, 148). Дисциплина заснована на моралу подразумевала је и одређени однос према пораженом противнику, као и према народу и његовим добрима. А то је, опет, са своје стране, повратно деловало на дисциплину и

учвршћивало је, што није остало незапажено. Брзо је уочено да војска која не пљачка, не пали, не терорише, лакше одржава дисциплину (Бодрожих 2008, 255).

ФРАНЦУСКА РЕВОЛУЦИЈА

Француском револуцијом постављен је политички и културни образац који ће историја задуго следити, не само француска. Токвил је то јасно уочио и предвидео да ће и други народи усвајати њена начела, усвајати и прибегавати њеним методима. Савременици су писали о њој с верском језом, али с различитим очекивањима. Неки су у њој видели дело ђавола, други, опет, откривају у њој промисао Божју која ће обновити лице Француске и света, пројаву једног новог човечанства. Опречност судова, видљива у времену када се одвијала, остала је и пошто су добоши утихнули. Што се више удаљујемо од великих историјских преврата теже их је разумети, „јер велике револуције које се успешно заврше, када одагнају узроке што су их произвели, постају несхватљиве управо због самих својих успеха” (Токвил 1994, 36).

Токвил ће написати да Француска револуција, за разлику од грађанских и политичких револуција које су јој претходиле, није остала омеђена државним и националним границама, већ их је, напротив, сасвим избрисала. „Зближила је или пак раздвојила људе упркос законима, традицијама, ћудима, језику, земљаке каткад претварајући у непријатеље, а странце у браћу; или, радије, изнад свију појединачних националности образовала је једну заједничку духовну домовину чијим су грађанима могли постати људи свију нација” (Токвил 1994, 41). Такву природу показале су једино верске револуције. „Стога, желимо ли да будемо схваћени помоћу аналогије, француску револуцију треба да поредимо с верским револуцијама” (41).

Верске револуције не уређују односе између човека и друштва да би се руководиле месним прилика, обичајима и традицијама једне земље. Њихов циљ је да уреде односе између човека и Бога, а односе између људи према апстрактним правилима која могу бити примљена од свих људи и посвуда. Француска револуција је управо таква: „политичка револуција која је деловала на начин верске револуције и у понечему узела на се њен лик”. Токвил указује по којим је својим цртама Француска револуција попримила обличје

верских револуција, налазећи да је највећа сличност у прозелитском духу револуције. Поред тога што се простире преко националних и државних граница, средства којима се служи су проповед и пропаганда чија се садржина и горљивост не прилагођавају према месту изношења, не обраћа се пажња да ли се проповеда код куће или странцима (Токвил 1994, 42).

Насупрот православном Истоку, где су нације обликоване посредством цркве, где је народни карактер цркве исту учинио и главним чиниоцем у стварању националног идентитета и стварању нације, нације на Западу настајале су у сукобу с црквом. Вестфалска решења водила су сукобу с папском куријом, протестантска реформација поготову, а ништа мањи антицрквени карактер није имала ни Француска револуција. „Једна од првих мера Француске револуције била је да се устреми на Цркву, а међу страстима које су из те револуције биле рођене прва се разбуктала а последња згасла безбожничка страст” (Токвил 1994, 37).

Филозофија XVIII века, главни узрочник револуције, дубоко је безверничка. У својим учењима „филозофи XVIII века устремили су се с неком врстом беса на Цркву. Напали су њено свештенство, хијерархију, установе, догме, те – да би их лакше срушили – пожелели су да сломе и саме темеље хришћанства” (Токвил 1994, 38). Чинило им се да је немогуће кренути у разарање поретка који је црква посветила, а не обрушити се на саму цркву.

Гомиле поздравних писама које су стизале у Париз из свих делова земље, поводом проглашења култа Највишег Бића, говоре о снази таласа дехристијанизације који је преплавио Француску (Vovelle 1989, 30-31). Број случајева одрицања од свештеничког чина, број свештеничких бракова или промена имена места, предаја црквених реликвија и звона, не мањи сведок су силине овог таласа (Vovelle 1989, 32). Из једног француског места, јављали су: „данас смо, пред вратима узвишеног храма (по себи се разуме да је реч о храму Разума), на гробљу поред њега и на остацима једнога од знакова који су били карактеристични за некадашњу веру, направили ломачу са свим сликама, са свим наказама из наших цркава. Изабрали смо то место да бисмо на неки начин очистили сени наших предака. Фанатизам ће, као и сени, пасти у вечни сан” (Vovelle 1989, 63).

Токвил ће учинити напомену у погледу порекла ове несношљивости спрам Цркве, казавши: „ову бесну мржњу хришћанство је разгорело мање као верско учење неголи као

политичка установа, не зато што су свештеници тежили да доводе у ред ствари онога света већ што су били власници, властела, убирачи десетка, управљачи на овоме свету; не стога што Црква није могла наћи места у новоме друштву које се управо заснивало већ зато што је заузимала најповлашћеније и најутицајније место у ономе старом друштву које је ваљало разбити у прах и pepeo” (Токвил 1994, 38).

Није то, дакле, била борба против црквеног учења, колико против привилегија и укупног стања у цркви. Када је нови поредак разбио установе старог друштва, одмакао од њих Цркву, одузео Цркви онај привилеговани положај, хришћанска црква је донекле повратила свој духовни утицај. У томе је Токвил видео показатељ да дух новог демократског друштва није ни безбожнички ни антицрквени. Напротив, полазећи од тога да је верски нагон усађен у срце народа, као његово последње уточиште, било би чудно да поредак који се заснива на идејама и страстима народа окрене људски дух у правцу безбожништва (Токвил 1994, 38). Видело се то и по отпору дехристијанизацији, који је имао народни карактер, долазило је до отворених побуна, јављали су се мученици за веру и нови пророци, углавном међу женском популацијом. Њихов фанатични жар дехристијанизатори су тумачили заосталошћу сељачке масе, посебно њеног женског дела (Vovelle 1989, 160-161). Ако се за дехристијанизацију не може рећи да је то био спонтани народни покрет, не може се ни тврдити да је то „била макијавелистичка творевина, наметнута споља, у земљи која је, цела без изузетка, пружала отпор” (Vovelle 1989, 171). Јер, отпор дехристијанизацији, ма колико му се не може порицати народни карактер, није створио бројне Вандеје. „По томе можемо закључити да дехристијанизација није представљала у сељачкој Француској само нешто што је долазило споља. Црв је већ био у плоду” (Vovelle 1989, 162). Када се погледа структура друштва, далеко већи отпор пружили су сељаци од грађана, жене од мушкараца, а планинске области, с малим изузетцима, од равничарских крајева (Vovelle 1989, 166-167). Присталице дехристијанизације налазили су разлог у томе што се ради о традиционално конзервативнијем делу народа: сељаци, брђани и жене; то је уједно био и аргумент да је хришћанско веровање својствено непросвећенима.

Напад на цркву и религију био је спектакуларан, обухватао је и људе и предмете који су припадали цркви. Последице су далекосежне, никако се није радило о епизоди, био је то догађај који ће трасирати

будућност француског друштва, не само с верске већ и с политичке тачке. Јер, „поред удараца које је нанела цркви као институцији, поред трајних последица по цркву, она је довела до неизбрисивог расцепа међу становништвом које пружа отпор и које прихвата, из кога су се развила будућа колективна опредељења. Тако је дошло до стварања ‘јакобинске’ Француске у просторним оквирима који ће дуго трајати, и до стварања клерикалне и контрареволуционарне Француске коју су у њеним уверењима учврстили прогони које је претрпела” (Vovelle 1989, 170). Трагови су дубоки, успомене укорене, опредељења дугорочна. „Чак и када је слободарски занос ишчезао, пошто су се задовољили да спокој купе по цену сужањства, људи су се и даље бунили против верског ауторитета. Наполеон, коме је пошло за руком да савлада слободарски дух Француске револуције, безуспешно је покушавао да укроти и њен протухришћански дух, па смо све до нашега доба виђали људе који су мислили да ће свој слугански однос према чак и најнижим службеницима политичке власти искупити дрскошћу према Богу, људе који су се, остављајући се свега што је у учењима револуције било најслободније, најплеменитије и најпоносније, остајући безбожници још хвастали да су и даље верни њеном духу” (Токвил 1994, 37).

Револуција није поведена у име нације, напротив. Идеје револуције нису имале локалну обојеност, не говори се о правима француског човека него човека уопште, циљ није једна нова Француска него ново човечанство. Обраћајући се човечанству, проповедајући начела која нису условљена ни местом ни временом, она је могла наћи проповеднике на свим местима и међу свим народима. Декрет од 15. децембра 1792. године садржавао је документ у којем је стајало: „Од француског народа _____ народу”, у којем се сви народи који се боре за своју слободу проглашавани браћом и савезницима, сви са једнаким правима, сви позвани да ствар своје отаџбине узму у своје руке. Идеја је била да припадници свих националноослободилачких покрета имају следити француски пример. Револуција је нашла присталице у свим народима, који су и судбину својих заједница везали уз идеале слободе које је истакла Револуција. „Заступници Француске револуције описивали су себе као патриоте својих земаља и тврдили су да зато што следе француски пример и прихватају француско вођство најбоље служе интересима својих нација. ‘Патриоте празног места’ су стога морале да посвете себе двома нацијама: *великој нацији* и својој сопственој.

Прилично је јасно да су ‘патриоте празног места’ и *републиканска браћа* (soeur republicues) биле цењене само због потенцијалне користи коју је од њих имала амбиција Француске да се завлада Европом, а цинизам који се крио у овој идеји касније је постао извор горких разочарања” (Тамир 2002, 164). Појава етнонационализма, попут оног који је Фихте изразио у својим *Говорима немачкој нацији* (1807), одржаним у окупираном Берлину, израз је тога огорчења изневерених очекивања у Французе и њихове објаве о једнакости за све. „Фихте, тај слободоумни велики дух, тај борац против престола и олтара, тај револуционар-јакобинац, одједаред, после пораза код Јене, после удараца по Прусији и величини Фридриха Великог, скаче, метаморфозиран до задње капи крви и последњег нерва, као лав, риче против француске окупације, грди Наполеона, омаловажава француски народ, а тера сам, напротив, до обожавања немачке нације и њена морала и мисије, постаје десна рука прускога краља, силази, у фанатизму, са катедре универзитетског професора, да би постао свештеником и проповедником војске” (Секулић 1966, 176). Постало је очигледно да је служење идејама које је прокламовала Револуција не значи ништа друго него ићи на руку француској амбицији за владавину над Европом. И српски устаници, на челу с Карађорђејем, обраћали су се Наполеону у вери „да Француска неће приметити бој са народом који брани своју слободу” (Попов 1870, 53). Ни у овом случају нису се оствариле наде да ће једна нација и у иностранству испоштовати начела која је сама истакла, на којима се и сама конституисала. „Но догађа се – казаће Светозар Милетић – да људи и народи истој идеји други смисао дају, кад је на своју заставу напишу, а други, кад је на противној застави написану виде, и да по томе истој идеји двоструки, често противу положени значај дају” (Милетић 1868, 5).

Не може се рећи да су револуционарне идеје истуране с намером да обманују, „нису биле срачунате да делују као седатив помоћу кога би се Италијани и Фламанци, Рајнланђани и становници Савеза немачких градова помирили са јармом француских градитеља империје који су те идеје и донели. Далеко од тога, међутим, револуционарно дејство наполеоновске Француске само је код тих стагнантних народа изазвало шок који их је пробудио из учмалости и инспирисао на збацивање Француског царства, као први корак ка стварању свог места у склопу новорођених нација модерног западног света” (Тојнби 2002, 399).

Шта су европски народи могли осећате гледајући француску војску у својој земљи осим оно исто што ће осетити и Французи кад се војске тих истих народа устреме на њихову земљу. Тешко је боље представити национални став, суштину национализма, од оног које је заступао Бенжамен Констан док су страни ескадрони стајали на француским границама: „Ти народи – писао је – не бране данас више своју сопствену отаџбину: они нападају нацију затворену у своје границе, која не жели да изађе из њих, нацију која само захтева своју унутрашњу независност и право да себи изабере власт, као што је Немачка тражила бирајући Рудолфа Хабзбуршког, Енглеска позивајући кућу Брунсвик, Португалија дајући круну војводи од Браганца, Шведска бирајући Густава Вазу; једном речи, као што је сваки европски народ користио то право у некој епохи, обично најславнијој у својој историји.

У духовима постоји један природан разум који увек признаје очигледност, а народи ће се ускоро уморити од проливања крви за ствар која није њихова. Што се нас тиче, два осећања су заједничка огромној већини Француза, жеља за слободом и мржња према страном доминацији. Ми сви знамо да би власт, која би се појавила под туђим заставама, била у супротности са нашим интересима, као и са нашим правима” (Констан 2000, 12-13).

Национални принцип при регрутовању армије, без чега нема националне државе, у пуној мери донеће Француска револуција и Наполеонови ратови. Декретом о масовној мобилизацији, који је француски Конвент донео 23. августа 1793. године, успостављена је нови однос на релацији народ и рат. Рат је ушао у сасвим нову фазу, у којој се захтева тотални напор од целокупне популације, независно од пола, година старости, социјалног статуса или вероисповести. У декрету је стајало: „Члан 1. Од овог момента, па све до тренутка кад сви наши непријатељи буду отерани са територије Републике, сви Французи су непрекидно у војној служби. Млади људи ће ићи напред у битку; ожењени људи ће искивати оружје и транспортовати муницију; жене ће правити шаторе и одећу и служити у болницама; деца ће ишчешљавати старо платно у влакна; а старци ће бити довођени на тргове да подстичу храброст војника и да проповедају јединство Републике и мржњу према краљевима” (Агсег 2006, 451).

Република је позвала на оружје све неожењене мушкарце од 18 до 25 година старости. Спровођење декрета у пракси било је далеко од идеалног, одзив није био једнодушан, али је револуционарна

Француска успела да мобилише 500 000 људи за своје пољске армије, до краја те године. „Најважније од свега: поданици су престали бити поданици, постали су грађани, и скоро свакоме од њих било је сада стало да Република опстане. Пошто је прибавила за себе верност огромне већине становника, Република је, са пуним самопоуздањем, дала народу оружје у шаке” (Агџер 2006, 451).

Поред поставке да се ратна стратегија усмерава на уништење живе силе непријатеља, из Наполеоновог наслеђа остало је и „сазнање да је рат ствар целог народа а не само војске” (Кохенхаузен 1937, 434). То су схватили и његови противници. „Онај ко жели да се успешно успротиви националној француској мора прво да прикупи своје сопствене народне снаге. Све дотле док то противници Наполеонови не учине, дотле ће Наполеон побеђивати. Чим се на ово и они буду решили, моћи ће да наступи равнотежа, ако политичка основица Француске остане национална. Али, пошто се Наполеон за време царства удаљио од државне националне основе, моћ и могућност победе прешли су на противничку страну. Било је потребно само да противник изврши спасоносни прелаз са војске од заната на народну војску и да потом правилно ангажује новостворене снаге. Овај прелаз извео је Шарнхорст у Прусској” (Рабенау 1936, 28). Као и увек после претрпљеног пораза појављује се гомила критичара да клевета прошлост. Шарнхорст није био од те врсте. „Целим својим конзервативно постављеним бићем, он је хтео да освоји будућност не свађом због прошлости, него мирењем онога што је било са оним што долази... Сваки други начин руши, јер са сваким делом прошлости биће свагда убијен и један део још нерођене будућности” (Рабенау 1936, 45).

Да би се добила народна војска требало је ослободити народне масе „Идеја да се ослободе народне масе била је исувише смела у време које је од претходног века наследило неки дубоки страх пред разорном снагом народних сила. Међутим, сад је идеја већ била ту. Дакле, морала су се тражити средства да се она приведе у дело” (Рабенау 1936, 46).

Препород је тражио нову политичку основу, другачију од дотадашње. „Ако се хтело да народ осећа државу не као нешто страно, као неку вишу власт, већ да је прима као ствар која од њега произилази, укратко да се осећа национално – тада му се морала наметнути одговорност за државу, а морало му се дати и право. На овај начин омогућено је да се против Француске изведу исте, ако не

и боље снаге, да се на сарадњу позове сам народ у свом природном развићу. То је она јасна мисаона основа самоуправе која је добила своју форму 1808. Овоме праву могле су се додати и дужности. Према тадашњем стању ствари, а пошто је финансијски развитак земље по нужди био веома скучен, то је на прво место дошла лична жртва службом у рату. Проблеми су се испреплетали. Ако се од синова земље захтевала општа служба у војсци, као дужност свију, дакле целине, тада се ова целина ни из политичких права није могла искључивати. Али, пре свега, ова дужност имала се утврдити као морална дужност сваког појединца у држави. Војска састављена већим делом од странаца, неће моћи да води очајну борбу за ослобођење. За кућу за дом, за голи опстанак, за далеку будућност Пруске, могао се борити само син њене земље. Кад сви приме на себе ову дужност, онда се мора напустити стара предрасуда да је војна сужба нешто недостојно. Војничка дужност мора постати *дужност части*” (Рабенау 1936, 47-48).

Највећа револуционарна тековина у домену ратоводства, која га је у потпуности променила, није била војна већ политичка. „Човек је у *ancien regime* био поданик неког монарха; сада је постао активни грађанин, који својој нацији дугује да одслужи војни рок и да ратује ако треба. Заузврат, нација је поверила своме *citoyen-u* (грађанину) пушку у руке: толико је поверења имала у њега” (Агбер 2006, 468). Била је то промена првог реда, радило се о рођењу нације и националне државе.

Нација је народ који зна себе у својој држави, а држава се не поклања. И зато би се могло рећи да је нација народ који је за идеју отаџбине спреман умрети и убити. А национална држава је држава која своју судбину поверава у руке регрутоване армије, не плашећи се ни побуне ни дезертерства.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бернс, Делајл. 1993. *Политички идеали*. Ниш: Градина.
- Бодрожич, Ђуро. 2008. *Национална држава*. Београд: Српска књижевна задруга, Партенон.
- Бодрожич, Ђуро. 2018. *Српски идентитет*. Београд: Српска књижевна задруга.

- Бодрожић, Ђуро. 2023. „Улога државе у обликовању и заштити националног идентитета”, *Српска политичка мисао*, (80): 97-113, DOI: 10.5937/spm80-44375.
- Бубер, Мартин. 1997. „Национализам”, *Градац*, бр. 126/127.
- Констан, Бенжамен. 2000. *Принципи политике и други списи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Кохенхаузен фон Фридрих. 1937. *Велики Војсковођи*. Београд: Геца Кон.
- Милетић, Светозар. 1868. *Беседа С. Милетића на угарском сабору у питању народности*. Нови Сад: Платонова штампарија.
- Попов, Нил. 1870. *Србија и Русија*. Београд: Државна штампарија.
- Рабенау фон Фридрих. 1936, „Претходник”, у: Фридрих фон Кохенхаузен, *Од Шанхорста до Шлифена: сто година пруско-немачког ђенералштаба*. Београд: Геца Кон.
- Секулић, Исидора. 1966. *Служба*. Нови Сад: Матица српска.
- Стојановић, Светозар 1999. „*Нација, национализам и грађанизам*”, Филозофски годишњак, бр. 12.
- Тојнби Арнолд 2002. *Проучавање историје*. Београд: Службени лист СРЈ – ЦИД.
- Токвил де Алексис. 1994. *Стари режим и револуција*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Хазони, Јорам. 2021. *Врлина национализма*. Београд: Слио.
- Хајзинха, Јохан. 1996. *Патриотизам и национализам у европској историји до краја деветнаестог века*. Нови Сад: Прометеј; Београд: Терсит.
- Anderson, Benedikt. 1998. *Nacija: zamišljena zajednica*. Beograd: Plato.
- Arčar, Kriston. 2006. Kriston Arčar i drugi, *Svetska istorija ratovanja*. Beograd: Aleksandrija Press.
- Keduri, Eli. 2000. *Nacionalizam*, Podgorica: CID.
- Liah, Greenfeld. 1992. *Nationalism, Five Roads to Modernity*. London: Harvard University Press.
- Smit D. Antoni 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Šeling Fridrih. 1989. *Filosofija mitologije*. Beograd: Opus.
- Tamir, Jael. 2002. *Liberalni nacionalizam*. Beograd: „Filip Višnjić”.
- Vovelle, Michel. 1989. *Revolucija protiv crkve: Od Razuma do Najvišeg Bića*, Zagreb: Izdavački centar Komunist-Grafički zavod Hrvatske.

Djuro Bodrožić

Institute for political studies, Belgrade

NATION AND NATIONALISM – THE ORIGIN OF THE TERM AND HISTORY OF THE IDEA

Resume

In order to know the nature of an ideal, it is necessary to know its origin and historical development – intellectual and social. Nationality is a cultural phenomenon. It is not tied to ideologies but to the cultural systems within which it arose and against which it arose. And these are, first of all, Roman Catholic universalism and dynastic kingdom.

The initial meaning of the term nation is not as we understand it in our time. Today's meaning of this term is associated with the French Revolution: A people under one government that knows itself in its own state. The greatest change brought about by the Napoleonic Wars in the domain of warfare was not military but political. A subject of the old regime became a citizen. He would have the obligation to serve his military service and fight if the nation asked for it. It was a change of the first order not only of military structures, it was about the birth of a nation and a national state.

A nation is a people that knows itself in its state, and the state does not bow down. And that is why it could be said that a nation is a people who is ready to die and kill for the idea of their homeland. And a nation-state is a state that entrusts its destiny to the hands of a conscripted army, fearing neither rebellion nor desertion.

Keywords: nation, national identity, nation state, people's army, Treaty of Westphalia, French Revolution, Roman Catholic Church, dynastic kingdom.

* Овај рад је примљен 17. августа 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

Марко Филијовић*

*Атински институт за образовање и
истраживање, Атина, Грчка*

Душан Пророковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

SWOT АНАЛИЗА РУСКЕ АРКТИЧКЕ СТРАТЕГИЈЕ: ВОЈНИ АСПЕКТ

Сажетак

Процес милитаризације Арктика већ неко време привлачи пажњу међународне политичке и научне јавности. У овом раду, аутори су фокусирани на анализу руске војне моћи на Високом Северу. Применом SWOT анализе, циљ је био да се испита које су основне снаге, слабости, могућности и претње које карактеришу руску арктичку стратегију у војном домену. Дошло се до сазнања да главну снагу војног ангажмана Руске Федерације на простору око Северног пола чине масивна заступљеност војне инфраструктуре и особља, као и војно-технолошка супериорност, нарочито када је реч о ракетним системима. Велика шанса за унапређење постојеће позиције Русије лежи у потенцијалном проширењу војне сарадње с другим (неарктичким) нацијама, пре свега са Кином. Тренутно одсуство значајнијих сталних снага Северноатлантске алијансе (North Atlantic Treaty Organization – NATO) на том подручју, такође је битан фактор. С друге стране, највећу претњу за званичну Москву представља актуелно проширење НАТО-а и с тим повезана проблематика заштите националних граница.

* mfilijovic@yahoo.com

** dusan@diplomacy.bg.ac.rs

Основу слабост Руске Федерације када је реч о Арктику чини неусаглашеност војне компоненте са осталим (невојним) аспектима пројекције моћи у региону. Климатске промене и лоше стање једног дела војне опреме додатно су оптерећење. Уколико Русија жели да задржи војни примат и статус арктичке водеће нације у будућности, аутори закључују да ће за то бити неопходно видно јачање осталих регионалних потенцијала – социјалних, економских и др.

Кључне речи: Арктик, милитаризација, стратегија, SWOT анализа, Русија.

УВОД

Арктичко питање постаје све актуелније у међународним односима. Стратегијски значај овог простора за две хладноратовске суперсиле узроковао је повећавање интересовања за Арктиком током ере биполарности. Топљење северног леденог покривача допринело је да значај Арктика последње две деценије додатно порасте, пошто сада ресурси постају доступнији, а идеја о успостављању Северног морског пута никада у историји није била реалнија. Један од најзначајнијих актера или чак најзначајнији појединачни актер регионалних односа на Арктику јесте Русија, која има дугу традицију бављења овим питањем, а последњих година појављује се и са новим иницијативама. Аутори постављају истраживачко питање: *шта су предности и недостаци руске арктичке стратегије посматрано са војног становишта?* Теоријски оквир унутар којег се тражи одговор на ово истраживачко питање јесте реализам, што је и сасвим логично пошто се у раду анализира концепт стратешког планирања у овом конкретном случају и његови потенцијални исходи. Методолошки оквир заснован је на коришћењу SWOT матрице и њених елемената. Просторни оквир детерминисан је насловом рада, док се временски оквир, изузимајући кратак уводни историјски део, тиче актуелних прилика и импликација у наредном периоду.

КРАТАК ИСТОРИЈАТ АНГАЖМАНА РУСИЈЕ НА ВИСОКОМ СЕБЕРУ

Иако се већа заинтересованост руске елите за приобалним појасом крајњег севера, у контексту истраживачких експедиција, могућег развоја трговине и уопште – овладавања простором, артикулише и конкретизује средином XVIII века током и након запоседања територије Сибира (у сваком погледу прекретницу је представљало организовање Велике северне експедиције која је трајала од 1733. до 1743. године), присуство руских трговаца, морепловаца и (рибо)ловаца детектује се у овим областима још од XI века. Отуда и појава изворне и самобитне етнографске групе Помора (поморы) на обалама Баренцовог и Белог мора, који су највероватније настали „стапањем” словенских досељеника из Пскова и Новгорода и угро–финских номада (кочевници) (Ануфриев 2008). Захваљујући њиховим делатностима и потребама тржишта у унутрашњости континенталног дела Русије, скоро век и по пре доласка Велике северне експедиције на обалама реке Таз (данас се ова локација налази у Јамало-Ненецком аутономном округу; рус. *Ямало-Ненецкий автономный округ*) 1601. године основан је град Мангазеја (*Мангазeya*) као трговачко средиште (Визгалов 2004). Високи Север, а ту се најпре мислило на долине река Северна Двина и Оњега, а затим и осталих ка истоку које теку меридијанским правцем и уливају се у „арктичка мора” и поред крајње непријатних услова за живот (зиме су дуге, хладне и ветровите, а током кратког лета је висока влажност ваздуха) најпре делује атрактивно због огромних ресурса и њихове релативно једноставне експлоатације (дрвна грађа, риба, крзно, месо, маст, касније су откривена и рудна богатства попут налазишта угља у Воркути и никла у Норилску). Убрзо се, такође, открива и подесност пловидбе морима – Белим и Баренцовим, што неумитно доводи и до постепеног, али са историјског становишта посматрано и брзог „сазревања идеје” о значају Кољског полуострва.

Избијањем Северног рата (1700 – 1721. године) који се одиграва у акваторију Балтичког мора, важност трговине преко Белог мора постаје још већа, с обзиром на то да је то упркос повременим ратним дејствима и на том правцу – убедљиво најсигурнија рута (Анисимов 2021). Град Архангелск се брзо развија, гради се и Новодвинска тврђава (већ 1701. године на почетку Северног рата одбијен је напад шведске морнарице управо захваљујући овом утврђеном положају

руских снага), а 1708. добија статус седишта новоосноване губерније (Фруменков и Вољинская 1990). Ипак, победа у Северном рату неће се одразити и на даље напредовање Архангелске губерније, пошто ће Петар I дати предност свом великом пројекту и животном делу – Санкт Петербургу. Жила куцавица руске поморске трговине постаје Балтичко море, нова престоница се уздиже на ушћу Неве у Фински залив, а ушће Северне Двине и Оњеге у Бело море ипак остаје алтернативна траса. Зато је, на пример, остало забележено да је 1718. године руски цар забранио увоз и извоз житарица преко Архангелска. Тек век касније, са Катарином Великом руска (гео)политика вратиће се лукама Високог Севера. Томе доприносе и „ратни подухвати” Наполеона Бонапарте који је спроводио такозвану континенталну блокаду Велике Британије (1807 – 1813. године), услед чега се трговина са Русијом могла одвијати само преко Архангелска. Британско–руски односи се, пола века касније, срозавају на најнижи могући ниво, те се током Кримског рата заједно са француским савезницима британски бродови два пута (у лета 1854. и 1855. године) појављују у Баренцовом мору и Белом мору (предузимајући тако офанзивна дејства која су у руској историографији позната као – *Беломорска кампања*) са циљем блокаде лука (или њиховог заузимања, што је ипак деловало преамбициозно), уништавања релативно малобројне руске војне и оне далеко веће трговачке флоте и разарања утврђења (Lambert 2011, 29-44).

Свакако, „кључна сучељавања” и главне битке Кримског рата нису се одиграле на простору Високог Севера, али су ови догађаји указали да претња по безбедност у случају оружаних сукоба може доћи и са те стране. Идеја о успостављању новог центра којим ће бити ојачана одбрана државне границе и побољшан надзор морских рута јавља се већ око 1880. године, али је реализована тек 1916. изградњом Мурманска (када је основан, град је понео назив *Романов на Мурману*), у водама Кољског залива које не леде ни у зимским месецима (Михайлов 2016, 10-17). Испоставило се, у сред Првог светског рата и годину дана пред Октобарску револуцију. У стратегијском смислу тако је умерено географско тежиште одбране (поморске на отвореном мору и копнене ка дубини континенталне масе) из Архангелска у Мурманск за око 600 километара северозападно (морским путем раздаљина износи око 1000, а копненим 1600 километара), чиме се смањило простор за маневрисање непријатеља, скратило време евентуалне реакције

и стекла могућност предузимања нападачких акција (могућност брзог испловљавања на Баренцово море или Норвешко море). Значај Мурманска постаће очигледан током хладноратовске конфронтације, али потом и у другој деценији ХХI века после представљања стратешких планова Русије повезаних са имплементацијом „арктичке стратегије” и експлоатацијом ресурса на Високом Северу (укључујући и стављање у функцију Северног морског пута као нове маритимне везе између Пацифика и Атлантика). У Другом светском рату немачке јединице су (у подручју Високог Севера немачке снаге стационирале су око 150.000 војника), схватајући да се заузимањем Кољског полуострва и блокадом луке остварује стратешка предност (јер је преко ове луке допреман највећи део савезничке помоћи Црвеној армији), нападе Мурманск већ у јуну 1941. године (Рыжов 2006, 70-81). Након што је офанзива одбијена, прешло се на свакодневно бомбардовање из ваздуха и системско уништавање инфраструктуре и града у целини (после Стаљинграда, по броју бачених бомби и густини бомбардовања Мурманск је други град који је претрпео најжешће ударе) (Комаров 1973, 92-97).

У међувремену, између Октобарске револуције и Другог светског рата комунистичке власти се суочавају са бројним проблемима и изазовима у „појасу арктичког круга”. Са једне стране, морали су да сузбијају претензије осталих такмаца у међународним односима за овим простором. Независност Финске допринела је стварању нове географске реалности, а све амбициозније САД су такође почеле представљати све озбиљнијег конкурента. Руска Империја је по први пут затражила своја права на арктичке (заполарне) територије 1916. године када је основан Мурманск, упућујући ноту свим осталим државама на ту тему. Документ готово истоветног садржаја Народни комитет за спољне послове Совјетског Савеза под називом „О проглашењу земљишта и острва која се налазе у Арктичком океану територијом СССР-а” (*Об объявлении территории СССР земель и островов, расположенных в Северном Ледовитом океане*) обзнањује априла 1926. године. У тексту се наводи да територију СССР представљају „све земље и острва, која до тренутка објављивања ове резолуције не чине територију ниједне стране државе коју је признала влада СССР-а, а налазе се у Северном леденом океану, северно од обале СССР-а до северног пола унутар распона између меридијана тридесет два степена четири минута тридесет пет секунди источне географске дужине

од Гринича, који пролазе дуж источне стране залива Ваида кроз знак триангулације на рту Кекурски, и меридијана сто шездесет осам степени четрдесет девет минута тридесет секунди западне географске дужине од Гринича, пролазећи у средини мореуза који раздваја острва Ратманов и Крузенштерн групе острва Диомед у Беринговом мореузу” (ПЦИКСССР 1926, 1). Изузетак у омеђавању територија и територијалних вода Совјетског Савеза учињен је према острвима чија је припадност другим државама још раније била призната (архипелаг Шпиценберген са острвом Свалабард који је припао Норвешкој, острво Мали Диомед које је припало САД). Са друге стране, током двадесетих година XX века совјетска политика колективизације и ширења комунистичких идеја не доноси очекиване резултате на крајњем северу земље, поготово међу домородачким народима (Тимошенко 2009, 14-37; 2013, 28-42). Конкретнији резултати постаће видљиви тек деценију касније, после успостављања нових јединица регионалне самоуправе заснованих на националном принципу – Ханти – Мансијске, Јамало – Ненецке, Тајмирске, Јевеникијске, Корјакске и Чукотске (Тимошенко 2012, 19-46; 2020, 219-236). Изградњу нових институција пратили су и петогодишњи планови економског развоја, циљано насељавање појединих урбаних средина и инвестиције у велике индустријске заводе (најчешће за прераду рибе, бродоградњу, обраду дрвета). Стратегијски значај арктичког појаса узроковао је и да се на том подручју развија инфраструктура, насељавају људи, осигурава егзистенција тог становништва подстицањем одређених привредних активности итд. Тим смером се, брже или спорије, мање или више успешно наставило све до краја осамдесетих година XX века када је у склопу „перестројке” промењен и приступ на Арктику. Мурманском иницијативом из 1987. године Михаил Горбачов је промовисао нове совјетске политике на Високом Северу који су подразумевали смањење војних активности, међународну сарадњу у циљу развоја ресурса и координације научних истраживања, заштиту животне средине и отварање Северног морског пута (Фокин, Смирнов 2012, 6-15). Променом приступа у пракси је напуштена стара политика, а то је довело и до банкротирања читавог низа раније изграђених и субвенционисаних (због стратегијског значаја) привредних субјеката услед чега долази до миграција и радикалног смањења броја становника (од 1989. до 2022. године број становника у Мурманску је опао са око 477.000 на 270.000, у Архангелску са

око 420.000 на 300.000, у Северодвинску са око 250.000 на 157.000, у Воркути са 117.000 на 57.000, у Дудинки са 32.000 на 19.000) (Журавель 2020, 2-7).

Нови трендови уочени су тек с почетком XXI века, када се на званичном нивоу почиње говорити о интересима у арктичком региону на сасвим другачији начин (Филијовић 2010, 2011). Арктик поново постаје питање од стратегијског значаја.

SWOT АНАЛИЗА

SWOT анализа представља алат за стратешко планирање који се користи за идентификовање снага, слабости, шанси и претњи везано за пословну стратегију или планирање пројеката. Иако се најчешће повезује са маркетингом и стратешким менаџментом, овај аналитички концепт погодан је и за друге области, попут пољопривреде, транспорта, рударства и сл., а посебно је користан када се разматрају међународни односи, тј. стратегије одређених актера у различитим регионима у свету (Filijović i Babić 2022). У том погледу, може се рећи да је војни аспект укупне руске стратегије на Високом Северу детерминисан неколицином важних компоненти које обликују његов карактер.

Пре свега, важно је истаћи да масивно присуство и континуирани развој војних снага и повезане инфраструктуре на Арктику представљају окосницу стратегије Кремља везане за простор око Северног Пола и њену главну снагу. Наиме, да би потврдила статус арктичке суперсиле, Русија је у последњих 15 година обновила 50 претходно затворених војних постројења из времена Совјетског савеза, од чега 13 ваздухопловних база, 10 радарских станица, 20 граничних база и 10 спасилачких станица (Conley, Melino and Alterman 2020). Штавише, Руси су изградили и 475 нових војних база (Gricius 2021), чиме су, према подацима Међународног института за стратешке студије (*IJSS*) и Ројтерса (*Reuters*), укупан број НАТО база унутар Арктичког круга премашили за трећину (Gronholt-Pedersen and Fouche 2022).

Иако је од 2010. године Русија повећала фокус на централне и источне делове Арктика, како истиче Катарзина Зиск (*Katarzyna Zysk*), главни центар гравитације за војна улагања и активности ипак преовладава у европском (или западном) Арктику. У овом делу региона руско војно присуство је концентрисано око Северне

флоте распоређене на Кољском полуострву, јер оно представља најјачи део руске морнарице (Zysk 2022). Након што је издвојена из Западног војног округа она је реорганизована 2021. године, постала је самостални војни округ и опремљена је савременим наоружањем и војном опремом (Humpert 2022). С обзиром на то да је западни део тог полуострва „једно од најгушћих складишта нуклеарног оружја на планети” (Filijović 2022, 8), одлука о креирању засебног војног округа не би требало да делује изненађујуће.

У том погледу, како објашњава Ингмар Олдберг (*Ingmar Oldberg*), најважније су „подморнице са стратешким балистичким пројектиlima на нуклеарни погон (шест у 2019.) и јуришне подморнице (укупно 41), које се замењују новим типовима или опремају савременим наоружањем. Флоту чини и око 37 војних бродова, међу којима су носач авиона Адмирал Кузњецов, две крстарице на нуклеарни погон и већи број разарача, противподморничких (АСВ) и десантних бродова, нових фрегата и патролних ледоломаца” (Oldberg 2022, 4). Осим тога, опште је познато да Русија поседује и највећу флоту ледоломаца на нуклеарни погон у региону, који се могу користити при војним операцијама, као и систем аеродрома, поморских база и радарских станица дуж целе арктичке обале. Такође, њене снаге подразумевају и ваздухопловне обалске трупе, комбиноване самосталне снаге, и армијски корпус Копнене војске (Conley, Melino and Alterman 2020).

Како би максимално заштитили нуклеарне капацитете, али и ојачали укупну одбрану широм арктичког региона, Руси су на статешким локацијама позиционирали савремене одбрамбене и друге системе (Anti-Access/Area Denial, A2/AD). То су: ПВО системи С-400 и С-300 за заштиту дугог домета; П-800 Оник противбродске крстареће ракете и крстареће ракете за копнени напад Калибар-НК за заштиту средњег домета; Системи Панцир-СА и Тор М2-ДТ за одбрану кратког домета; и системи ЗК60 БАЛ, К-300П Бастион-П и 4К51 Рубеж за обалску одбрану (Boulègue 2019, 7-8; Arruda and Filijović 2022, 570).

Међутим, оно што Русију издваја од осталих актера на Високом северу, односно пружа јој предност и потврђује њену надмоћ у односу на ривале, јесу хиперсоничне ракете. Балистичка ракета са ваздушним лансирањем „Кинжал” (руска реч за бодеж), затим „Циркон” (који се може испалити са подморнице) и хиперсонично клизно возило „Авангард” (као засебан концепт), представљају

својеврсни печат руске војне супериорности на простору око Северног пола, јер су дизајнирани да избегну све постојеће америчке сензоре и одбрану (Gronholt-Pedersen and Fouche 2022). Имајући у виду њихову способност да развију брзине од 7.600, па све до невероватних 20.000 миља на сат, и погађају циљеве у распону од 1.200 до 3.700 миља далеко са високом прецизношћу (Burke and Matissek 2021; Kendall-Taylor et al. 2021), разумљиво је због чега изазивају забринутост НАТО савезника.

Штавише, податак да је руском војном арсеналу недавно придато још једно ново оружје, само додатно усложњава позицију званичног Вашингтона и његових партнера. У питању је диновско торпедо са нуклеарним пуњењем на нуклеарни погон – Посејдон 2М39 – за који се тврди да поседује неограничен домет и може да путује брзинама већим од 200km/h (NZHerald 2023). Посебан изазов за чланице НАТО-а јесте то, што ово „супер оружје” може да путује недетектовано кроз океан и детонира бојеву главу када стигне до циља, при чему има потенцијал да изазове радиоактивне таласе који би обалске области практично учинили ненастањивим.¹

Уз очигледну војно-технолошку предност Руса у региону, требало би такође скренути пажњу и на континуирано, али и све учесталије спровођење масивних војних вежби на којима естаблишмент у Кремљу упорно инсистира. Једна од запаженијих била је „Запад 2021”, највећа у Европи у последњих 40 година (Oldberg 2022). Осим што доприносе утиску како Русија има неприкосновени војни примат на простору око Северног пола, наглашавање управо тог аспекта експоненције њене моћи представља уједно и веома повољну основу за додатно унапређење постојеће позиције званичне Москве у наведеном подручју. У прилог томе, између осталог, довољно упечатљиво говори заједничка поморска војна вежба која је обухватила кинеске и руске војне бродове у Беринговом мору у септембру 2022 (Gronholt-Pedersen and Fouche 2022).

Имајући у виду да би уласком Шведске (Финска је већ примљена) у НАТО, Русија практично постала једина Арктичка држава која није чланица тог савеза (Filijović 2022, 6), чини се да би, с њене тачке гледишта, проналажење одговарајућих партнера, уколико се за то укаже примамљива прилика, било пожељно, па чак и оправдано. У складу с тим, званични Пекинг делује као погодан

¹ Другим речима, постоји бојазан да би ударни талас могао да изазове разорни радиоактивни цунами (NZHerald 2023).

кандидат, с обзиром на то да се заједничке војне вежбе две земље спроводе и у Јужном кинеском мору и у другим регионима (Aljazeera 2022; Reuters 2022). С обзиром на то да НАТО има врло мало сталних војних снага стационираних у Арктичком океану (Oldberg 2022), поменути вид развоја војне сарадње између Русије и Кине могао би благотворно да делује на додатно јачање стратешке позиције званичне Москве на простору око Северног пола – наравно, докле год је то у складу с интересима две нације.

С друге стране, иако Русија у војно-техничком смислу по свој прилици предњачи у односу на остале учеснике арктичке „Велике игре”, њен приступ у поменутом делу света ипак карактеришу и неке одређене слабости. Пар Густафсон (*Pär Gustafsson*) подсећа да нам „историја говори како се војна моћ, без подршке друштва и привреде, може урушити брже него што се очекује, те да је, с тога, неопходно да озбиљно схватимо целокупност развоја Високог Севера” (Gustafsson 2021, 6). У том смислу, он истиче оно што и сами Руси виде као слабост када је реч о њиховом укупном ангажману у региону. Наиме, у последњем званичном документу Кремља насловљеном „О принципима државне политике Руске Федерације на Арктику до 2035 године” (*Об Основах государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2035 года*), као главне препреке одржавању водеће позиције Русије на Арктику наводе се: 1) Смањење становништва у арктичкој зони (АЗ); 2) Неразвијена друштвена, саобраћајна и информационо-технолошка сфера на територијама АЗ; 3) Неефикасна геолошка истраживања минералних налазишта; 4) Недостатак државних субвенција за предузећа које би смањиле трошкове и ризике економских пројеката у АЗ; 5) Споро довршавање инфраструктуре дуж Северне поморске руте и изградње бродова за ледоломце и флоте за потрагу и спасавање; 6) споро стварање средстава за копнени и ваздушни саобраћај за коришћење у условима Арктика, као и домаћих технологија неопходних за развој Арктика; и 7) Неспремност система за праћење животне средине у АЗ (Gustafsson 2021, 4).²

Огроман изазов, такође, представљају и климатске промене, али и стање једног дела руских војних капацитета. Наиме, кроз историју, екстремни климатски услови деловали су као природна баријера која штити дугу арктичку обалу Русије. С обзиром на то да

² Документ на руском језику може се наћи на интернет адреси: <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/f8ZpjhpAaQ0WB1zjywN04OgKiI1mAvaM.pdf>

се „вечни лед” сада све брже топи разлог је за забринутост, јер Русија стиче нове спољне границе које треба заштитити од потенцијалних агресора. Према Јанису Клуцу (*Janis Kluge*) и Мајклу Паулу (*Michael Paul*), „поморска претња сада би теоретски могла доћи са истока, преко Беринговог мореуза, или са запада преко база на Гренланду и Норвешкој, јер смањење леда ствара нове могућности за напад” (Kluge and Paul 2022, 2). У том контексту, важно је напоменути да је из истих разлога и „Северна поморска рута такође постала изложенија, а руске подморнице на нуклеарни погон које се крију испод леда, подложније за детекцију и нападе” (Oldberg 2022, 5). Штавише, само седам или осам тих подморница је потпуно оперативно, при чему су програми њихове обнове били изузетно скупи и дуго одлагани. Уз наведено, посебно отежавајућу околност представљају и учестале несреће са нуклеарним подморницама и пројектилима, које су присутне широм руског Арктика још од 1980-их година. Осим што изазивају опасност по животну средину, оне неретко узрокују и губитак људских живота (4-5).

Међутим, оно што представља вероватно највећи изазов за Русе када је реч о Арктику (али и генерално), јесте текуће проширење НАТО-а. Наиме, након отпочињања рата у Украјини, Шведска и Финска поднеле су званичан захтев да се прикључе Алијанси. Иако Турска има примедбе на приступање Шведске, у Вашингтону су прилично уверени да ће до очекиваног (најављеног) проширења доћи и са задовољством га ишчекују (Filijović 2022, 4). Пријем Финске у Алијансу, то у одређеној мери и потврђује. За званични Кремљ, такав развој догађаја представља велики проблем и перципира се као претња. Осим што би се тиме променио целокупан геополитички пејзаж региона (јер би Русија постала једина арктичка обалска држава која није чланица НАТО-а), граница између Алијансе и Русије већ се значајно увећала – од приближно 1.200 на око 2.500 км (Nagashima 2022). Поред очигледних логистичких и других изазова које то производи, војни стратегије у Кремљу већ се суочавају са додатним потешкоћама у погледу ефективне одбране земље. Наиме, велики проблем представља то што је већина руских база лоцираних у западном делу Кољског полуострва, „методично смештена дуж једног вертикалног коридора” (Filijović 2022, 8). Штавише, тај део Русије слабо је интегрисан са остатком земље, јер га са њиме повезују само један пут и једна железничка пруга у дужини од 700 км, која се пружа на југ паралелно са границом. До

скоро, то није представљало проблем, зато што је пут који иде од Мурманска до рачвања северно од Санкт Петербурга био сигуран у претходним геополитичким околностима: „НАТО снаге могле су да га угрозе само са севера, из Норвешке, али је за то било мало изгледа због граничног пролаза ужег од 30 километара. Штавише, Русија је одавно у том региону распоредила две дивизије да чувају њен северни бок (50.000 војника)” (Filijović 2022, 8). Међутим, ако би у неком тренутку дошло до преливања оружаног конфликта из Украјине у правцу севера, „снаге НАТО-а могле би да пресеку руски пут ка Мурманску из правца Финске у било ком тренутку, на најмање стотину места, без употребе већих војних снага. Мања диверзантска тактичка група у тој густо пошумљеној области могла би рутински да пресече железничку, путну, комуникациону и електроенергетску инфраструктуру и врати се на своју територију неоткривена, остављајући највећи војни и нуклеарни потенцијал Русије логистички одсечен од остатка земље” (Filijović 2022, 8). Пријем Шведске у НАТО, само би додатно отежао ситуацију за Русе.

Графикон 1: SWOT анализа руског војног ангажмана на Арктику

Снаге	Шансе
<ul style="list-style-type: none"> - Снажно присуство и континуирани развој руских војних снага и повезане инфраструктуре - Војно-технолошка супериорност 	<ul style="list-style-type: none"> - Слабо присуство сталних војних снага НАТО-а у арктичком региону - Јачање војне сарадње са Кином на простору око Северног пола
Слабости	Претње
<ul style="list-style-type: none"> - Неусаглашеност између војних и других (социјалних, економских итд.) аспеката пројекције моћи у региону - Утицај климатских промена - Учестали акциденти везани за војна средства 	<ul style="list-style-type: none"> - Проширење НАТО-а - Проблематика заштите граница након експанзије НАТО-а

Извор: Обрада аутора

ЗАКЉУЧАК

Може се констатовати да Русија има солидну позицију на Арктику с војне тачке гледишта, као и могућност да је у будућности додатно ојача. Осим што њени укупни војни капацитети у региону

значајно превазилазиле оне других арктичких нација посматрајући их збирно, руска главна снага огледа се пре свега у војно-технолошкој надмоћи над конкурентима. Како истичу неки експерти, Западу би требало најмање 10 година да ухвати корак са руском војском у региону, ако би се за то одлучио (Gronholt-Pedersen and Fouche 2022). Штавише, слабо присуство НАТО снага и интензивирање сарадње са Кином, остављају довољно простора Русима да утврде, односно додатно оснаже своју позицију у том делу света и задрже статус водеће арктичке нације у времену које долази.

Међутим, да би осигурала примат, Русија би требало да уједначи развој својих војних потенцијала са осталим факторима моћи на простору око Северног пола – економским, социјалним и др. Посебно је у том смислу релевантан аспект екологије, при чему би најпре ваљало унапредити постојеће стандарде како би се спречио или макар умањио број акцидената који се тамо дешавају већ деценијама. Осим тога, огроман испит за Русе јесте и актуелно проширење НАТО-а, на које би званични Кремљ требало да пружи правовремен и адекватан одговор. Одлука о отварању 12 нових војних база широм Западног војног округа и опремању трупа са 2000 јединица модерног наоружања и војне опреме, представља логичну реакцију имајући у виду значај надолazeће претње (Filijović 2022, 9).

Па ипак, много тога сугерише да фокусирање искључиво на јачање војне инфраструктуре неће бити довољно да се одговори на предстојећи изазов. Да би се граница с Финском ефикасније заштитила, а Кољско полуострво боље повезало са остатком Русије и тиме избегли потенцијални логистички и други проблеми, биће неопходно обезбедити додатне инвестиције за значајнији развој цивилних капацитета. Другим речима, потребно је усагласити развој војних са осталим арктичким потенцијалима. Уосталом, свеопшта адаптација на климатске промене то недвосмислено налаже, истичући значај континуираног прилагођавања интегралног приступа Русије овом динамичном региону по питању свих релевантних варијабли.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Анисимов, Евгений Викторович. 2021. „Война и мир Петра Великого”, *Вестник МГИМО Университета* 14 (6): 7-29.
- Ануфриев, Виталий Владимирович. 2008. *Русские поморы*. Архангельск: Культурно историческая идентичность Солти.

- Визгалов, Георгий Петрович. 2004. “Мангазея”. *Большая российская энциклопедия 2004-2017*. Последний доступ 18. мај 2023. https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/2156295.
- Журавель, Валерий Петрович. 2020. „О новой государственной политике России в Арктической зоне до 2035 года.” *Аналитическая записка* (192): 1-6. <http://doi.org/10.15211/analytics92020>.
- Комаров, Николай. 1973. „Противовоздушная оборона Мурманска и Кировской железной дороги (1941—1944 гг.)” *Военно-исторический журнал* (2): 92-97.
- Михайлов, Андрей Александрович. 2016. „Проблемы военноморского базирования в Арктике (1880—1890 гг.)” *Военно-исторический журнал*. (5) 10-17.
- ПЦИКСССР. 1926. „Постановление Об объявлении территорией Союза ССР земель и островов, расположенных в Северном Ледовитом океане.” Последний доступ 15. мај 2023. <https://docs.cntd.ru/document/901761796?section=text>.
- Рыжов, Геннадий Борисович. 2006. „Войска и силы ПВО на приморских направлениях в 1941—1945 гг.” *Морской сборник*. (8): 70-81.
- Тимошенко, Альбина Ивановна. 2009. „Советская государственная политика в районах нового промышленного освоения Сибири: стратегия и практика.” У *Деятельность государственных организаций по индустриальному освоению Сибири в XX – начале XXI вв. Сб. науч. Трудов*, ур. Альбина Ивановна Тимошенко, 14-37. Новосибирск: Сибирское научное издательство.
- Тимошенко, Альбина Ивановна. 2012. „Миграционная политика СССР и формирование кадрового потенциала районов нового промышленного освоения Сибири в 1950-1980-е гг.” У *Мобилизационная роль советского государства в хозяйственном освоении Сибири (1920-1980-е гг.)*, Альбина Ивановна Тимошенко, 19–46. Новосибирск: Сибирское научное издательство.
- Тимошенко, Альбина Ивановна. 2013. „Советский опыт освоения Арктики и Северного морского пути: формирование мобилизационной экономики”, *Историко-экономические исследования*, №1-2, 28-42.

- Тимошенко, Альбина Ивановна. 2020. „Государственная политика СССР в Арктике в 1920 – 1930-е гг.” У *Материалы седьмой научно-практической конференции «Полярные чтения – 2019. Государственные и общественные организации в управлении Арктикой: прошлое, настоящее, будущее»*, 219–236. Москва: Паулсен.
- Филијовић, Марко. 2010. „Територијално разграничење на Арктику.“ *Војно дело* 62 (2): 90-105.
- Филијовић, Марко. 2011. „Милитаризација Арктика – будућност која је већ почела.“ *Војно дело* 63 (3): 9-24.
- Фокин, Юрий Е. и Анатолий, И. Смирнов. 2012. “Киркенесская Декларация о сотрудничестве в Баренцевом/Евроарктическом регионе: взгляд из России 20 лет спустя.” *Национальный институт исследований глобальной безопасности*. <https://niiglob.ru/en/publications/materialy-k-20-letiyu-sber/272-yuefokin-aismirnov-kirkenesskaya-deklaracziya-o-sotrudnichestve-v-barenczewomevroarkticheskom-regione-vzglyad-iz-rossii-20-let-spustya.html>.
- Фруменков, Георгиевич, и В. А. Волынская. 1990. *Летопись города Архангельска 1584-1989*. Архангельск: Северо-Западное кн. изд-во.
- Aljazeera*. 2022. “China, Russia hold joint naval exercises to ‘deepen’ partnership.” Последњи приступ 3. мај 2023. <https://www.aljazeera.com/news/2022/12/20/china-russia-to-hold-joint-naval-drills-to-deepen-partnership>.
- Arruda, Gisele, and Marko Filijović. 2022. “The geopolitical challenges to engage stakeholders into Arctic climate change adaptation – military action and the challenges for an Arctic Citizenship.” *International Problems* 74 (4): 557-582. <https://doi.org/10.2298/MEDJP2204557A>.
- Boulègue, Mathieu. 2019. “Russia’s Military Posture in the Arctic: Managing Hard Power in a ‘Low Tension’ Environment.” *Chatham House – The Royal Institute of International Affairs*. June 2019. https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2019-06-28-Russia-Military-Arctic_0.pdf.
- Burke, Ryan, and Jahara Matisek. 2021. “The Polar Trap: China, Russia, and American Power in the Arctic and Antarctica.” *Air University Press*. Последњи приступ 2. мај 2023. <https://www.airuniversity.af.edu/JIPA/Display/Article/2820739/>

- the-polar-trap-china-russia-and-american-power-in-the-arctic-and-antarctica/.
- Conley, Heather A., Matthew Melino, and Jon Alterman. 2020. "The Ice Curtain: Russia's Arctic Military Presence." *Center for Strategic and International Studies*. Последњи приступ 4. мај 2023. <https://www.csis.org/analysis/ice-curtain-russias-arctic-military-presence>.
- Filijović, Marko, i Danilo Babić. 2022. „Indian educational cooperation with Africa: SWOT analysis of soft power approach.” *Politička revija* 71 (1): 111-133. <https://doi.org/10.22182/pr.7112022.6>.
- Filijović, Marko. 2022. "Russian Arctic Strategy and NATO Enlargement: Perceived Challenges and Possible Responses." *The Defence Horizon Journal*. Последњи приступ 20. април 2023. <https://www.thedefencehorizon.org/post/russian-arctic-strategy-and-nato-enlargement-perceived-challenges-and-possible-responses>.
- Gricius, Gabriella. 2021. "Arctic Great Power Competition: The United States, Russia and China." *Global Security Review*. Последњи приступ 1. мај 2023. <https://globalsecurityreview.com/great-power-competition-the-united-states-russia-china/>.
- Gronholt-Pedersen, Jacob, and Gwladys Fouche. 2022. "Dark Arctic – NATO allies wake up to Russian supremacy in the region." *Reuters*. Последњи приступ 28. април 2023. <https://www.reuters.com/graphics/ARCTIC-SECURITY/zgvobmblrpd/>.
- Gustafsson, Pär. 2021. "Russia's Ambitions in the Arctic Towards 2035." *Swedish Defence Research Agency [FOI]*. October 2021. <https://www.foi.se/rest-api/report/FOI%20Memo%207624>.
- Humpert, Malte. 2022. "From Ukraine to the Arctic: Russia's Capabilities in the Region and the War's Impact on the North." *High North News*. Последњи приступ 22. април 2023. <https://www.highnorthnews.com/en/ukraine-arctic-russias-capabilities-region-and-wars-impact-north#:~:text=Over%20the%20past%20decade%20Russia,to%20decrepit%20Cold%20War%20installations>.
- Kendall-Taylor, Andrea, Jim Townsend, Lawson W. Brigham, and Nicholas Lokker. 2021. "Navigating Relations with Russia in the Arctic – A Roadmap for Stability." *Center for a New American Stability (CNAS)*. Последњи приступ 5. мај 2023. <https://www.cnas.org/publications/reports/navigating-relations-with-russia-in-the-arctic>.
- Kluge, Janis, and Michael Paul. 2022. "Russia's Arctic Strategy through 2035 – Grand Plans and Pragmatic Constraints." *Stiftung Wissenschaft und Politik [SWP]*. November 2020. <https://www.swp-berlin.org/en/analysis/2022/01/russias-arctic-strategy-through-2035-grand-plans-and-pragmatic-constraints/>.

- www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2020C57_RussiaArcticStrategy.pdf.
- Lambert, Andrew, D. 2011. „The Royal Navy’s White Sea campaign of 1854.“ In *Naval Power and Expeditionary Wars. Peripheral Campaigns and New Theatres of Naval Warfare*, eds. Bruce Elleman and Sarah Paine, 29–44. London – New York: Routledge.
- Nagashima, Jun. 2022. “What Membership for Finland and Sweden Would Mean for NATO’s Evolution,” *The Sasakawa Peace Foundation*. Последњи приступ 5. мај 2023. https://www.spf.org/iina/en/articles/nagashima_12.html.
- NZ Herald*. 2023. “Russia claims it has torpedoes capable of causing an underwater radioactive ‘tsunami.’” Последњи приступ 3. мај 2023. <https://www.nzherald.co.nz/world/russia-claims-it-has-torpedoes-capable-of-causing-an-underwater-radioactive-tsunami/3IVBXJ2WKFEN5LUC27OLCQWXZ4/>.
- Oldberg, Ingmar. 2022. “Russia in the Arctic: Ambitions and Constraints.” *The Swedish Institute of International Affairs*. 4. February 2022. <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/ui-publications/2022/ui-brief-no.-4-2022.pdf>.
- Reuters*. 2022. “China to send troops to Russia for ‘Vostok’ exercise.” Последњи приступ 3. мај 2023. <https://www.reuters.com/world/china/chinese-military-will-send-troops-russia-joint-exercise-2022-08-17/>.
- Zysk, Katarzyna. 2022. “Myth 8: ‘Russia’s military build-up in the Arctic is defensive.’” *Chatham House*. Последњи приступ 7. мај 2023. <https://www.chathamhouse.org/2022/07/myths-and-misconceptions-around-russian-military-intent/myth-8-russias-military-build>.

Marko Filijović*

Athens Institute for Education and Research – ATINER

Dušan Proroković**

Institute for International Politics and Economics, Belgrade

SWOT ANALYSIS OF RUSSIAN ARCTIC STRATEGY: MILITARY ASPECT

Resume

Climate change has induced global warming, which resulted in the rapid melting of the northern ice cap in the last decade and a half. In addition to allowing the vast resources stored in the area to eventually become available for exploitation, it also made the northern borders of the Arctic coastal states exposed to potential attack. Aware of this, Russia, the United States of America, Canada, Denmark, Norway, Sweden, Iceland and Finland have begun the process of militarization of the region.

In this paper, the authors focused on Russia's military activities in the High North, and the SWOT matrix was used for their analysis. Accordingly, the main goal of the work was to determine the main strengths, weaknesses, opportunities and threats that characterize Russian military engagement in the aforementioned area. The analysis showed that the massive presence of infrastructure and military personnel form the backbone of Russian military power in the mentioned area. Within this context, missile systems (hypersonic and other), which are technologically superior to those possessed by the competition, are of particular importance. The absence of a significant presence of NATO military forces in the given area and the strengthening of military cooperation with the Chinese in the Arctic are a chance for Russia to further strengthen its position.

On the other hand, the analysis also showed that Russian military activism in the area around the North Pole is characterized by certain weaknesses. The inconsistency of the development of the military component with the economic, social and other aspects of power projection in the region represents the most important one. Apart from leading to

* mfilijovic@yahoo.com

** dusan@diplomacy.bg.ac.rs

an uneven development of the overall potential in the Russian part of the Arctic and thereby preventing the implementation of an integral strategy, it simultaneously makes it difficult to carry out planning and operational military activities, primarily because it causes the emergence of logistical and other gaps. In addition to the above, the condition of a part of the Russian military equipment is also an obvious weakness. It is not at a satisfactory level, which, among other things, is evidenced by frequent accidents related to this issue. With this in mind, climate change is also a relevant factor. They caused the melting of the ice sheet, which throughout history served as a natural shield of the northern Russian borders. With its disappearance, those borders become more open to attack by potential aggressors, at the same time complicating the protection of the Northern Sea Route.

The main threat for Russia, according to the analytical matrix, is the announced expansion of NATO. Namely, if Sweden and Finland join that military alliance, the border between Russia and NATO will double. Given that the two Scandinavian countries were militarily neutral for many years, the Russians had no need to build massive defense capabilities along the dividing line with Finland, nor to significantly protect their strategic installations on the Kola Peninsula from a potential threat that could threaten them from that direction. However, if the circumstances change, Kremlin will face obvious problems. These problems primarily refer to the absence of military infrastructure along the mentioned border, but also to the shortcomings related to civilian capacities in the said area, which directly or indirectly hinder the logistical functioning of the army. Nevertheless, if the circumstances change, Kremlin will face obvious problems.

The authors conclude that Kremlin should undertake the uniform development of all Arctic potentials, in order for Russia to maintain its position as the leading nation in the region. Only in this way protection of borders and security of resources would be at an optimal level, both in peacetime and in conditions of armed conflict.

Keywords: Arctic, militarization, strategy, SWOT analysis, Russia.

* Овај рад је примљен 5. јуна 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

*Јелена Миљковић Матић**
Институт за политичке студије, Београд

ТЕЗА ДА СУ СРБИ СТАРОСЕДЕОЦИ БАЛКАНА НИЈЕ У НЕСКЛАДУ СА ХРИШЋАНСТВОМ**

Сажетак

Главни ток српске хуманистике априорно одбацује тезу о аутохтоности Словена на Балкану као псеудонаучну идеју. Уз њих су у последње време пристали и двојица теолога, који су напад на аутохтонистичку тезу проширили тврдњом да је она не само ненаучна него и да угрожава српски идентитет који се оснива на светосављу. У овом раду побијамо њихове тврдње да је теза да су Словени аутохтони на Балкану неспојива са хришћанством, да је извор и проносилац јереси и паганства, и да као таква представља опасност за националну безбедност српског народа чији идентитет угрожава. У оквиру аутохтонистичке тезе ради велики број истраживача, професионалних и аматера, али ту има и људи који аутохтонизам злоупотребљавају ради остварења неких својих циљева, међу којима може да буде и промовисање паганства и јереси. Потпуно је неосновано само на основу ових последњих извођења генерализације да је аутохтонизам против-хришћански усмерен, а што теолози чине. Такође, као аргумент којим оспоравамо њихову тврдњу истичемо пример Владике Николаја који је достигао светост док је истовремено поклањао поверење изворима и резултатима истраживања који се крећу у оквирима аутохтонистичке тезе. Закључујемо да не постоји ни формална нити материјална основа са које се може тврдити то што тврде теолози у погледу аутохтонистичке тезе.

* jelena.miljkovic.matic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство наука и технолошког развоја и иновација.

Кључне речи: аутохтонистичка теза, хришћанска основа српства, неопаганизам, Милош С. Милојевић, Владика Николај (Велимировић).

УВОД

Верујем да је већина читалаца овог текста упозната са борбом коју воде научници главног тока српске хуманистике, нарочито историчари и археолози, против тзв. псеудонауке или псеудоисторије. Ову етикету они додељују истраживањима у којима је присутан критички однос према научним тезама за које сматрају да су утврђене као материјална истина, док их друга страна види као научну истину, подложну преиспитивању. Централно спорно питање је око присуства Срба на Балкану: док наука главног тока тврди да су Срби дошли између 5. и 7. века и да то не може да се доводи у питање, дотле друга струја дозвољава могућност да су Срби овде били много раније, можда и као први људи на Балкану, аутохтоно становништво. Овде ћемо се због тога за ову струју користити називима *аутохтонисти* и *аутохтонистичка теза*.

Природу ове борбе нећемо овде представљати. Та тема заслужује посебну обраду. Овде ћемо се посветити чињеници да су се реченим научницима главног тока српске хуманистике однедавно придружили и поједини теолози (Мрђеновић 2021; Марковић 2022). Њихов циљ, међутим, није одбрана једне научне теорије од критике. Теолози су се у ову ситуацију укључили као браниоци хришћанске вере и светосавске основе српске нације.

ПРЕДМЕТ И ЦИЉ

Ова два теолога сматрају да је заступање аутохтонистичке тезе неспојиво са хришћанством, те да је нужно повезано са пропагирањем паганства и јереси. Тако Димитрије Марковић пише да „неодвојиви део њиховог рада [рада псеудоисторичара] чини пропагирање паганизма и заступање најразноврснијих јеретичких учења” (Марковић 2022, 10), док Немања Мрђеновић налази да је „за духовни живот православних хришћана опасно повести се за неоромантичарским идејама” и да „Срби не могу истовремено бити и

најстарији народ који живи на равној Земљи¹ и Христови светосавци, јер једно учење искључује друго” (Мрђеновић 2021, 360-366). Исти став о међусобној искључивости аутохтонизма и хришћанства садржи Марковићева изјава, која има стилску форму излагања друштвене законитости, али не и неопходан логички однос који би показао узајамну зависност два услова: „Урушавање поверења у Цркву и удаљавање од православља је процес који *тече истовремено и преплиће се* са процесом урушавања поверења у историјску науку и води ка циљу урушавања националног идентитета” (Марковић 2022, 181; наше наглашавање курзивом).

Видимо да теолози овде виде двоструку опасност: како за душе појединаца који потпадну под утицај аутохтонистичких идеја, тако и за читаву српску нацију, чију духовну основу, утврђену у хришћанском православљу, они тврде да аутохтонистичка теза подрива. Тако теолози иступају у одбрану духовног темеља нације, а самим тим и у одбрану њеног опстанка. У таквој интерпретацији, заступање аутохтонистичке тезе је представљено као опасност за националну безбедност, зато што „води извршењу етноцида” као „уништавања културе, језика и идентитета једне етничке групе” (Марковић 2022, 155).

У наводима које смо до сада дали већ видимо значајне слабости аргументације теолога. Ипак, желимо да у потпуности оспоримо њихово становиште о непријатељству између аутохтонистичке тезе и хришћанства. То је важно због тога што је потребно да се читава расправа о присуству Словена на Балкану врати у границе научног проучавања прошлости, где јој је и место, а да се борба за очување националног идентитета усмери према онима који га подривају, а не према научној тези коју евентуално злоупотребљавају за то.

Важан структурни елемент напада на аутохтонистичку тезу чини неправљење разлике између многих њених заступника, који се иначе међусобно могу врло лако и јасно поделити према различитим критеријима. Овде ће нам послужити подела према критерију њихове научне спремности: на професионалне, аматерске и лажне научнике. Сличну поделу је већ начинио Димитрије Марковић, с

¹ Теза о равној Земљи, планети која је плоча а не кугла, представља посебно учење које се анонимно проноси интернетом (BBC News 2019). Она се никада не појављује у вези са српском аутохтонистичком тезом, па није било научног разлога да је Немања Мрђеновић изненада уведе у закључак своје расправе о аутохтонизму.

том разликом што код њега нема прве групе – професионалних научника. Вероватно због тога што се њихов рад не уклапа у тезу о аутохтонизму као псеудонауци, коју је Марковић некритички усвојио од главне струје српске хуманистике. Зато он разликује само аматерске научнике („добронамерни заблудели љубитељи науке“) и лажне научнике („преваранти“), додајући још две групе на основи нејасног критерија. То су шаролика група оних који се на основу неке старе славе мешају свуда, па и тамо где нису стручни; и „људи са менталним поремећајима“ (Марковић 2022, 150). Иако нам је помогла да осмислимо нашу поделу, ова Марковићева подела није употребљива као таква због одсуства јединственог критерија поделе и идеолошки мотивисаног превиђања категорије прописно ишколованих научника који се квалитетно баве оним за шта су стручни а у оквиру теорије о давном присуству Срба на Балкану.

Разлика између професионалних научника и аматера је видљива у методолошком квалитету њиховог рада, док се лажни научници ни не баве уистину истраживањима, чак ни методолошки лошим, пошто се њихови циљеви не налазе у области сазнања о прошлости. Са њиховим опскурним наступима и делатностима се читаоци могу упознати у литератури која се противи аутохтонистичкој тези, па и код наша два теолога (Mrđjenović 2021, 356-363; Marković 2022, 60-69; 198-316). Лажни научници својим позивањем на аутохтонистичку тезу ову компромитују и управо они могу бити ти који угрожавају хришћанску основу српства под плаштом аутохтонизма. Опет, управо њих најрадије узимају противници аутохтонизма као репрезентативне представнике аутохтониста. На тај пут су стали и теолози, па су, идући њиме на свој начин, „унапредили“ један проблем српске научне заједнице у проблем националне безбедности којим треба да се позабави држава (Марковић 2022, 149-155).

МЕТОД

Овде ћемо оповргавати тврдњу да је аутохтонистичка теза противник хришћанства на два начина: истицањем њене логичке неоснованости и истицањем супротне чињенице. Тако ћемо дати два аргумента: прво, да је то неоснована генерализација и, као друго, пример човека, Владике Николаја, у коме су успешно уједињени хришћанска вера и поверење у резултате аутохтонистичких истраживања.

ПОБИЈАЊЕ НЕОСНОВАНЕ ГЕНЕРАЛИЗАЦИЈЕ

Тврдња да је пропагирање паганизма и заступање најразноврснијих јеретичких учења неодојиви део рада свих оних које научници главног тока српске хуманистике називају псеудонаучницима представља неосновану генерализацију или произвољну тврдњу теолога. Она је представљена као генерализација у чију се корист истичу репрезентативни представници, типични примери, а у ствари је произвољна тврдња илустрована пробраним примерима који је подржавају.

Немања Мрђеновић наводи шест имена, а Димитрије Марковић десет, да њима поткрепе тврдњу да аутохтонистичка теза аутоматски доноси борбу против хришћанства. Марковићевих десет примера јесу заиста противници српског православља, али они могу да сведоче само сами за себе, а никако за све аутохтонисте. Мрђеновић је чак успео да само три од својих шест примера обухвати анализом под насловом „Богословска лутања неоромантичара” (Мрђеновић 2021, 360-363), док је кратко поглавље „Верска опредељеност неоромантичара” донело само апстрактне, непоткрепљене тврдње о неопаганској оријентацији „многих припадника овог квазинаучног круга” (360; наше наглашавање курзивом).

На истом месту је Мрђеновић набројао и неколико имена познатих личности у српском друштву – политичара, новинара, књижевника – за које је изјавио да симпатишу неопаганство, којим поводом је изрекао и следеће значајно запажање: „Наравно, нису сви међу њима и неоромантичари, као што се *ни сви неоромантичари не идентификују са неопаганизмом*” (360; наше наглашавање курзивом). Овом неусиљеном, здравом логиком Немања Мрђеновић побија сопствену тезу да су аутохтонизам и неопаганизам нужно повезани. То и ми овде желимо да докажемо, да бисмо то искористили као аргумент за став да у борби против рушилаца духовне основе српског националног идентитета не треба нападати аутохтонистичку историографску тезу, јер она сама по себи није непријатељ светосавља.

Немања Мрђеновић ипак у свом тексту инсистира на том односу међусобног искључивања између светосавља и аутохтонизма: „Ако је једини избор: славна (и пропала) прошлост паганског српства и светла есхатолошка будућност у Христу, треба знати да се не могу истовремено служити оба господара” (366). Ова теза о неспојивости прехришћанске прошлости са хришћанском садашњошћу код једног

народа јесте лажна дилема између тобоже два неспојива национална идентитета, о чему ће овде ниже бити речи када погледамо како се пред тим проблемом понашао Владика Николај.

ХРИШЋАНИН МИЛОШ С. МИЛОЈЕВИЋ

Свако ко то жели може да се упозна са радом разних професионалних научника – филолога, етномузиколога, историчара, етнолог, археолога – и аматерских истраживача, чији налази и закључци на разне начине релативизују тезу о досељавању Срба на Балкан у 7. веку, па да се увери да се велики број њих не залаже за паганство или јеретичке хришћанске ставове, нити се уопште дотичу питања вере. Штавише, међу њима има оданих и исправних хришћана. У такве спада и сам Милош С. Милојевић, познат као „зачетник српске неоромантичарске идеје” (Мрђеновић 2021, 351).² Његовим примером ћемо антиципирати други наш аргумент који наводимо у прилог тврдњи да теолози нису у праву када повезују аутохтонизам и урушавање хришћанства код Срба.

Пре свега, Милојевић хришћанство пише великим словом – Хришћанство – из чега већ закључујемо да га високо вреднује. И заиста, он се експлиците изражава о хришћанству као о ономе што је „учинило добра народима, озаривши га лучом истине божствене науке и човекољубља” и назива га „светом, најчистијом и правом божанственом вером”. Потом каже да „једини на свету Срби примише ову свету и праву веру добровољно, те стога и имају славе као успомене ове светиње и блага, којима се одликују од свију народа на свету као и трпеливошћу других и туђих вера” (Милојевић 2004, 20).

Милош Милојевић очигледно није вером посрнуо због тога што се бавио истраживањем прехришћанске српске историје да би доказао да Срби нису постали јуче. Он чак српско хришћанство истиче као најважнију, најизразитију и највреднију националну одлику, и то много пре него што је ико у науци и есејистици размишљао о духовним основама српског националног идентитета. Уместо да су православни теолози, кад већ спомињу Милојевића, узели у заштиту

² Милојевић није зачетник саме идеје, већ је први научник који се у потпуности посветио аутохтонистичким истраживањима. Што се тиче научне разраде идеје, далеко пре Милојевића, 1818. године, резултате свог истраживања о томе да се латински језик оснива на српском објавио је Павле Соларић, велико име из епохе српског просветитељства (Соларић 2018).

свог брата у Христу пред идеолошким прогоном коме је изложен у научној области, Димитрије Марковић упућује веома грубе речи на његов рачун (Марковић 2022, 163) без да за то има икакав разлог и оправдање у тези коју заступа – да је аутохтонизам противник хришћанства; док код Мрђеновића налазимо једно краће излагање о Милошу Милојевићу, где аутор просто некритички пристаје уз пресуду која је над академиком Милојевићем изречена пре више од једног века и која се отада само понавља да би се утврђивала као опште место у историји српске историографије (Мрђеновић 2021, 351).

Уосталом, да је Милојевић имао иоле другачији однос према хришћанству сигурно је да његови текстови не би били штиво Владике Николаја – као што су то били.

ВЛАДИКА НИКОЛАЈ КАО ДОКАЗ ДА АУТОХТОНИСТИЧКА ТЕЗА НИЈЕ ПРОТИВНИК ХРИШЋАНСТВА

Владика Николај је био уверен у истинитост неких ставова који потпадају под аутохтонистичку тезу а да то није утицало на њега ни у смислу губљења или кварења православне вере и усвајања паганства, нити на квалитет његовог теолошког и просветитељског рада због кога га је Свети Јустин Ћелијски назвао највећим Србином после Светог Саве, Равноапостолним, Светим и другим Златоустом (Ава Јустин 2021, 358-364).

Лично познајемо присталице аутохтонистичке историографије који истовремено православно верују и живе црквеним животом, као што сигурно могу и неки од наших читалаца да се сете примера из свог личног искуства. Ипак, овде нам то неће бити аргумент. Овде се позивамо на пример Владике Николаја због тога што су његови ставови јавно доступни, па је тако и наша аргументација подложна провери. Због тога Владика Николај овде представља ону пресудну чињеницу којом се руши основа на којој стоји теолошко противљење аутохтонизму. Како је то истакао Карл Попер у свом чувеном примеру за оповргљивост теорије: довољан је само један црни лабуд да оповргне тезу да су сви лабудови бели. Овде је Владика Николај тај супротни доказ који ће оповргнути тврдњу да је аутохтонизам неспојив са хришћанством, па и да је његов непријатељ.

Основу теолошког напада на аутохтонистичку тезу чини произвољна генерализација која каже да се сви они који имају

критички став према научној тези о досељавању Срба на Балкан почетком Средњег века неминовно залажу за кварење хришћанства и повратак паганизму. Даље, ова тобожња генерализација улази као прва премиса у силогизам којим се научни проблем претвара у проблем националне безбедности: 1) аутохтонистичка теза је противник хришћанства; 2) хришћанство представља духовни основ српства => аутохтонизам угрожава духовни основ српства. Владика Николај материјално оспорава прву премису, коју смо већ оспорили са њене логичке стране као неосновану генерализацију – уосталом, оспорио је и сам њен заступник, како смо навели Мрђеновићево опажање да нису сви аутохтонисти уједно и заступници неопаганизма.

Наглашавамо да Владика Николаја нисмо овде узели као заступника свих аутохтониста. Рекли смо горе да нема оправдања да се сви они обједињују, већ да их треба пажљиво категорисати да би се о њиховом раду могло научно расправљати. Владика Николај овде представља успешан спој између два уверења за која наши теолози тврде да се међусобно искључују, а то су светосавље и присуство Словена на Балкану далеко пре почетка Средњег века. Ограничавамо се на доказивање да аутохтонистичке идеје и истраживања нису неспојиви са хришћанством, нити су усмерени против њега и нужно повезани са паганским или јеретичким уверењима.

То је важно доказати да би било јасно да је пропагирање паганства, као и кварење и ружење хришћанства посебан вид вирусног деловања у српској култури, које злоупотребљава аутохтонистичку тезу а не произлази из ње. За злоупотребу научне идеје није крива идеја него они који је злоупотребљавају. Ако се томе жели стати на пут, треба зауставити злоупотребу, а не криминализовати идеју и са њом онда и све оне поштене истраживаче који је испитују, па макар они били и неуки аматери.

ВЛАДИКА НИКОЛАЈ СМАТРА ДА СУ СЛОВЕНИ НА БАЛКАНУ БИЛИ ВЕЋ У ВРЕМЕ АПОСТОЛА

У неколико текстова, међу мноштвом које је Владика Николај написао, можемо наићи на доказе о његовом интересовању за питања на која одговор покушавају да дају аутохтонистичка проучавања. Један од таквих текстова је књига *Охридски пролог* (Епископ Николај 2016в). Ту је Владика Николај дао за сваки дан у години неколико врста текстова, међу којима се налазе и кратка житија светитеља

који се тога дана прослављају. Он понегде, пригодно, износи своје уверење да је балкански или панонски светитељ из првих векова хришћанства био „Словенин”, а у по једном случају „Словенац” и „Србин”.

Димитрије Марковић је такође приметио ову појаву у Владикином житију Свете Петке,³ које ми овде не узимамо у обзир јер не припада првим вековима хришћанства. Штавише, Владикино уверење да је Света Петка Српкиња дели, према Марковићевим речима, и Свети Јустин Ћелијски. Марковић има потребу да некако оправда ово „скандалозно“ изјашњавање двојице српских светитеља о етничкој припадности Свете Петке, па пребацује одговорност са њих на изворе података које су користили, тј. на књиге и народно предање у којима се наводно садржи ова неистина, а из којих су они с наивним поверењем преузели нетачан податак о Светој Петки (Марковић 2022, 163). Ипак, како изношење ове страшне неистине о Светој Петки од стране двојице светитеља „за православне вернике може бити саблажњиво”, Марковић, поред оправдања којим их је разрешио одговорности, доноси још и опширан навод из расправе Димитрија Богдановића *Ликови светитеља*, из кога сазнајемо да у житију светитеља није толико важна историјска истина колико она духовна (163-164).

На тај начин је Д. Марковић покушао да превазиђе овај „испад” Светих Владике Николаја и Јустина Ћелијског, прећутавши све оне друге примере истог њиховог става, а које ми овде намеравамо баш да истакнемо. Сада ћемо видети да Владикина тврдња да је Света Петка била Српкиња није тек незгодна заблуда, у коју га је довело коришћење лоших извора података, већ је израз његовог одлучног одредења да у конкуренцији између две историографске тезе о Словенима на Балкану своје поверење поклони аргументима аутохтониста, а не оних историографа који говоре о досељавању Срба у раном Средњем веку.

Побројмо места у *Охридском прологу* где Владика Николај говори о словенској припадности балканских светитеља из првих векова хришћанства:

- Свети мученици Енен, Нирен и Пен (2. фебруар/20. јануар): „Сматрају се првим мученицима словенским који се спомињу у историји. Називају се Скитима и ученицима св. апостола

³ Осим у *Охридском прологу*, Владика Николај о овој светитељки пише и у тексту о различитим српским подвижницима (Епископ Николај 2016б, 818)

- Андреје. Пострадали [...] с десне стране Дунава, близу Варне.”
- Свештеномученик Иринеј, епископ сремски (8. април/26. март): „Мисли се да је био Словенин [...] Пострадао [...] у време Максимијана.”
 - Свети мученик Тибал (11. мај / 28. април): „Словенин из Паноније. У време Диоклецијана беше страшно мучен за веру Христову, и пострада у месту Цибалу.”
 - Света великомученица Ирина (18/5. мај): „Живела у времена апостолска на Балкану у некоме граду Магедону где њен отац Ликиније беше малим царем. Неки мисле да је била Словенкиња. [...] Св. Тимотеј, ученик апостола Павла, крсти њу и њене дворкиње и донесе јој посланице апостола Павла на читање.”
 - Свети Мартин и Ираклије (18/5. мај): „Словени. Беху гоњени од јеретика, аријеваца, у Илирији. [...] скончаше земни живот у 4. столећу.”
 - Свети мученик Александар (26/13. мај): „Словенин [...] у војсци цара Максимилијана [...] целат сврши свој посао 298. године.”
 - Свети Никита, епископ ремесијански (7. јул/24. јун): „Друг и врсник св. Павлина Нолског [+ 431.] Изгледа да је био Словенин и као такав да је проповедао Јеванђеље међу Словенима у области нишко-пиротској. [...] Упокојио се св. Никита у 5. веку.”
 - Преподобни Теофил исповедник (23/10. октобар): „Пореклом македонски Словенин негде од Струмице. [...] мирно сконча 716. године.”
 - Свештеномученик Викторин, епископ патавски (15/2. новембар): „Многи држе да је био Словенац по пореклу. [...] Пострадао за веру Христову око 303. године.”
 - Свети Јустинијан, цар византијски (27/14. новембар): „Пореклом Словенин, вероватно Србин из околине Скопља. Словенско му је име Управа. [...] Скончао мирно 14. новембра 565. године.”⁴

⁴ О Јустинијану пише Владика Николај и на другим местима. На пример, 1923. године пише да је овај „највећи цар Словенин што је икад постојао” много учинио за балканске Словене, своју „браћу по крви” (Епископ Николај 2016г, 763). Или, 1913. године га само наговештава, када каже: „у време Аја-Софије, и великих Сабора, и Словенског царовања” (Епископ Николај 2016д, 22); или директније: „Руси су примили хришћанство благодарећи највише цркви

Пажљив преглед ових навода даје следећа сазнања. У вези са шест имена (св. муч. Тибал, св. Мартин и Ираклије, св. муч. Александар, преп. Теофил и св. Јустинијан) Владика Николај исказује одлучан став о словенској припадности светитеља, док код осталих седам светитеља показује опрез. Ту се он служи изразима којима се заклања иза општег становишта: „сматрају се”, „мисли се”, „неки мисле”, „изгледа да је био”, „многи држе”.

Димитрије Марковић је навео неке од могућих извора из којих је Владика Николај узимао податке о словенској припадности светитеља. Но, за наш циљ овде није значајно питање извора, него Владикино поверење према њима. Изрази којима Владика Николај исказује јачу или слабију увереност у словенску припадност светитеља не би требало да потичу од степена поузданости тих извора. Јер, то би значило да за оних шест светитеља о чијој словенској припадности он исказује чврст став постоји недвосмислено и неоспорно сведочанство да су били Словени. Такви примарни историјски извори би имали огроман и вишеструк значај и за њих би наука свакако знала. То што Владика Николај као да показује неодлучност у погледу словенске припадности неких светитеља може да се објасни на други начин.

У време када је писан *Охридски пролог*, што значи пре 1928. године, када је објављен први пут, аутохтонистичке су тезе већ неколико деценија уназад биле уклоњене из институционалне српске историографије као ненаучне, а њихови најистакнутији заступници омаловажени као непоштени и нестручни, као псеудоисторичари како их данас етикетирају противници аутохтонистичке школе. Но, како је Владика Николај овде показао да пристаје уз тезу о давнашњем присуству Словена на Балкану, може бити да је местимичним исказивањем опреза по том питању хтео да максимално ублажи свој стил да би показао поштовање према научним ауторитетима који мисле другачије и да тако избегне могућност да његово изјашњавање у корист аутохтонизма буде схваћено као пркос и провокација уместо као просто изношење чињеница. Искључујемо могућност да је хтео да лажно представи степен своје уверености, умањујући га зато да не угрози свој углед чврстим заступањем аутохтонизма. Да се тога плашио, најсигурније би му било да ни не спомиње уверење које може да га компромитује. У читавом *Охридском прологу* Владика Николај једва да је понегде истакао етничку припадност светитеља,

Свете Софије, сјајној задужбини цара Јустинијана, пореклом Србина, и тако Свети Балкан духовно је родио Свету Русију” (Епископ Николај 20166, 814).

тако да чини изузетак онда када истиче балканске Словене из првих векова хришћанства. То нам сведочи о његовој јасној намери да промовише аутохтонистичку тезу уз коју он лично пристаје, а коју главни ток српске хуманистике одбацује.

Владика Николај представља пример хришћанина који је достигао светост док је истовремено веровао налазима оних истраживача који су доказивали да су Словени на Балкану и у Панонији присутни најмање од почетка Нове ере. Да је осетио како га то поколебава у православљу, тако што га увлачи у јеретичко или паганско мишљење, нема сумње да би престао да се занима за ту тематику. Такође не треба сумњати у то да би у својим безбројним просветитељским обраћањима народу упозоравао на опасност коју аутохтонистичка теза представља за духовно здравље појединца и нације.

Све се одвијало управо супротно од тога: током скоро стотину година свог присуства међу Србима *Охридски пролог* представља непомућени извор здраве и лековите светосавске духовности, док ауторово уверење да су неки балкански светитељи из првих векова хришћанства били Словени не квари ни у најмањој мери висок хришћански квалитет књиге. Такође, нигде у његовим сабраним делима не видимо да се Владика Николај некада окренуо против аутохтонистичких теза и истраживања.⁵

У овој тачки нашег излагања већ можемо да кажемо да смо, истицањем супротних примера, Милоша Милојевића и Владике Николаја, оповргли тврдњу да теза о аутохтоности Словена на Балкану нужно стоји у опозицији са православном вером и хришћанском основом српства, а у обавезном односу са пропагирањем јереси и паганства. Међутим, код Владике Николаја има материјала за анализу која превазилази овај наш ограничени циљ. Он је теоријски разрешио проблем који би могао да се појави као последица истраживања прехришћанске прошлости. То је бојазан да поистовећивање са паганским прецима може да угрози хришћански духовни темељ на коме стоји лична и национална српска самоспознаја.

⁵ Постоји једно место где је он писао о досељавању Словена на Балкан из Закарпатја (Епископ Николај 2016а, 312-313 и 392). То се да објаснити на два начина: прво, текст је писан на енглеском језику, за страну публику коју би аутохтонистичка теза само непотребно збунила; и друго, то је писао у време Великог европског рата, када је могуће да још није био упознат са аутохтонистичком тезом, или није био још увек уверен у њену историјску истинитост.

КАКО ВЛАДИКА НИКОЛАЈ ВРЕДНУЈЕ СРПСКУ ПРЕХРИШЋАНСКУ ПРОШЛОСТ

Не једном је Владика Николај исказао своју начелну периодизацију историје – светске, народне или личне – која се заснива само на хришћанском критерију. Најнепосредније је то рекао овако: „Историја света има свега два поглавља: Нехришћанство и Хришћанство, тј. Болест и Исцелење” (Епископ Николај 2016б, 601). У том смислу он пише и у једном кратком тексту из 1932. године, где каже да историја Срба и Бугара почиње са њиховим примањем хришћанства. Пре тога ови народи немају историју, „или ако је имају то је хаотична повест једне хаотичке расе. То је све једна магла, једно ништа, Православна вера увела је балканске Словене у историју” (Епископ Николај 2016г, 763).

Не разликује се од тога оно што је рекао Димитрију Љотићу, у једном разговору који нам Љотић препричава. Разговарали су о тези Милоша С. Милојевића да су Срби распрострањени по целом древном свету. Ево како нам Љотић преноси оно што је Владика том приликом казао:

„6. октобра 1934. године био сам у Смедереву са владиком Николајем. Не знам како и зашто запитао сам га:

– Преосвећени! Да ли сте читали Милојевића, који је по целом свету налазио српске трагове?

Он ми је одговорио да није. А ја, сматрајући да стварно није, почео сам му причати о свему. Када сам завршио он рече:

– Верујем да су Кинези подигли кинески зид да би се спасили од рушилачке навале Срба. Даље верујем да Тукидид, који је писао о дивљим Скитима, није знао да су они претци Срба. А Омар, који је запалио Александријску библиотеку, сигурно да је у својој војсци имао Срба. Верујем да до осмог века сва рушења, где год је било зла и силе, рушења, пљачке и убијања, да то нико други није вршио него Срби. Све до деветог века када су се окалемили са Христовом гранчицом. Од тога доба дају благородно воће; али не сви. И као што је са окалемљеном гранчицом која даје лепо воће, тако и она дивља, која из дивље подлоге расте, даје ситно, горко и опорно воће, тако исто и код нас је случај. Толико да се зна шта је од Христа, а шта без њега.” (Љотић 2004, 7).⁶

⁶ За овај разговор сазнали смо из текста Немање Мрђеновића који овде користимо (Мрђеновић 2021, 351). Мрђеновић, међутим, не преноси главно

Наведене речи Владике Николаја можемо да схватимо дословно, тако као да је он без оклевања прихватио све тезе Милоша Милојевића о свеприсутности Срба у историји Старог света. Али то не би било исправно тумачење због тога што не узима у обзир целину његовог излагања. А смисао целокупног његовог одговора Димитрију Љотићу јесте у контрастирању прехришћанских и хришћанских Срба, где први, све и ако су били бројем најмоћнији народ на свету, ипак нису оставили иза себе никакав доказ о својој величини и значају, никакву културу, и то зато што нису имали добру духовну основу. Њихова моћ није могла да се манифестује стваралачки, већ само деструктивно. Све је било само „хаотична повест једне хаотичне расе”, „магла” и „једно ништа”, као што је писао две године пре разговора са Љотићем. То је тако било са Србима све док српски владари нису почели да служе Христу, поготово откада је Свети Сава одлучно то ставио у задатак свим наследницима свог оца, владара и светитеља, и организовао хришћанско просвећивање народа. Тада је наједном српска величина добила духовну димензију у једном малом делу тог огромног народа, па су немањићи Срби нагло процветали у једну од највећих култура европског Средњег века, очували се у исламском ропству и повратили национални углед у модерном добу, очувавши притом своје старо и велико име. Све само захваљујући томе што су се ставили у службу Христа.

Спис Владике Николаја под насловом *Српски народ као Теодул*, који је настао у зиму 1941-42. године, изгледа да је разрада те мисли коју је изложио Димитрију Љотићу.⁷ У уводном делу текста Владика Николај износи неке аргументе у прилог старине

излагање Владике Николаја, него разговор препричава тако да од својих читалаца затаји да се Владика Николај ту изјашњавао као да одобрава тезе Милоша Милојевића о моћним Србима свуда по свету. Својим скраћивањем Владикиног излагања Мрђеновић читаоце усмерава према закључку да се Владика за Милојевића уопште није интересовао. Он је разговор, који смо горе навели у целини, препричао овако: „Димитрије Љотић наводи да је 6. октобра 1934. разговарао са Светим Владиком Николајем (Велимировић) о делима Милоша Милојевића, за које Свети Владика вели да их није читао”. Очигледно је да и Немања Мрђеновић, исто као и Димитрије Марковић, осећа велику нелагоду пред чињеницом да је Владика Николај по уверењу био аутохтониста, па покушава да некако спасе Владикину репутацију. Ова незгодна чињеница не може да се усагласи са Мрђеновићевим непријатељством према аутохтонистичкој тези које је некритички прихватио од заступника конкурентске тезе о досељавању Словена.

⁷ Треба приметити да је и Димитрије Љотић разрадио ову значајну Николајеву

српског имена и порекла Срба из Индије, из чега се види да је у међувремену, вероватно по Љотићевој препоруци, читао Милоша Милојевића (Милојевић 2004, 22-62) и прихватио од њега најмање то што је ту навео.

Уништена научна репутација Милоша Милојевића није спречила Владика Николаја да чита његове књиге и прихвати неке његове ставове. Другим речима, да га схвати озбиљно и да прихвати његову аргументацију. Такође, ни то што је, како видимо, сам имао ниско мишљење о прехришћанским Србима није било препрека да се интересује за постигнута историографска сазнања о њима. Показао нам је тиме Владика Николај да то што прехришћанска српска историја има у сваком погледу неупоредиво мању духовну, културну, друштвену и политичку вредност од оне хришћанске и што су се њеним проучавањем бавили људи које главни ток српске науке шиканира, не значи да је знање о тој историји безвредно, да се не треба занимати за њу и проучавати је, нити да дела тих аутора треба априорно одбацити као у потпуности научно безвредна.

У тексту *Српски народ као Теодул* Владика Николај нам даје и елементе на основу којих можемо реконструисати његов општи поглед на српску историју. Он пише овако:

„Историска судба србскога народа јасна је тек од Немање на овамо, а то значи само једна једина десетина србске историје позната нам је, а девет десетина непознато. То јест, србска историја оцртава се пред нама јасно тек за последњих 800 година. ... Ми Словени знамо добро само нашу крштену историју. Наша паганска, прехришћанска прошлост је без јасноће и без славе. Сва наша слава је у периоду наше крштене историје.” (Епископ Николај 2016б, 654)

Простим рачуном долазимо до тога да Владика Николај сматра да српски народ постоји осам хиљада година. Ако узмемо да он као хришћанин држи да је, сходно Светом Писму, укупна историја човечанства отприлике толика (Арсенијевић 2018, 183), то значи да су Срби првобитни народ, из кога су се онда морали разгранати сви други народи. Само је онај део тог народа који је своју првобитну традицију оплеменио хришћанством на организован начин – под владарима који су се ставили у службу Божју, уместо појединачно као светитељи из првих векова о којима пише у *Охридском прологу* – сачувао и име и неке елементе аутентичне српске културне традиције.

мисао на свој начин, што је и био повод да преприча њихов разговор на почетку свог излагања.

Зато Владика од осам хиљада година српске историје сматра вредном само последњу десетину, у којој су српски хришћански владари повели свој народ путем спасења, личног и свенародног.

ВЛАДИКА НИКОЛАЈ О ПАГАНСКОЈ ПРОШЛОСТИ ХРИШЋАНСКОГ НАРОДА

Владика Николај уочава опасност од губљења православног фокуса до кога долази када човек борави у неким другим духовним амбијентима. О тој опасности пише Немања Мрђеновић: „многима је [...] подметнута прича о народу најстаријем и сада им више светосавски идентитет није довољан”, тако да они „далеко више времена проведу маштајући о непознатој прошлости наших предака него о спасењу своје душе” (Мрђеновић 2021, 365). И не само да се драгоцено време овог живота троши на неспасавајућу делатност, него је величање Срба као најстаријег народа „симптом прелести, духовне болести”, сматра он (366). У том смислу, Владика Николај исказује радост што су прехришћански Срби били културно инфериорни, због тога што од оног тренутка када су постали хришћани није било ничега вредног из претхришћанске епохе чему би се враћали, ничега да омета српску хришћанску самоспознају и устремљеност. Он пише:

„То ограничено знање наше историје има и једну добру страну. Јевреји, Индијани, Грци, Римљани, Кинези знају своју прошлост од неколико хиљада година. То их чини гордим, и то их збуњује и успављује. Нарочито крштене народе, Грке и Римљане. Ови се хвале својим паганским херојима и философима исто као својим хришћанским свецима и мученицима. И то их двоји, то их збуњује и слаби.” (Епископ Николај 2016б, 654)

Иако звучи уверљиво, ово излагање је ипак само једна мисаона конструкција, једна реченица која нема искуствену потврду. Она се нашла у тексту као елемент који треба да подвуче основну тезу, која се налази у наслову текста, а која гласи да су Срби одређени да буду Божје слуге. Њоме Владика наговештава да је Господ Србима приредио посебно погодне услове за остварење њиховог задатка, а који се састоје у немогућности сећања на паганску прошлост из које нема никаквих трагова. „Основна и непрекидна линија српске историје за последњих 800 година може се изразити са две речи СЛУЖБА ХРИСТУ”, пише Владика Николај, пошто је претходно

објаснио да „историска судба народа” јесте „драматична улога појединих народа према плану Божјем” (Епископ Николај 2016б, 654). За остварење тог задатка према плану Божјем Србима није ни потребно нити важно да знају своју паганску прошлост. Чак је и zgodније да је не знају, па су зато и благословени одсуством свега што би их могло на њу подсећати, те двојити, збуњивати и слабити у остварењу њихове судбе.

Не можемо ништа да кажемо око Божјег промисла о Србима, али о аргументацији Владике Николаја можемо да кажемо да није основана на чињеницама, него да је чиста теоријска конструкција. То постаје јасно када се погледа на веру тих Грка и Римљана (то јест данашњих Италијана) које он истиче као пример хришћанских народа са величанственом паганском прошлосту. Не видимо никако да их је у њиховој привржености хришћанству – независно сада од разлика између источног и западног хришћанства – омела њихова славна паганска прошлост, нити да су они данас у највећем броју поклоници својих античких религија због тога што их познају и проучавају. Као што данас обнову руског православља ништа не омета совјетска атеистичка прошлост, која се не одбацује него се уграђује у историјски континуитет нације. Ометања хришћанства долазе из другог правца, а не из сопствене историје. Због тога, као и због чињенице да ова Владикина напомена стоји у директној супротности са истраживањима аутохтониста за која се он сам интересује и која прихвата, од којих је неке само мало пре тога изнео у уводу, сматрамо да је у наведеном пасусу она одиграла само реторичку улогу.

Питамо се, нормално, шта би Владика Николај казао данас, када имамо велики број изванредно значајних археолошких локалитета у српским крајевима и развијена истраживања различитих питања нематеријалне културе, који неисцрпно надахњују велики број професионалних и аматерских проучавалаца аутохтонистичког усмерења. Не знамо, јер је ћутао на пример о Винчи, иако је био савременик њеног откривања и првих тумачења. Ћутао је, претпостављамо, због тога што није његово као клирика да тумачи прошлост, него да прихвата тумачења која дају научници. А ако они дају различита тумачења, он прихвата она која су му уверљива.

Ипак не можемо да се уздржимо од мисаоног експеримента у коме Владики Николају дајемо у руке књигу текстова архитекте Предрага Ристића, у којима је он реконструисао културу Лепенског

Вира, користећи се, поред осталог, и сличностима са елементима из српске традицијске културе које је проналазио живе на терену и/или описане у Вуковом *Рјечнику* (Ристић 2011, 64, 189-190, 194). Да ли би Владика ту књигу са занимањем прочитао и подржао Ристићев приступ, методе и резултате? Или би се, напротив, залагао за то да се забране таква тумачења праисторије која користе савремене српске етнографске податке и тиме подстичу идеју о континуитету од мезолита до данас – управо, током осам хиљада година, како је Владика већ и сам одредио трајање српске историје – са образложењем да идеја да су нам Лепенци можда преци угрожава православну веру народа и светосавски темељ српства.⁸ Нека свако изведе овај мисаони експеримент у условима које смо дали у овом тексту.

ЗАКЉУЧАК

Овде смо се супротставили тврдњама двојице теолога, Немање Мрђеновића и Димитрија Марковића, да је историографска теза о аутохтоности Словена на Балкану неспојива са хришћанством, да му је чак противна и нужно повезана са рекламирањем јереси и неопаганства. Важно је било оспорити ово становиште теолога због тога што су са њега они дошли до закључка да аутохтонизам угрожава и српску нацију којој је хришћанство духовни темељ, те да зато представља проблем националне безбедности а не тек проблем науке.

Централни наш аргумент којим оспоравамо теологе у овој ствари јесте пример Владике Николаја. Између две струје у српским наукама о прошлости он је поклањао поверење аутохтонистичкој, остајући у исто време хришћанин високог духовног нивоа, који је достигао светост. Тим примером смо доказали да аутохтонизам није неспојив са хришћанством, још мање је његов противник, а свакако није извориште јереси и паганства.

Због чега су наших двојица теолога закључили да је аутохтонистичка теза опасност за хришћанство? Од првих дана српске етнологије постоје људи који више или мање научно реконструишу

⁸ Предраг Ристић није претпостављао биолошки и етнички континуитет, него континуитет настањености и културе прилагођене датом природном окружењу, где је новије становништво увек преузимало од старијег техничка и друга знања и решења најпримеренија за ту природну животну средину (Ристић 2011, 241).

прехришћанску религију Срба. Како о тој вери не постоје никаква поуздана сведочанства, све оно што кола у јавности као знање о њој јесу, у ствари, научна или аматерска домишљања, изведена на основи разноврсних етнографских и језичких података, те паралела са многобожачким религијама других народа. Аутохтонистички идејни контекст се може користити, и користи се, да помогне у тој клизавој области реконструисања једног религијског система за који не можемо са сигурношћу тврдити ни да је уопште постојао као развијена религија, нити да било који етнографски податак представља њен прежитак до модерног доба.

У тако осетљивим анализама није тешко залутати, а поготово су погодне за злоупотребу онда када се све то представља као неоспорна чињеница о прошлости, али и онда када служи за пројектовање личних неопаганских измишљотина као фалсификата прехришћанске вере. Ово последње је могло бити оно што је подстакло наше теологе да се укључе у расправу о аутохтонистичкој тези, јер су баш такви пропагатори тобожње истине о прошлости Срба они који могу бити на задатку уништавања постојеће духовне основе српства. Немања Мрђеновић и Димитрије Марковић су кренули са исправном намером, али су погрешили у томе што су силу уништења српског хришћанског идентитета приписали самој аутохтонистичкој тези, некритички приставши уз њене прогонитеље у главном току српске хуманистике који је етикетирају као псеудонауку.

Нема основе за тврдњу да су јереси и паганство обавезни пратиоци аутохтонистичких проучавања. Противљење хришћанству не произлази нужно из уверења да су Срби староседеоци на Балкану. Проучавање прехришћанске прошлости не води нужно проучаваоца и његове читаоце ка прихватању прехришћанске религиозности. Противљење хришћанству само *може* – а не мора – да се повеже са аутохтонистичком тезом, да би се измишљена првобитна религија Срба сместила у тобоже њен историјски контекст.

Велики број аутохтониста се уопште ни не дотиче питања вере у својим истраживањима. А они који проучавају веру нису нужно и поклоници и пропагатори те вере, као што нам сведочи најистакнутији пример Веселина Чајкановића. Штавише, међу њима има хришћана. Истакли смо овде пример Милоша С. Милојевића, најпознатијег поборника аутохтонистичких истраживања, а детаљнију пажњу смо посветили примеру Владике Николаја, који показује како успешно коегзистирају хришћанска светост и аутохтонистичка историографска теза.

Завршавамо овај текст речима које нам преноси дијалектолог Драгољуб Петровић, а које је чуо од неког свог познаника. Оне нам документују здраво становиште „обичних људи” да аутохтонистичка теза не да није супротстављена хришћанству нити српству, него је и веома потребно и значајно оснажење српског идентитета у димензији световне културе, поред духовне димензије коју чини светосавље. Он каже: „Срби су Срби онолико колико су православни хришћани са својом аутохтоном културном традицијом” (Петровић 2021).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Ава Јустин Нови (Ћелијски). 2021. *Сабране беседе*. Софиографска духовна школа.
- Арсенијевић, свештеник Арсеније. 2018. *Свет првих људи*. Београд : Хришћанско просветно друштво Пирг при храму Вазнесења Господњег у Београду.
- Бојанић, Ђорђе. 2021. „Др Драгољуб Петровић о СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ И ЈЕЗИКУ.” *Српска историја*. 30. јул 2023. <https://www.srpskaistorija.com/dr-dragoljub-petrovic-o-srpskoj-istoriji-i-jeziku/>.
- Епископ Николај. 2016а. *Сабрана дела у 13 књига - Књига III*. Шабац: Манастир Светог Николаја Соко.
- Епископ Николај. 2016б. *Сабрана дела у 13 књига - Књига V*. Шабац: Манастир Светог Николаја Соко.
- Епископ Николај. 2016в. *Сабрана дела у 13 књига - Књига VII*. Шабац: Манастир Светог Николаја Соко.
- Епископ Николај. 2016г. *Сабрана дела у 13 књига - Књига IX*. Шабац: Манастир Светог Николаја Соко.
- Епископ Николај. 2016д. *Сабрана дела у 13 књига - Књига X*. Шабац: Манастир Светог Николаја Соко.
- Ристић, Пеђа. 2011. *Истина Лепенског Вира*. Београд : Пешић и синови.
- Марковић, Димитрије. 2022. *Сербонини сведоци: Псеудоисторичари, неопаганизам и Црква*. Бајина Башта: Д. Марковић.
- Мрђеновић, Немања С. 2021. „Народ најстарији’. Осврт на квазинаучни покрет тзв. аутохтонистичке или неоромантичарске историографије код Срба”. *Црквене студије, Ниш* (18): 349-369.

Соларић, Павле. 2018. *Римљани словенских обележја*. Нови Сад: Илија Петровић.

BBC News na srpskom. 2019. „Теорије завере: Јутјуб шири веровање да је Земља равна плоча, показује истраживање”. 27. јул 2023. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-47278994>.

Jelena Miljković Matić

Institute for Political Studies, Belgrade

**THE THESIS THAT THE SERBS ARE
INDIGENOUS TO THE BALKANS IS NOT
INCOMPATIBLE WITH CHRISTIANITY**

Resume

In this paper, we counter a set of interconnected claims: that the thesis stating the Serbs are indigenous to the Balkans is incompatible with Christianity, that it is a source and a carrier of heresy and paganism, and that it, as such, represents a threat to the national security of the Serbian people, because it attacks the Christian foundation of the Serbian identity. These claims were laid out by two theologians, who positioned themselves on the side of the mainstream of the Serbian humanities in their fight against the autochthonic thesis.

We counter this complex claim as a logically incorrect, unfounded generalisation, built upon cherry-picked examples. Those do not, in any way, represent all of the advocates of the autochthonic thesis.

We counter the claim by mentioning a counter-example, which shows that the autochthonic thesis is not incompatible with Christianity and is not necessarily associated with heresy and paganism. After briefly discussing the Christian belief of Miloš S. Milojević, the most well-known autochthonist, we gave more attention to discussing Vladika Nikolaj, as a representative example for our aim. As an orthodox Christian, he reached sainthood, while, at the same time trusting the sources and findings of studies springing from the autochthonic thesis.

We conclude there is no basis for the position that the autochthonic thesis is an enemy of Christianity, and consequently the Serbian national identity. Spoiling of the Christian basis of Serbian identity comes from another side, not from the autochthonic thesis and studies, whether professional or amateur.

Keywords: autochthonic thesis, Christian basis of Serbian identity, neopaganism, Miloš S. Milojević, Vladika Nikolaj (Velimirović).

* Овај рад је примљен 22. маја 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

*Душан Ковачев**

МЕТАПРАВНИ ОСНОВ АУТОНОМИЈЕ ВОЈВОДИНЕ ПРЕ 1929. ГОДИНЕ

Сажетак

Метаправни основ покрајинске аутономије Војводине јавио се у политичком виду тек након сједињења 1918. године. Унакрсна анализа грађе показује порекло идеје војвођанског аутономаштва у историјском праву хабсбуршке империје којег је прихватила група малобројних политичких аутсајдера и велепоседника Војводине. Модерна држава је ефикасно и брзо решавала објективне проблеме: валутно, пореско и аграрно питање, унапређење трговине, удруживање и постизање одрживости самосталних војвођанских газдинстава. Тада су војвођански аутономаши аргументацију потражили у назадним ставовима прошлости. Нарцисоидност културне „супериорности”, негативне предрасуде против „Србијанаца”, збрка појмова регионализма, децентрализације, аутономије и самоуправе су им постали политичко градиво метаправне конструкције аутономије Војводине по узору на „круновину” хабсбуршке реалне уније.

Кључне речи: Војводина, аутономија, регионализам, децентрализација, самоуправа, покрајина.

УВОД

Појам Војводине као аутономне покрајине је конкретан феномен у односу на општи концепт регионализације. Формално – правни вид историјског појма аутономне покрајине Војводине извире из претходног, сложеног метаправног појма. У смислу

* dusan.kovacev@yandex.com

теорије државе и права се ради о материјалном (суштинском) извору права на покрајинску аутономију, из којег се ствара формални извор тог права. Како правној *регионализацији* нужно претходи политички *регионализам*, правном појму покрајинске аутономије Војводине претходи политичка артикулација појма покрајинске аутономије. Настанком демократског политичког система је постало могуће разнородне интересе подвести под јединствени именитељ конкретног регионализма. Политички захтев за Војводином као битно територијалном покрајином се јавио развојем особитих проблема у доба демократског политичког система Краљевине СХС. Метаправни основи су се тада јавили у битно политиколошком виду.

Методолошки је важно познавати место регионалне аутономије у домаћој теорији вертикалне поделе власти. Развој вертикалне поделе власти је двосмерни правно – политички процес градње и преображаја државе која се сврховито развија од апсолутизма који управу деташира, па децентрализује. Супротним смером, по правцу хијерархије поделе управе, политичка демократизација поретка сарадњом са државном правном влашћу развија самоуправу од локалног ка општем нивоу државе. У том двосмерном кретању по правцу развоја поретка усклађују се самоуправни и управни, национални и локални, те општи и посебни интереси. Децентрализација није супротност централизацији, већ квалитативни развој поретка (Никић 1925, 8-20; 48-61). Регионална аутономија у тој поставци нема конструктивну улогу, па је Федор Никић 1926. године упозорио да није децентрализација супротност централизацији, већ регионализам (Никић 1926, 171). Народ је самоуправљање сматрао „таквом управом која би била независна од полиције и бирократије, у којој би били смањени терети и у којој би сам управљао уз помоћ, и најпотребнију меру ограничења и понародњене бирократије, која би у свом целокупном раду стајала под његовом влашћу и надзором” (Никић 1927, 354). На основу Никићевих налаза је Радивоје Маринковић подсетио да је у народу била „присутна нека врста `погрешне` свести према којој се локална аутономија везивала за средњовековне привилегије према којима су поједине територијалне јединице добијале својеврстан статус `државе у држави` па се јављао страх да и локалне јединице самоуправе не поприме те карактеристике” (Marinkovic 244).

УСПОСТАВЉАЊЕ МОДЕРНОГ ЛЕГАЛНОГ ПОРЕТКА

Установљење српске народне власти при ослобођењу 1918. године је почело стварањем народних одбора, у чему је Српски народни одбор у Новом Саду имао централну функцију и образовао посебне стручне службе (Јудин 1968, 6-8). Овај одбор је установио изборни ред за Велику народну скупштину Баната, Бачке и Барање која је 25. новембра 1918. г објавила прекид државно-правне везе са Угарском, присаједињење Србији. Одбор је установио и организационе поставке Народне управе (12). Скупштина је формирала Велики народни савет који је потом поставио Народну управу под руководством Јована Лалошевића. Малобројна споредна политичка група се залагала за уједињење Срема, Баната и Бачке у јединствену државу преко Народног вијећа „Државе СХС”. Назвали су се „Независни Срби и Хрвати из Јужне Угарске” и саставили проглас којег су прозвали „резолуцијом” (Бјелица 2018, 20). Народни посланици Срема су толерисали оквир свог уједињења „Државе СХС” са Кр. Србијом под јасном раскидном клаузулом „За случај племенског или политичког цепања, изјављују заступници народних већа у Срему, као изасланици народа, да се одлучују за непосредно присаједињење Срема Кр. Србији. За тај случај желимо да нас на конференцији о миру заступа Краљевска српска влада.” (Петровић 1994, 60). Тиме су јасно изразили да је *in dubio pro reo* и њихова воља присаједињење Србији.

Привремена управа је постављала велике жупане по муниципијама Баната, Бачке и Барање, али у Темишвару и Печују није остварила ову тежњу (Јудин 1968, 20-24). У складу с међународним прописима је српска војна власт до мировног споразума толерисала затечену угарску администрацију, а Народна управа је очекивала и захтевала помоћ, подршку и признање од власти Кр. Србије (14). Услед лошег и непостојећег рада Народне управе долазило је до неспоразума, као и до мешања њеног управног рада са радом војних власти Кр. Србије и (23). Правна могућност распуштана Народне управе настала је 20. децембра 1918. г када је формирана привремена заједничка влада Краљевине СХС. Рад на демисији Народне управе био је спор. Народна управа је очекивала разрешење од Владе, а не од Великог народног савета који ју је именован, одсеци Нар. управе су водили засебне преговоре с министарствима о распуштању одуговлачећи подношење документа о финансијском требовању, а чини се да је

у било очекивања да опстане као некаква „покрајинска управа” у Темишвару (25-26). Правна природа највиших органа Баната, Бачке и Барање је била нејасна и политички оптерећена сукобом радикала и демократа (31-33). Одсеци Народне управе су пресељени у Београд и преформирани у одсеке за Банат и Бачку и Барању по министарствима Владе (27-28). Трајање Народне управе је уз одуговлачење ипак износило свега неколико месеци. Проблеми управе показали су утицај традиције недиференцирања појмова надлежности, јавних овлашћења и управног рада од појма атрибуција власти, што је било уочљиво још 1861. године на Благовештенском сабору српске народно-црквене аутономије (Ковачев 2023, 6). Демисија је успешно окончана до 11. марта 1919. године.

Јаша Томић је унапред искључио све замисли о „аутономности” које би преосмислиле акт присаједињења Србији и сврху успостављања Народне управе (Марковић 2020, 81-82). Поручио је јавности: „Што треба да је јединствено не ваља парчати под фирмом аутономије” (Томић 1919, 1). Томић је упозорио: „Узор државне поцепаности је била Аустроугарска [...] свет није разумео ову нејединствену `целину` [...] само несретни грађани те државе, навикли су се на ово државно чудовиште, па има и данас људи који не могу заборавити `лепоту` негдашње мајке своје, па би волели да и у новој држави створе покрајинске земаљске саборе [...] припазите браћо на нас које је одљуљала колевка Аустроугарске!” (1). Хрватски политичари су о Војводини од почетка мислили другачије, што је постало јасно уставним предлогом Народног клуба – Хрватска заједница којег је израдио Ладислав Полић. Хтели су сложену државну заједницу састављену од шест „покрајина”, међу којима би се налазила и Војводина на простору Баната, Бачке и Барање, док би Срем остао у Хрватској. Предложили су реалну унију (Павловић 2014, 14-19). Против тога се одмах побунио Жарко Миладиновић који није желео да Срем буде у Хрватској јединици и ван Војводине (*Уставотворна Краљевина СХС*, 1921в, 104). По демисији је извршено „стапање” радикалне странке са радикалном странком Кр. Србије (Застава 1919, 1). Пуним међународно-правним признањем граница Краљевине СХС, простор Војводине се коначно нашао у оквиру нове државе мировним уговорима 1919. и 1920. године¹.

¹ „Немачка је нову државу признала чином потписивања Версајског уговора 28. јуна 1919, Аустрија мировним уговором у Сен Жермену 10. септембра, Бугарска у Нејиу 27. новембра исте године, док је Мађарска, од које су се

Одмах је почело да расте незадовољство у народу: „За ове две и по године нашег заједничког државног живота место да смо се приближили, да нам је добро земље пред очима, видимо да је затегнутост међу народом у појединим покрајинама све јача, све гора. Узроци том незадовољству леже у томе, што се у појединим покрајинама већина не може да помири са данашњим стањем; нешто је везује са прошлошћу бивше монархије, па иако је уверена да је тако за наш народ као и свуда било до крајности рђаво, волије је опет оно, промену не воле, било на боље, било на горе. Живити вечито под кнудом аустријских жандара, стрепити пред последњим сеоским пандуром а наједанпут добити потпуну слободу, то је такав преокрет, у коме се наш народ није могао снаћи. Од роба створити се преко ноћи потпуним господаром, узети учешће у државној управи, заузети место бивших господара, то је један неприродан скок, који нам је дао и данас даје своје последице. [...] Мржња према држави проширила се по читавим ослобођеним крајевима, негде више негде мање. Несавесни људи раде против своје отаџбине, против свога народа. Слобода је злоупотребљена, слободу не разумемо, под слободом се замишља непоштовање закона, прављење нередица.” (Митровица – Срем 1921, 1). У окрузима Срема, јужног Баната и југоисточне Бачке примењивао се Аустријски грађански законик, у остатку Војводине и Барањи неписано и обичајно угарско грађанско право (Мирковић 2023, 233-234). Одељење Б касационог суда у Новом Саду, примењивало је и угарски закон о грађанском поступку и издавало годишње збирке судских одлука (239). Угарско материјално право је 1921. године представљено јавности прегледом које су сачинили Александер Јесенски и Паја Протић (Jesensky 1922). Први пут се у Војводини 1922. године примењивало радничко законодавство (Мирковић 2003, 157-258).

Прихватањем деконцентрисане окружне управе приликом демисије, Влада је избегла фазу успостављања *скрајње централизације*², настављајући управну праксу Народног већа. Територију Баната, Бачке и Барање уредбом је распоредила у три управне области: Београдску, Подунавску и Бачку (*Уредба*, 1922). У границама бивше Сремске жупаније је установљена Сремска област. Области су подељене на срезове. Први пут у историји

територије Баната, Бачке и Барање формално отцепиле, то учинила мировним уговором у Тријанону 4. јуна 1920” (Вучић, 2020, 399).

² Израз Федора Никића.

Војводине, законом су округ и срез успостављени као два нивоа локалних самоуправних јединица (Закон,1922) у својству правних лица приватног и јавног права (чл. 1.). Сваки ниво је поред властитих вршио и пренете послове јединствене децентрализоване управе, а у областима су установљене обласне скупштине и владе. На челу области се налазио велики жупан у функцији деташираног органа централне Владе и овлашћењима у сврху опште управе. Области су имале и законом установљене надлежности посебне управе у областима економије, финансија, саобраћаја и просвете. Радило се о деконцентрацији са децентрализацијом управе уз сопствене надлежности самоуправног делокруга (чл. 2). Обласне скупштине су бирале општим, једнаким, непосредним и тајним гласањем (4). Надзор органа централне власти према самоуправним јединицама ограничен је искључиво на законитост, без права оцене целисходности (121). Установљена је и професионализација јавне управе (132). Уходавање у квалитетан рад добре управе је био сложен задатак. Чини се да је наслеђеном чиновничком кадру било тешко појмљиво да исти организациони ниво обавља и изворне и пренете послове, што је доводило до стварања двоструке бирократије³. Ова неистражена појава је могла бити важан узрок народног незадовољства управом, правне несигурности и раста приреза.

Нарочито сложени, али решиви проблеми су били успостављање јединственог пореског система и пореске управе у условима аграрне реформе и одрживост пореског финансирања државе уз решавање валутног питања.

ОСОБИТИ ВАЛУТНИ, ПОРЕСКИ И АГРАРНИ ПРОБЛЕМИ

Замена затечене валуте динарима је вршена обазриво и брзо. Замена аустроугарских круна је отежана продором обезвређених новчаница из Беча и Пеште. Војводина је била простор важења аустроугарске круне, замена валуте је била важан проблем по интересе привреде и становништва. Власт нове државе је одмах заштитила монетарни систем нострификацијом обезвређене затечене валуте у стабилној размери 4 круне за 1 динар и жигосањем круна.

³ Приказано стање финансија Петровграда (данас Зрењанин) није парадигматско, пошто је град на простору Војводине остваривао највеће приходе уз најмањи удео градских приреза (Владив 1948, 314-315; 345-346).

Спроведено је маркирање жигосаног новца до новембра 1919. године, па су утврђене размере прилива круна са фалсификованим жигом (Pantelić 2017, 132). У Банату и Бачкој је жигосано 1.669 милиона круна, у Хрватској и Славонији са Сремом 1.949. милиона, а у Словенији 11.3 милиона (Мијатовић 1921, 35). Овим је власт показала нарочиту обзирност према становништву Војводине. Из Беча и Пеште су и даље продирале аустроугарске круне крупних апоена са лажним жиговима и маркама Краљевине СХС (Застава 1920, 3). Нови проблем је настао једнократним емитовањем аустријских круна, непријатна финансијска мера ради покривања дефицита насталог потребом исплате високих ратних кредита. Министарски савет је под председавањем Љубе Давидовића извршио једнократну емисију 300 милиона круна, а по чехословачком моделу и повлачење 20% вредности круна „на признаницу” током жигосања и маркирања, о чему је јавност обавестио министар финансија Велизар Јанковић (Јанковић 1920). Унификација валуте је завршена брзо, до краја 1921. године до почетка 1923. године је круна опстала само као упоредна рачуноводствена вредност, и даље у истој размери према динару (Pantelić 2017, 133) чиме су били незадовољни само новосадски трговци (Трговачки гласник 1919, 1). Од краја 1919. до 1920. г је у оптицају била динарско-крунска серија новчаница, чија је замена динарским серијама планирана до 1924. године. Убрзано повлачење ове серије било је вршено због страних фалсификата тих новчаница (Pantelić 2017, 136) што је власт одмах зауставила (Застава 1921, 3). Унификација је обављена без појаве хиперинфлације и емисионог дефицита. Сложено валутно питање је решено брзо и делотворно по привредне интересе. Коњунктурни послови су „процветали” већ након годину дана провизоријума. „Полет је у пречанским крајевима започео још 1919, а у Србији 1920. године (Мијатовић 1921, 49)”. Економско незадовољство у Војводини се тада јављало само због проблема саобраћаја, не због финансијских и других економских феномена (Застава 1922, 1). О неоснованости „војвођанских” приговора на финансијски поредак почетком доба прве Југославије сведочи рад Славка Шећерова из 1926. г (Шећеров 1926).

Широко незадовољство порезом уопште узроковано је наставком примене изразито противречног и застарелог угарског пореског система у Војводини, који је по речима Душана Летице оцењен као „једна збрка” (Поповић 2020, 31). У доба провизоријума

су учетворостручени износи пореза на пушке, лов и војница (војно-опросна такса) које су опстале наставком примене угарског пореског права (Поповић 2020, 31). Нови износи су веома погађали носиоце духа угарског центризма заосталог из доба бел-епока. Иритирало је и повећање воно-опросне таксе, јер је у аустроугарској богатије становништво навикло да избегава војну обавезу коруптивним трошком (*дишкрецијом*), што је описао Јаков Игњатовић 1869. године у роману *Чудан свет*. Министарство финансија је установило деташирану управу већ почетком 1919. године, образујући Делегацију за Банат, Бачку и Барању у Сомбору. Та управа је брзо премештена у Нови Сад и имала је жалбену надлежност (Поповић 2020, 182-187). Путем београдске *Политике* је Косић 1925. године општој јавности изнео тврдњу да се врши пореска „дискриминација пречанских крајева” (Косић 1925). Косићев рад је садржао битне методолошке грешке: „Апсолутизовао је неједнакост затечених дажбина занемаривши изједначеност нових дажбина подразумевајући да су и оне неизједначене, што није одговарало стварности” (Поповић 2020, 57-58). „Ову логичку грешку је у својој анализи применио *pars pro toto* уз занемарење чињенице да се међу дажбинама налазе и високи прирези наслеђени из доба угарског поретка (57-58)”. Занемарио је и да су неизједначене дажбине по Војводини у ствари убиране ради подмирења високих трошкова финансирања великог броја јавних службеника и намештеника (58). Незадовољство народа је заиста било изазвано проблемима обрачунавања дажбина, високим прирезима⁴ и додацима локалних самоуправних органа власти. О томе сведочи чланак радикала Павла Терзина који је усрдно критиковао пореску политику на простору Војводине (Терзин 1927, 1). Слично је забележио Милош Црњански у репортажи *О Долову, селу Фламандскоме*. У хабсбуршко доба су радикали Војводине били навикнути на плаћање тециварине и доходарине чије кретање је *Застава* пажљиво пратила, не усуђујући се да критикују власт. У доба Кр. СХС су радикали Војводине постали смели критичари онога што су у доба Угарске немо пратили, нарочито критичари доходарине. Павле Терзин је од 1921. године у скупштинским расправама и новинама систематски нападао доходарину као главни

⁴ Почетком нове државе су због потребе отплате ратних зајмова локални прирези одлагани, па је њихова наплата доспевала касније уз новодоспеле прирезе, што је у доба пада цене пољопривредне кризе и светске економске кризе постало значајно оптерећење за обвезника (Владив 1928, 316).

извор пореске неправде према Војводини. Једнако му је сметала „доходарина земље” као и промена обрачуна њене основице (Терзин 1925). Доходарину је нарочито критиковао у контексту аграрне реформе, одбијајући да схвати смисао постојања доходарине уз тециварину: „ако се убира доходарина, нашто онда тециварина (...) држави већма годи ово друго, али онда изоставимо ово прво (Терзин 1926, 2)”. Терзин је доходарину оценио као бесмислен порез (Терзин 1928, 1). Жучна расправа око доходарине у Скупштини Кр. СХС довела је до туче Славка Шећерова и радикалског посланика Димитрија Вујића, када је Вујић потегла пиштољ на Шећерова (Правда 1927, 2). Унификацијом пореског законодавства су брзо укидани остаци застарелог угарског пореског система који су били главни извор пореских проблема. Нова власт је водила динамичну пореску политику у сложеним условима имајући у виду праведнију расподелу пореских оптерећења, а у политичким условима парламентарне демократије и слободе говора. Та модерност је била тешко схватљива чиновништву и становништву бивше Угарске, навикнутом да су промене пореске основице и њеног обрачунавања изузетна појава о којој се не расправља.

Поседовни односи у Војводини пред Први светски рат су научно обрађена појава (Гаћеша 1967, 157-180). Српска књижевност је сачувала важна сведочанства о тешком проблему народа који је трпео велепоседе хабсбуршког доба: уништавање српског ратара у хабсбуршком велепоседничком поретку је књижевно описао Тимотије Богобој Атанацковић у роману *Два идола* 1851. године. Пропадање села економски зависног од урбаријалног добра претвореног у капиталистички велепосед је описао Милутин Јакшић у приповетци *Мута Бродар* 1886. године. Нечовечни положај зависног становништва и лицемерје варошана везаних за велепосед скоројевића описао је 1941. године Милоје Чиплић у роману *Тамнице*. Крајем јесени 1918. године је у Војводини дошло до низа пљачки велепоседа (Кецић 1967, 7). Услед постојања затечених велепоседа, на подручју Војводине је најсложеније било аграрно питање. Лично га је отворио регент Кр. СХС Александар I Карађорђевић *Прокламацијом о укидању кметства и велепоседа*. Већ фебруара 1919. године су донете *Претходне одредбе за припрему аграрне реформе* којима је прописан раскид свих феудалних веза, проглашена експропријација, секвестрација, деоба велепоседа и начелно максимирање земљопоседа на 300 хектара обрадивог

земљишта у Банату, Бачкој и Барањи. У Славонији чији део је био Срем, начелни максимум је износио 200 хектара, могао се повећати ако се радило о шумском земљишту, пашњаку, ергели, узгајалишту семена и узорности имања (Шећеров 1927, 170). Влада је основала министарство за аграрну реформу. „Привременој раздеоби” се приступило одмах. Поседи Хабсбурга и поседи додељени за услуге хабсбурговцима одузети су без одштете (163). Одмах су издавани у закуп аграрној сиротињи, добровољцима и другим колонистима по јасним критеријумима (169-172). Неоптерећеност државе плаћањем откупа највећем броју велепоседника хабсбуршке империје била је важна повољност по простор Војводине. Уредбама из 1920. и 1922. године су установљени четворогодишњи закупи аграрних интересената на земљопоседима (Мирковић 2023, 256). Радикале Војводине је тиштало аграрно питање. У хабсбуршко доба су нарушили свој углед изиграним обећањем решавања аграрног питања. „Манастирском уредбом” из 1902. године српски манастирски велепоседи нису издати у закуп аграрној сиротињи (Бјелица 2018, 17). Петар Коњовић је 1918. године био делегат Народног већа Државе СХС из Загреба и земљацима из Војводине је тврдио да министар Нинчић из Београда препоручује уједињење преко Загреба (22-23.), што је супротно од онога што је Нинчић препоручивао Јаши Томићу (Петровић 1994, 46-47). Најгорљивији скептици према централизму и владиној политици почетком доба прве Југославије су били Јован Лалошевић, Душан Бошковић и Александар Моч. Сви су били велепоседници. Моч је био адвокат бачког велепоседника и војвођанског шовинисте Дунђерског. Да би се у новим околностима представили као борци против велепоседа, радикали су нападали демократе због изузимања једног велепоседа од мера аграрне реформе, Стеве Дунђерског у Сомбору, употребивши паролу „Срем, Банат и Бачка, слободна је пљачка” (Застава 1920, 3). Ради поправке угледа је радикалска демагогија наглашено презирала велепоседнике називајући их „гаванима”, „пришипетљама” и „дунђерцима” (Радикал 1920, 1), обазриво пазећи да не повреду углед Лалошевића и других богатих радикалских колега. *Законом о аграрним заједницама*, 1920. године регулисан је правни оквир укључења пољопривредних газдинстава у општи привредни и регулаторни оквир аграрне реформе. Да самостална мала газдинства не постану плен зеленаштва, власт је настојала да подстиче њихово одрживо финансирање и олакша окупљање у

модерне пољопривредне задруге и задружне савезе. Ради тога је већ 1920. године донета *Уредба о аграрним заједницама*. Финансијски темељ пољопривреде је правно установљен 1923. године *Законом о пољопривредном кредиту*. Модерно пољопривредно задругарство се у Војводини нагло развило у ово доба, радом Српског задружног савеза из Загреба. Већ 1923. године је формиран Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и Срем у Новом Саду, а унутар њега је аутономни статус стекла секција у Великом Бечкерекy, данас Зрењанину (Аврамовић 1965, 94). На подручју Војводине је деловао и Београдски задружни савез, вишеструко слабијег капацитета и мање разгранат. До краја прве Југославије је новосадски Савез постао најснажнија пољопривредна заједница у држави (117). Постављање правних и економских основа развоја модерне пољопривреде је био најсложенији проблем прве Југославије на подручју Војводине. Од укупно 807 велепоседа које је требало расподелити, на територији данашње Војводине се налазило њих 419. Поделу земље аграрним интересентима, оптантима и добровољцима управа је вршила брижљиво и систематски. Непредвидиви проблем пољопривреде јавио се продором јефтиних пољопривредних производа САД и Канаде на европско тржиште, који је оборио цене европских произвођача. Проблем је погодио домаће тржиште смањујући пољопривредне добити газдинстава, те узрокујући пад цена пољопривредног рада (330). Та криза је наступила 1923. године, изазивајући проблеме отплате кредита газдинстава. Средства државних кредита земљорадницима су постала недовољна, уложена средства доносила мању добит од планиране (Шећеров 1927, 172). Нарочити проблем су имала новоуспостављена мала приватна газдинства на некадашњим велепоседима, што је доводило до незадовољства, колебања и одустајања аграрних интересената. Колонизација и откуп земље од стране аграрних купаца (факултативни откуп) вршени су без прецизне регулативе. За овај проблем је заиста била одговорна власт нове државе услед нормативне инертности, пошто су аграрни интересенти као закупци споро постајали власници, а били су порески обвезници. Колонизација сточарског становништва је доносила иритантни сукоб менталитета планинаца и равничара, описан у приповетци *Мишка ерегбироси* Вељка Петровића. Јован Лалошевић је, у корист интереса српског велепоседника Богдана Дунђерског, 1923. године у Београду иступио против аграрне реформе (Гаћеша 1968, 83). Аграрни

интересенти су у Сомбору 1924. године приредили демонстрације против Лалошевића (Политика 1924). Радикалска штампа се тада отворено супротставила угледном колеги који је покушао спречавање национализације велепоседа (Народни глас 1924, 1). Трошкови аграрне реформе су у условима пољопривредне кризе расли (Шећеров 1927, 176-177). У радикалској *Застави* се са становишта „војвођанског препорода” видела сумњичавост према последицама аграрне реформе због партијашења и фракционаштва, додатно мотивисана антисемитизмом (Д. 1928, 5). Проблеме спровођења аграрне реформе редовно су користили опозициони политиканти приписујући кривицу власти за сваку недаћу. Лалошевић је 1929. године покушао да предложи закон који би заштитио велепоседе, али предлог није прихваћен (Драгин 1929, 432). Упркос недаћама, до 1929. године успешно је расподељено 35% земљишног фонда аграрне реформе (Аврамовић 1965, 342). У северним крајевима [Хрватска, Словенија и Војводина] аграрном реформом је земља по правилу дељена месним интересентима (Драгин 1929, 426). На територији Дунавске Бановине је до 1929. године аграрном реформом обухваћено преко 300 хиљада хектара, све на територији Војводине (*Аграрна реформа Краљевине Југославије* 1932, 448-453), што је довело до настанка стотина нових села, сеоских и градских насеља⁵. Пошто је „аграрни провизоријум” 1931. године успешно окончан доношењем Закона (Мирковић 2023, 256), Шећеров је о целом процесу оставио лично стручно сведочанство (РОМС, М 14.029).

ЈАВЉАЊЕ ПРВИХ ИДЕЈА О ВОЈВОДИНИ КАО ПОКРАЈИНИ

Решење напетости између очекивања српских политичара да будућа држава буде унитарна и федералистичких очекивања словеначких и хрватских политичара је од почетка тражено у моделу регионалне државе. У доба доношења Крфске декларације, преко Богумила Вошњака, изазвале су занимање идеје британских политичара Лајонела Кертиса и Филипа Кера да се будућа држава устроји по регионалном принципу⁶. Вошњак је у ту сврху 1917. године израдио први нацрт устава будуће државе. Током припрема

⁵ Историја аграрне реформе у Банату, Бачкој и Срему доба прве Југославије систематски је научно обрађена (Гаћеша 1968; 1975; 1972).

⁶ Павловић 2012, 504.

Видовданског устава 1921. године је открио да се регионалистичко начело организовања нове државе тражило у потпуно новом концепту самоуправних јединица, мотивисаним „уништењем хисторицизма”, нарочито „уништења велике Србије” (*Уставотворна скупштина Краљевине СХС, 1921в, 29*). Вошњак је утицао на београдског радикалског политичара Стојана Протића да прихвати начело регионализације нове државе и идеју аутономне Војводине у њој. Идеја аутономне Војводине нашла се још 1920. године и у регионалистичком уставном предлогу хрватског политичара Јосипа Смодлаке (Смодлака 1920). Аутономном Војводином би управљао „војвода српски”, а Смодлака је нагласио да би јединствена „велика српска област” била „пука копија пруске хегемоније”. Уставном еквилибристиком је Смодлака аутономију представљао као вид самоуправе, чиме је био одушевљен Лазар Марковић, такође угледни радикалски политичар из Београда (*Уставотворна скупштина Краљевине СХС, 1921а, 58*). За Смодлаку је Војводина била „најновија српска стечевина” и писао је о 12 „самоуправних покрајина” у будућој држави, међу којима би била Војводина са Сремом и Новим Садом као главним градом (*Radojević 1996, 42*). Југословенска републиканска странка је предлагала федерализам у држави где би Срем, Бачка и Банат са Славонијом и Хрватском чиниле посебну федералну јединицу (*Марковић 2020, 162*). Шеф те странке је био Љубомир Стојановић који се 11. септембра 1918. године ради овога писмом обратио Јовану Цвијићу (*Radojević 1996, 42*). ХСС се од почетка залагала за федерално уређење државе, а њен шеф Стјепан Радић и за плебисцитарно одлучивање Војводине о свом статусу у држави (43). За ХСС је Срем био део Хрватске, никако Војводине. Први програмски захтеви о аутономији Војводине, легитимисани „посебношћу интереса подручја и културном супериорношћу” Војводине, почетком 1921. године су се јавили у Буњевачко-шокачкој странци (*Марковић 2020, 160*).

Међу радикалима се рано јавило разногласје око тога које географске области чине Војводину. Велимир Југа 1919. године наводи да Војводину чине Банат, Бачка и Барања (*Југа 1919, 1-2*). Жарко Миладиновић у исто време Војводином сматра Срем, Банат и Бачку (*Застава 1919, 1-2*). Почетком 1920. године је радикална странка у Војводини била покрајинска секција којом је управљао Војвођански централни одбор под руководством Жарка Миладиновића, а чланови секције били с подручја Баната, Бачке, Босне, Славоније и Срема (*Застава 1920, „Седница...”, 1*). Настојањем Стојана Протића основан

је покрајински одбор радикалне странке у Војводини (Марковић 2020, 132.) Протић се 1920. године страначким програмом залагао за државу која се састоји од девет покрајина, где би Срем и Бачка биле једна покрајина, а Банат друга (Самоуправа 1920, 3-5). Уставни пројект Стојана Протића из 1921. године је ипак предвиђао да Срем са Бачком и Банатом буде једна од девет покрајина нове државе и хтео „децентрализацију” државе у девет „покрајина” које би имале „покрајинске скупштине” и „покрајинске одборе” у функцији „највишег извршног органа управе у покрајини” (Петрановић 1987, 101). Мање од годину дана по присаједињењу се међу радикалима јавио анонимни критичар власти из Београда: „Београдска влада на Војводину гледа као на краву музару коју су сви музли, а нико је није тимарио. Банат, Бачка и Барања су за браћу преко Саве били 'terra incognita' јер уопште нису познавали њихове прилике” (Др М. С. 1919, 1-2).

Демократска странка је већ почетком 1919. године основала покрајинску секцију на чијем челу је био ректор београдског универзитета Богдан Гавриловић (Нгабак 1920, 3). У тој секцији су тада значајне функције заузимали политичари који су касније постали важни промотери покрајинске аутономије Војводине: Жарко Јакшић [потпредседник ДС Војводине], Душан Бошковић [повереник ДС за Панчево], Лазар Марковић [повереник ДС за Нови Сад] и Миховил Томандл. Сви су се тада програмски залагали за децентрализацију, свесни да је покрајинска аутономија грешка (РОМС. М 14044). Било им је јасно да је покрајинска регионализација државе погрешан пут, па су је у односу на децентрализацију назвали „савршеном конфузијом” (Марковић 2020, 151). Никола Милутиновић је тада објавио да је седиште покрајинског одбора ДС за Војводину у Београду, а у Бошковићевом *Панчевцу* укратко изложио програм тог одбора (Марковић 2020, 151). Исте године је у *Панчевцу* објављен чланак који позива на надпартијско организовање у одбрани „посебних, чисто војвођанских интереса” (Панчевац 1919, 1), али је исти лист већ почетком 1920. године пренео противљење ДС уставном предлогу Јосипа Смодлаке да Војводина буде „самоуправна покрајина” (Марковић 2020, 152). До 1922. године је ДС била јединствена на становишту унитарне концепције државе. Стјепан Радић је тада са чела ХСС изјављивао да је Војводина била историјско „дјело царске бечке војничке политике”, ширећи неистину да су у Банату, Бачкој и Барањи „Срби према Хрватима у посве незнатној мањини”

(156). Током 1922. године се из СДС издвојила група политичара око Светозара Прибићевића и формирала Самосталну демократску странку која је имала присталица и у Војводини. Октобра 1923. године, Миховил Томандл је у *Панчевцу* објавио манифест свих предрасуда војвођанског аутономаштва о угрожености од „Србијанаца”: „Српски елемент у Војводини има да ћути јер је непоуздан и јер не зна како се држава ствара. Војвођане треба најјаче опорезовати, виче србијански министар финансија, они имају и за нас да плаћају; Војвођанима не требају ни путеви ни вагони, ни железнице, виче србијански министар саобраћаја, јер их само ми требамо; Војвођанима не требају сезонски кредити ни за трговце, ни за економе и житаре, њима не требају ни пољопривредне справе нити им треба исушити ритове, вичу србијански министар трговине, и онај пољопривреде и вода, то само нама треба и то како од репарација тако и од државе; Војвођанима не треба аграрна реформа, виче србијански министар аграрне реформе, јер у Војводини нема сиротиње, само у Србији и Јужној Србији и Македонији: Војвођани Срби не смеју бити официри, виче србијански министар војни и морнарице, јер су непоуздани; Војвођани не требају домаће чиновништво у управи, виче србијански министар унутрашњих дела, већ наше неписмено, корупционашко и неспособно чиновништво... Сви се они издиру на нас и сви нас они стежу по својој вољи. Ми не смемо да се супротставимо јер смо пречани, 'ослобођени', 'неповерљиви', 'црно-жути' итд... Војводина је елдорадо за масне положаје, добру зараду и пљачку... Хоћемо само још да нагласимо да смо се ми, Војвођани, у многим разочарали и да смо – ради заштите својих културних, социјалних, економских и политичких интереса – приморани да свој став према Београду променимо” (Томандл, Миховил 1923, 1). Томандл је као СДС-овац све министре, официре и чиновнике прве Југославије називао „Србијанцима”. При дијалектици „ми Војвођани” – „они Србијанци” умесно је напоменути да је Томандл био Хрват који је „пропустио” да помене ниподаштавања и неистине о Војводини које је изрицао Стјепан Радић пре коалиције СДС са ХСС. Чланови СДС из Војводине су били мала гласна група политичких сецесиониста чији чланови су 1924. године учествовали у најави опасности од бркања појма децентрализације регионализмом у виду завичајног „покрајинства” упозоравајући да се ради о светском тренду (Демократија 1924, 1).

Настојећи да ХСС нађе политичке савезнике међу Србима, Павле Радић је 1925. године демагошки користио израз „пречанин” за именовање припадника и присталица СДС у коалицији са ХСС ради политичког окупљања „пречанског фронта” (Време 1925, 4). Уочи ступања СДС и ХСС у Сељачко – демократску коалицију у Загребу 10. новембра 1927. године, хрватска штампа и политичари упадљиво пишу и говоре о становницима Војводине користећи за њих назив „пречани” (Марковић 2020, 173). И београдска Правда, Политика и Време су писале о „пречанском фронту” у смислу српских политичких савезника ХСС-а који се окупљају око Светозара Прибићевића. Настојање ка федерализацији се пред јавношћу називало „легализацијом пречанства”⁷. Супротстављеност СДС-оваца и радикала је у Војводини прерастало у мржњу. Током истовременог митинга радикала и СДС у Црепаји, Душан Бошковић је на радикалско подсмехање одговорио физичким обрачуном и употребом ватреног оружја (Време 1926, 5). На основу резолуције СДС 1928. године је објављен проглас у којем се захтева аутономија Војводине заснована на „историјском праву”: “Војводина хоће да буде своја. Она има права на то, историјско право. Срем, Банат и Бачка живе у нашој свести као једна целина. Њих везује прошлост. Њих везује исти живот, исти рад, исти плуг и иста бразда. Војводина је културно и национално јединствена” (Јединство 1924, 1). „Потписници текста су били: др Александар Белић, др Богдан Гавриловић, Валериан Прибићевић, Већеслав Вилдер, др Влада Ђоровић, др Грегор Жерајев, др Драгутин Радишић, др Душан Бошковић, Доситеј Ђорић, др Ђорђе Бранковић, др Еко Лукинић, др Иван Палачек, Јеремија Живановић, Јосиф Рајзнер, Јоца Трифуновић, Јурај Деметровић, Миливој Петровић, др Милутин Мажуранић, Миша Кутизовић, др Првослав Гризогоно, др Светислав Поповић, Светозар Прибићевић, др Срђан Будисављевић, Сретен Вукосављевић, Стеван Калембер, др Хинко Кризман” (Марковић 2020, 168). Међу потписницима који су знали шта „Војводина хоће” мало је њих потицало из Војводине. Није то био сепаратистички проглас, али документује да је СДС до 1928. године прихватила ретроградни политички концепт „историјских права” реалне уније, по узору на савезнички ХСС Стјепана Радића. Исте 1928. године је стари српски социјалдемократ Крста Марић упозорио да је

⁷ Семантика израза *пречанин*, сврха употребе, смисао и важан накнадни утицај на материјалне изворе историјског јавног права заслужују посебну обраду која је преобиман дискурс за оквир овог рада.

„пречанство” рефлекс деловања хабсбуршке управе која је настојала да међу Србима и Хрватима са територије империје развије поделу развијањем предрасуде о културној супериорности у односу на њихове балканске сународнике (Марић 1928, 1). Уочи завођења Шестојануарске диктатуре, Влатко Мачек је краљу Александру предложио поделу државе на шест „аутономних јединица” које би имале потпуно самостално законодавство – што је била замисао реалне уније налик Аустроугарској – о чему је краљ захтевао објашњење од Слободана Јовановића (Pribičević 1953, 92–94). Јован Лалошевић је тек 1933. године покушао да уставним предлогом провуче концепт реалне уније: „Југославија је јединствена и недељива државна заједница”, која има „пуну извршну, судску и законодавну аутономију покрајина”, изричито наводећи аутономну покрајину „Војводина са Сремом” (Petranović 1988, 338-339).

„САВРШЕНА КОНФУЗИЈА” МЕТАПРАВНОГ КОНЦЕПТА АУТОНОМНЕ ВОЈВОДИНЕ

У Војводини се првобитно незадовољство новом државом јавило у области колективне психологије. Радило се о тешкоћи народа нагло ослобођеног стеге полуфеудалног поретка да схвати и прихвати модерне добробити демократије, политичких слобода, парламентаризма, законитог рада професионалне управе и локалне самоуправе.

Незадовољство је *post hoc* аргументовано монетарним, финансијским, пореским и аграрним проблемима. Биле су то углавном заостале аберације назадних установа и односа аустроугарског доба. Чак је и „ужасна корупција” била аберација старе управе која је постала јавно видљива нестанком механизма легализованих *дишкреција*. Како су јавне политике делотворно решавале проблеме, брзо је нестајало народно незадовољство. У обрнутој сразмери је расло незадовољство све ужег круга људи пристрасно опредељених личним интересом велепоседништва [Лалошевић, Коњовић, Моч, Бошковић], стабилних синекуралних добити намештеника и незадовољника због „изостанка” очекиваног политичког плена [кадрови СДС] за које у *мерит систему* модерне професионалне управе није било места. Наводна угроженост Војводине је најпре аргументована догматским ставом о одговорности централне власти за све аберације управе и објективне проблеме у Војводини,

просуђивано методом логичких грешака у најтиражнијим новинама [Косић], потом набрајањем негативних предрасуда о „србијанцима” по провинцијалним новинама [Томандл], до анонимног памфлетизма по партијској штампи. Идеја покрајине Војводине се најпре јавила код словеначког политичара Вошњака и хрватског политичара Смодлаке, а прихватили су је неки београдски политичари [Стојан Протић и Лазар Марковић] и унели у Војводину. Међу војвођанским радикалима је постојало разногласје о географском појму Војводине и појмовна збрка аутономије и самоуправе. Кад је радикалски велепоседник Јован Лалошевић јавно иступио с предлогом покрајине, радикали Војводине предлог нису подржали. ДС Војводине је збрку самоуправе и покрајинске аутономије сматрала регионалистичким помодарством, називајући то „савршеном конфузијом”. Фракција ДС која је напустила странку формиравши СДС ради коалиције са ХСС, прва је отворено захтевала покрајинску аутономију Војводине. Војвођанско аутономаштво је с почетка показало приврженост идејама заштите земљишног велепоседа, отпор модерним реформама, лични интерес поставило изнад општег, а покрајински партикуларизам над јединством државе. Право покрајинске аутономије Војводине су тражили у умишљеном „историјском праву” хрватског политичког концепта реалне уније [Полић, Радић и Мачек].

Уобличење метаправног основа аутономије Војводине вршено је састављањем контрадикторних очекивања као чинилаца јединствене политичке идеје. Хтела се покрајина као некаква аутономна *регионална* јединица будуће југословенске „реалне уније”. У исти мах се хтело да ова јединица реалне уније има и правну природу *локалне* самоуправне јединице. Уз то, ова јединица је ради заштите од „злих Србијанаца” требало да има *привилегијалну* заштиту правом изузетношћу од домашаја централне управе. Ова „савршена конфузија” би се применила у будућој међународно-погодбеној југословенској савезној држави у форми реалне уније, Војводини би дала природу удеоног војводства, а у привилегијално-управном устројству природу *скрајње* децентрализоване самоуправне покрајине и забрана у којем „зли Србијанци” не смеју да врше власт. „Савршена конфузија” концепта покрајине Војводине је политички названа „аутономијом” чиме је њена стварна суштина прикривена. Суштински метаправни основ покрајинске аутономије Војводине је био назадни концепт хабсбуршке круновине⁸.

⁸ Историјско Војводство Србија и Тамишки Банат је било управна област, а

Већ постанком се идеја аутономије Војводине показала страна тамошњем становништву, садржински збркана, стилски помодарска, памфлетистичка и оптерећена предрасудама хабсбуршког доба. Настојећи да постигну аутономију Војводине, тадашњи аутономашки идеолози су градили фобични политички вектор смером од страха до мржње: страх од „Велике Србије”, предрасуђено криминална оцена централне управе из Београда, догматска свест о злим „Србијанцима”, мржња према српској хегемонији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аврамовић, Теодор. 1965. *Привреда Војводине од 1928, до 1929/30. године с обуиром на стање пре Првог светског рата*. Нови Сад: Матица Српска. Посебна издања.
- Аграрна реформа Краљевине Југославије до краја 1929, 1932*. Београд. Статистички годишњак. Државна штампарија Кр. Југославије Књ I. стр.448-453.
- Бјелица, Слободан. 2018. „Радикалска концепција присаједињења Војводине Србији 1918. године”, *Култура*, ур. Владислава Голић Петковић, ур. темата Александар Кадијевић, *Стогодишњица присаједињења Војводине Србији*, бр. 159, стр. 11-26. DOI 10.5937/kultural859011B.
- Владив, Милорад. 1938. „Градско поглаварство”. *Петровград*, ур: Александар Станојловић. Петровград. 306-350. Петровград: Сава Толицки Мартинов.
- Време*. 1925. „Влади је изгласано поверење; Пречански фронт”, г. V, 26. јул: 4.
- Време*, 1926. „Пуна два сата г. С. Прибићевић није могао да дође до речи у Црепаји”, 22. новембар: 5.
- Вучић, Михајло А. 2020. „Одлуке Велике народне скупштине из перспективе савременог међународног права на самоопредељење народа”. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, (54) бр. 1, стр. 383-404. Doi:10.5937/zrpfns54-22964.
- Гаћеша, Никола. 1967. *Поседовни односи у Војводини пред Први светски рат*, ур. Васа Чубриловић, 157-180. у „*Југословенски*

водећи српски историчари су доказано оповргли савремене заблуде да је та област у IX веку била Круновина (Кркљуш 2018, 48-63; Крестић 2022, 19-23).

- народи пред Први светски рат*". Београд: Српске академије наука и уметности.
- Гаћеша, Никола. 1968. *Аграрна реформа и колонизација у Бачкој 1918-1941*. Нови Сад: Матица српска.
- Гаћеша, Никола. 1972. *Аграрна реформа и колонизација у Банату 1919-1941*. Нови Сад: Институт за изучавање историје Војводине и Матица српска.
- Гаћеша, Никола. 1975. *Аграрна реформа и колонизација у Срему 1919-1941*. Нови Сад: Институт за изучавање историје Војводине.
- Д. 1928. „Национализација Војводине”, *Застава*, 7. Јануар: 5.
- Демократија*. 1924. „Покрајинске тежње”, 23. мај: 1.
- Димић, Љубодраг. 2001. *Историја српске државности – Србија у Југославији*. Нови Сад: САНУ и др.
- М. С. 1919. „Плачи Војводино”, *Застава*, 18. новембар: 1-2.
- Драгин. В. 1929. „О десетогодишњици аграрне реформе”. *Летопису матице српске*. г. СIII, књ. 320, св. 3, 422-433. Нови Сад: Матица српска
- Закон о обласној и реској самоуправи. 1922. „Службене Новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, Бр. 92/1922.
- Застава*, 1919 „Стапање радикалних странака”. 8. Фебруар:1.
- Застава*, 1920, „Да им запушимо уста” 8. август:2.
- Застава*, 1920, „Лажне хиљадарке” 21. Фебруар:3.
- Застава*, 1920. „Седница Централног одбора радикалне странке у Војводини”,18. Јануар:1.
- Застава*, 1922. „Имамо ли разлога да будемо незадовољни”, 22. јануар 1.
- Јанковић, Велизар. 1920. „Експозе министра финансија”. *Застава*, 24 март:2-3; 25. март: 5-7; 28. март: 5-6.
- Југа, Велимир. 1919. „Наша краљевина”. *Застава*, 14. март:1-2.
- Јудин, Љубомирка. 1968. „О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919”, *Зборник за друштвене науке*, 5-35. Нови Сад: Матица српска.
- Косић, Мирко М. 1925. „Зашто је Војводина незадовољна”, *Политика*, 9. децембар.

- Крестић, Василије Ђ, 2022. „Војводство Србија и Тамишки Банат није било круновина”. *Зборник за историју матице српске*. 19-23. Нови Сад: Матица српска
- Кркљуш, Љубомирка. 2018. „О правном положају Срба у јужној Угарској – стварност, жеље и контроверзе”, *Зборник матице српске за историју*. 31-66. Нови Сад: Матица Српска.
- Лалошевић, Јован. 1923. „Расправа о аграрној реформи одржана у Београду 6. јуна 1923“. Сомбор. *Конференција војвођанских народних посланика Народне Радикалне странке*. Штампарија Стевана Стојачића у Сомбору.
- Марић, Крста. 1928. „Да се преваспитамо”. *Правда*, 19. октобар: 1.
- Марковић, Саша. 2020. *Од присаједињења до прекрајања, Војводина у Краљевини СХС / Југославији*. Нови Сад: Архив Војводине.
- Застава*, 1919. „Говор др Жарка Миладиновића”. 2. април: 1-2.
- Мирковић, Зоран. 2023. *Српска правна историја*. Београд: Правни факултет,
- Застава* .1921, „О реду и поштовању државе”.1. јул: 1.
- Народни глас*, 1924. „Аутономија Војводине”, 7. март: 1.
- Никић, Федор. 1925а. „Децентрализација: правни основи”.У. *Летопис Матице српске*. 8-20. Нови Сад: Матица српска
- Никић, Федор. 1925б. „Децентрализација – политички основи”.У. *Летопис Матице српске*.48-61. Нови Сад: Матица српска.
- Никић, Федор. 1926. „Централизација; регионализам”. *Летопис Матице српске*.
- Никић, Федор. 1927. *Локална управа Србије у XIX. и XX. веку: област, округ, срез*. Београд: Геца Кон.
- Павловић, Марко. 2012. „Југословенска Краљевина: прва европска регионална држава”. У *Зборник Матице српске за друштвене науке*. 503-521. Нови Сад: Матица српска.
- Павловић, Марко. 2014. „Цео живот Југославије у два државна облика”. У *Зборник Матице српске за друштвене науке*. 9-39. Нови Сад: Матица српска.
- Панчевац*, 1919. „Организујмо се...” 24. август :1.
- Политика*, 1924, „Борба за велики посед”, 24. јануар.

- Правда*, 1927. „Поводом дискусије о доходарини дошло је до крваве туче између г. Шећерова и Вујића”.17. децембар:2.
- Петровић, Илија. 1994. *Присаједињење Срема Србији 1918. године*. Рума: Завичајни музеј Рума.
- Поповић, Дејан. 2020. „Унификација пореског права у првој Југословенској држави“. Зборник *Сто година од уједињења: формирање државе и права*, ур. Вук Радовић, аут. Борис Беговић, Зоран Мирковић. 261-263. Београд: Узиверзитет у Београду, Правни факултет.
- Радикал*, 1920. „Како се спроводи аграрна реформа у Србобрану”, 14. новембар: 1.
- Рукописно одељење матице српске*. 1920. [РОМС] М 14044. „Седница Главног одбора ДС у Војводини”, Главни одбор Демократске странке.
- Рукописно одељење Матице српске* [РОМС] М, 14.029, ф. 1-2, „Историја југословенске аграрне реформе и аграрног законодавства од 1919-1934”, Рукопис, и. д. (Необјављен рукопис монографије аутора Славка Шећеров).
- Самоуправа*. 1920. „Програм радикалне странке”, 6. октобар: 3-5.
- Смодлака, Јосип. 1920. *Нацрт југословенског устава*. Загреб – Београд.
- Уставотворна скупштина Краљевине СХС, 1921а, „Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС, Рад уставног одбора”. Београд. 14. фебруар 1921.
- Уставотворна скупштина Краљевине СХС, 1921б, „Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС, Рад Уставног одбора” Београд. 7. фебруар 1921.
- Уставотворна скупштина, Краљевине СХС, 1921в, „Стенографске белешке Уставотворне скупштине Краљевине СХС, Рад Уставног одбора”, 9. фебруар 1921г.
- Стефановић, Ј, 1925. „Потреба деконцентрације и децентрализације надзора над радом самоуправних власти”. У *Летопис Матице српске*. 177-178. Нови Сад: Матица српска.
- Терзин, Павле, 1925, „Доходарина земље”, *Застава*, 12. мај: 2; 13. мај:2; 14. мај: 2; 15. Мај: 2; 16. Мај: 2; 17. мај:2; 19. мај: 2; 20. мај: 2.
- Терзин, Павле. 1926. „Живот и држава”, *Застава*. 7. октобар: 2.

- Терзин, Павле. 1927. „Поводом стварања закона о порези на земљу”, *Застава*. 21. децембар:1.
- Терзин, Павле, 1928. „Стварне и личне чињенице порезе”, *Застава*. 18. јануар: 1.
- Томандл, Миховил. 1923. „Србијански хегемозинам”, *Панчевац*.11. јул:1.
- Томић, Јаша. 1919. „Државно јединство или расцепканост?”, *Застава*. 11. фебруар: 1.
- Трговачки гласник*, 1919. „Нећемо да будемо ни колонија ни Балкан”, септембар:1.
- Уредба о подели земље на области, 1922. Београд. Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 92, 28. 4.
- Застава*, 1921, „Хапшење четворице србобранских `банкара””. 7. јануар: 4.
- Шећеров, Славко. 1926. *Државне финансије за 1925-26 и Војводина*. Нови Сад: Народ Уранија.
- Шећеров, Славко. 1927. „Аграрна реформа у краљевини СХС”. *Економист*. св. VII, бр. 3. 16-177.
- Нрабак, Bogumil, 1978, „Vojvodanski demokrati o hrvatskom pitanju i o prilikama u Hrvatskoj 1919–1928. godine”. U *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*. 1-50. Slavonski brod: Historijski institut Slavonije i Baranje.
- Jesensky, Aleksander F, Paja J. Protić. 1922. *Privatno pravo u Vojvodini*, Sombor:Vlastita naklada, Bačka.
- Marinković, Radivoje. 1998. *Lokalna samouprava – stare i nove nedoumice*. Beograd: Institut za političke studije.
- Mijatović, Boško. 1921. „Zamena austrijskih kruna za dinare 1920. Godine“. (Prvi deo) Beograd. *Istorija 20. veka*, br. 1/2014, 27-50, DOI 336.748.5(497.1)1918/1921.
- Mijatović. Boško. 1921. „Zamena austrijskih kruna za dinare 1920. Godine“. (Drugi deo) Beograd. *Istorija 20. Veka* br. 2/2014. 75-89, DOI 336.748.5(497.1)1918/1921.
- Pantelić, Svetlana. 2017. „Dinarsko-krunske novčanice”. *Bankarstvo*. br.(3). 130-141. DOI 10.5937/bankarstvo1703130P.
- Petranović, Branko i Momčilo Zečević. 1987. „Jugoslovenski federalizam: ideje i stvarnost: tematska zbirka dokumenata”. Beograd: Rad.

Petranović, Branko i Momčilo Zečević. 1988. *Jugoslavija 1918-1988*. Beograd: Rad.

Pribičević, Svetozar. 1953. *Diktatura kralja Aleksandra*. Beograd.

Radojević, Mirjana. 1996. „Srpsko-hrvatski spor oko Vojvodine 1918-1941“. *Istorija 20. veka*, (2). 39-73.

Dusan Kovačev*

META-LEGAL BASIS OF THE AUTONOMY OF VOJVODINA BEFORE 1929

Resume

The meta-legal basis of the provincial autonomy of Vojvodina appeared in political form only after the state fusion in 1918. A cross-analysis of the material on Vojvodina political autonomism points to its origin in the historical law of the Habsburg Empire, which was accepted by a group of few political outsiders and landowners of Vojvodina. The new modern state effectively and quickly solved problems: currency, tax and agrarian issues, improvement of trade, association and achieving sustainability of independent farms in Vojvodina. Then the Vojvodina autonomists looked for arguments in the backward standpoints of the past. The narcissism of cultural “superiority”, negative prejudice against “Serbianians”, the confusion of the concepts of regionalism, decentralization, autonomy and self-government became the political material for the future meta-legal construction of the autonomy of Vojvodina modeled on the “crown land” of the Habsburg real union. Already at the time of the fusion of Banat, Bačka and Baranja with Serbian, there were certain tendencies for the distinctiveness of the administration of these united area. At that time, happened first political attempts of a small number of politicians for the “State of Slovenes, Serbs and Croats” to receive a certain role in the fusion of those areas with Serbia, by dint in Zagreb. In the area of Vojvodina, the right to self-determination of the people meant breaking the state ties with Hungary and fusion to Serbia. For this purpose was formed the Great National Assembly of Serbs, Bunjevs and other Slavs of Banat, Bačka and Baranja was formed. At the end of 1918, the Assembly elected by direct, equal and general suffrage of the population. This was the realization of the people’s right to self-determination in a modern

* dusan.kovacev@yandex.com

democratic form. The Assembly elected the administrative bodies of the temporary management of the area. Those bodies were not effective due to outdated understandings, unclear legal nature, and lack of distinction between administrative work, legal authorisation and legal competence. The problems caused by the temporary regional administration make difficulties the subsequent work of the authorities of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, causing great intolerance towards “centralism.” The government of the new state effectively solved administrative problems, currency, tax and agrarian issues under democratic conditions, and developed local selfgovernment. As the public became aware of the benefits of democratic modernity, general support for the new order grew. Opponents of the new order were a small number of nationalized landowners, economically stable officials and privileged individuals of the former Habsburg order. Among them, Serbian opposition politicians and Croatian nationalists sought support. Vojvodina’s political autonomism is from the beginning linked to the political work of Croatian nationalists, the political fashion of “regionalism” and the historical sentiments of the Habsburg era. From the beginning formulated political ideas of Vojvodina autonomy, two phenomena stand out conspicuously: the support of Croatian nationalists and emotional intolerance towards Serbia and “Serbians.” These phenomena are paradigmatically shown by two historical sources: Mihovil Tomandl’s article “Serbian hegemony” (1923) and the proclamation of the Independent Democratic Party published under the title “Vojvodina wants to be its own” (1924).

Keywords: Vojvodina, autonomy, regionalism, decentralisation, self-government, province.

* Овај рад је примљен 22. јуна 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

Марко Станковић*

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Зоран Крстић**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКО-АЛБАНСКИХ ОДНОСА У СВЕТЛУ ИНИЦИЈАТИВЕ „ОТВОРЕНИ БАЛКАН”

Сажетак

Рад има за циљ да покаже могућности и перспективе унапређења српско-албанских односа кроз оснивање пројекта „Отворени Балкан”. Политике конфронтација омогућиле су креирање међуетничке нетрпељивости и пружиле подршку политичким елитама водећи ова друштва у смеру конфликта и одбијања међусобне сарадње. У ери када Србија и Албанија покушавају да постану део Европске Уније намећу се бројне препреке и недостатак подршке европских земаља на овом путу. Сходно томе ове земље су покренуле регионалне политичке и економске интеграције. „Отворени Балкан” осмишљен је као иницијатива земаља Западног Балкана са циљем напретка ових земаља на европском путу. Део критика овом пројекту огледа се у очекивању помоћи од стране земаља Европске Уније, која је изостала у првобитним процесима европских интеграција. Ова иницијатива представља мини-преседан у европској историји интеграција, и пут је обнове пријатељских српско-албанских односа. „Отворени Балкан” би требало да отвори нови економски простор за сарадњу српској и албанској привреди, помогне превазилажењу међуетничких предрасуда и ствара предуслове за брже усвајање европских вредности.

* Докторанд, marko.stankovic01@yahoo.com

** zoran.krstic@fpn.bg.ac.rs

Кључне речи: српско-албански односи, Отворени Балкан, Европска Унија, сарадња, перспективе, Србија, Албанија.

ИНИЦИЈАТИВА ОТВОРЕНИ БАЛКАН – ОПАСНОСТ ИЛИ ШАНСА ЗА РАЗВОЈ СРПСКО-АЛБАНСКИХ ОДНОСА

Новембра 2019. године Албанија, Србија и Северна Македонија потписале су приступну декларацију о оснивању иницијативе „Отворени Балкан” у Новом Саду, којом је основана иницијатива са првобитним псеудонимом „Мини Шенген”, да би касније назив иницијативе био промењен у „Отворени Балкан”. У овој декларацији наводи се да земље оснивачи препознају значај заједничких евроинтеграција, као и неопходност да једне другима помогну и пруже подршку на европском путу (Privredna komora Srbije [PKS], n.d.) Основни циљеви „Отвореног Балкана” огледају се у креирању јединственог тржишта земаља чланица сличног оном који има Европска Унија. (Arnaudov 2023, 46-58). У наредним годинама од оснивања 2019. потписани су бројни споразуми који су се односили на слободан приступ тржишту рада, заједнички приступ за електронску идентификацију грађана, сарадњу у области ветерине, безбедности хране, признавање академских квалификација, сарадњу у области туризма, културе и других области. (PKS n.d.). Број потписаних споразума и учесталост самита „Отворени Балкан” показује решеност српских и албанских лидера да се српско-албански односи побољшају и да Србија и Албанија напредују на плану спровођења реформи зарад приступања чланству у Европској Унији. Стога, ова иницијатива је најновија шанса за коју су се самостално избориле Србија и Албанија у циљу побољшања својих односа и ефикаснијег усвајања европских вредности. Потписаним споразумима „Отворени Балкан“ не само да је отворио врата капиталу, робама, услугама, идејама и људима, већ је и започета изградња посебне платформе међусобне подршке у безбедносним изазовима (Barišić i dr. 2014, 72-92) и препрекама на путу евроинтеграција. Заједнички циљ економског повезивања посредством јединственог тржишта је економски раст земаља чланица (Miteva-Kacarski i dr. 2022, 40-47).

Ова иницијатива има економски, политички и безбедносни карактер судећи по потписаним споразумима и приступној

декларацији. Неки од разлога за оснивање „Отвореног Балкана” налазе се у спором напретку на путу ка Европској Унији од стране земаља чланица ове иницијативе, и поспешена је изјавама европских званичника (Тапјуг 2014) о одлагању пријема нових чланица у Европску Унију. Поред јачања економских веза, иницијатива „Отворени Балкан” за српско-албанске односе представља институционални простор разрешења историјских конфликта и стварања нове историје пријатељских односа. На основама европских вредности креирана иницијатива „Отворени Балкан“ оригинално је решење Србије и Албаније које на свом европском путу сопственим политичким решењима јачају привреде и превазилазе ранија непријатељства и конфликте. Као економска иницијатива утемељена у европским вредностима „Отворени Балкан” не би требало да се схвати као претња и великодржавни пројекат Србије или Албаније. Председница Владе Републике Србије је у својим изјавама позвала је све земље Западног Балкана да се укључе у иницијативу „Отвореног Балкана” јер би на тај начин БДП у региону био увећан за чак 7%, и изразила очекивање да ће то и учинити кад буду јаснији резултати ове иницијативе у Србији и Албанији (Vlada Republike Srbije 2022).

Из свега наведеног може се закључити да кроз „Отворени Балкан” Србија и Албанија поспешују међусобни економски напредак и зближавају народе који су на овим просторима вековима живели у непријатељству. Стога је ова иницијатива значајна и њени резултати би требало бити посматрани и у покушају смиривања тензија и пацификавања српско-албанског непријатељства. Србија је по речима председника Александра Вучића на самиту у Охриду јуна 2022. године посвећена регионалној сарадњи, те „Отворени Балкан” представља иницијативу људи који сами преузимају одговорност и решавају проблеме грађана, да међу земљама оснивачима нема отворених билатералних питања. На истом самиту председник Албаније Еди Рама (*Edvin Kristaq Rama*) означио је иницијативу као плодносну за све грађане, наводећи пример албанских земљорадника који су дуплирали профит (PKS 2022).

ПРЕПРЕКЕ ОТВОРЕНОМ БАЛКАНУ КАО ПРЕПРЕКЕ УНАПРЕЂЕЊУ СРПСКО-АЛБАНСКИХ ОДНОСА

Недовољна подршка западних земаља уз осуде политичких представника из региона могу представљати препреке по циљеве

„Отвореног Балкана” и нарушити покушај да се земље Западног Балкана интегришу, разреше конфликтних наслеђа и убрзају свој европски пут.

Најоштрије осуде и противљење иницијативи изразио је премијер привремених приштинских институција Аљбин Курти (*Albin Kurti*) (Radio Slobodna Evropa 2022) градећи реторику међусобне нетрпељивости српског и албанског народа на Косову и Метохији и тиме на директан начин утицао на погоршање српско-албанских односа и могућности помирења између Срба и Албанаца. Такође, албански политичари из Северне Македоније попут Зиадина Сеље (*Ziadin Sela*) и Биљала Касамија (*Bilal Kasami*) подржали су изјаве Аљбина Куртија и тако се сврстали на страну противника иницијативе „Отвореног Балкана” која је по њиховим речима поделила Албанце.

Ова конфронтација „Отвореном Балкану” подсећа на све оне које су се догађале у прошлости између Срба и Албанаца. Неки од примера ових конотација су примери Есад Паше Топтанија (*Esat Pashë Toptani*) који је сарађивао са Србима и Исмаиља Ђемаља (*Isamil Qemail*) који је био противник Срба у Првом светском рату, као и пример Едија Раме и Салџија Берише (*Sali Berisha*) данас. Оштре реакције по „Отворени Балкан” долазиле су и из Црне Горе од стране бившег председника Мила Ђукановића који је изјавио да би прикључење ове земље иницијативи значило њен нестанак и велеиздају (Aljazeera 2022). Уколико узмемо у обзир да су најзначајнији партнери Црне Горе, Босне и Херцеговине и привремене институције у Приштини подржале иницијативу (Kosovo Sever Portal 2022), поставља се питање зашто ове земље избегавају да приступе иницијативи? Могући разлози одбијања прикључења иницијативи „Отворени Балкан” од стране Босне и Херцеговине и Црне Горе налазе се у оспоравању суверенитета ових земаља над процесима изградње државе и нације, као и у нарушавању слике у јавности о њиховом положају у процесу придруживања Европској Унији (Surlić i dr. 2022, 71-72). Опасности по државе које би приступиле иницијативи не постоје, већ би све државе чланице профитирале из овог пројекта (Vlada Republike Srbije 2022). Како би се српско-албански односи побољшали кроз иницијативу „Отворени Балкан” неопходна је помоћ земаља у региону која за сада изостаје и представља препреку напретка иницијативе, на првом месту неопходна је помоћ и прикључење иницијативи од стране Црне Горе и Босне и Херцеговине. (Rikalović i dr. 2022, 31-51).

Мањак подршке од стране западних земаља, одбијање земаља региона Западног Балкана да приступе иницијативи као и негативна реторика о „Отвореном Балкану” политичких представника представљају основне препреке за напредак ове иницијативе и побољшање српско-албанских односа. Захваљујући значају „Отвореног Балкана” српско-албански односи наишли су на још један изазов од којег ће зависити будућност Србије и Албаније у контексту развоја регионалних односа.

ТЕМЕЉИ ПОДРШКЕ ОТВОРЕНОМ БАЛКАНУ И БОЉИМ СРПСКО-АЛБАНСКИМ ОДНОСИМА

Већина грађана Западног Балкана од чак 69% се слаже да су повезаности у региону веће од разлика и подела међу њима, њих чак 76% мисли да да је регионална сарадња добра за њихове економије резултати су истраживања Балкан Барометра (Balkan Barometer) који указују на оправданост и неопходност развоја регионалних иницијатива попут „Отвореног Балкана” (Regional Cooperation Council 2023). По истом истраживању подршка чланству у Европској Унији је опала 3% (RCC 2023) што додатно оправдава оснивање „Отвореног Балкана”. Подршка иницијативи у земљама оснивачима је заиста велика, наиме у Србији је око 75% испитаника одговорило да подржава „Отворени Балкан”, у Северној Македонији 61%, док не мањка и подршка пројекту из земаља региона и то у Црној Гори 66%, Босни и Херцеговини 68%, као и на Косову¹ 42% (International Republican Institute 2022). Горе наведени подаци не поткрепљују одлуку Црне Горе и Босне и Херцеговине да се не придруже иницијативи, и насупротив њима честе су изјаве политичара из ових земаља упућене у негативном контексту „Отвореном Балкану” и као такве урушавају иницијативу, штете побољшању српско-албанских односа, и на крају негирају вољу грађана. У Албанији је подршка „Отвореном Балкану” такође висока, чак 63,3 % испитаних грађана мисли да је у интересу Албаније да буде део иницијативе, њих 44% мисли да „Отворени Балкан” убрзава регионалне интеграције, док 54% мисли да ће број туриста који ће захваљујући иницијативи посетити ове земље помоћи локалним економијама (Euronews Albania 2021). Поред повећања прихода

¹ All references to Kosovo in this document should be understood to be in the context of United Security Council resolution 1244 (1999).

албанских пољопривредника, у Албанији је повећан број туриста из Србије за више од 100% (Botapress 2022).

Такође албански политичари из Северне Македоније попут Африма Гашија (*Afrim Gashi*) и Аљија Ахметија (*Ali Ahmeti*) подржали су активности албанског премијера Едија Раме у процесу ојачавања регионалне сарадње кроз „Отворени Балкан” (Lajm 2022). Млади у Северној Македонији њих чак 70,9% подржава ову иницијативу и у њој виде могућност да остану у својој земљи (Koha MK 2023). Министарка спољних послова Албаније изјавила је да само регионални пројекти попут ове иницијативе могу гарантовати мир, стабилност и сигурност Западног Балкана (Ministria per Evropen dhe punet e jashtme 2022). Из изјава највиших политичких представника Србије и Албаније јасно се увиђа значај овог пројекта за српско-албанске односе, како на економском тако и на политичком плану.

Поред негативних изјава које су долазиле из Црне Горе, у прилог иницијативи позитивне оцене дали су и новоизабрани председник као и премијер ове земље (Studio B 2023). Подршка није заостала ни од званичника Сједињених Америчких Држава, специјални изасланик ове државе Габријел Ескобар изјавио је подршку „Отвореном Балкану” као иницијативи која повезује земље у региону и убрзава њихов пут ка чланству у Европској Унији, док је некадашњи амбасадор ове земље Ентони Годфри такође изразио пуну подршку иницијативи (RSE 2021). Подршка долази и од званичника Европске уније, европски комесар за проширење Оливер Вархељи рекао је да иницијатива „Отворени Балкан” може представљати начин за убрзање пута региона ка Европској Унији (N1 2022). Сличност „Отвореног Балкана” са Вишеградском Групом као и Нордијском сарадњом огледа се у покушају да се убрзају реформе и усвоје европске вредности што овој иницијативи даје додатни легитимитет (Ђукановић и Дашић 2021, 619-625). Подршка „Отвореном Балкану” дошла је и од Русије, министар спољних послова Сергеј Лавров подржао је иницијативу као плодносну на регионалне односе (Danas 2022). Извршена истраживања јавног мњења у Албанији показују шансу за развој бољих међусуседских односа Албаније и Србије. По овим истраживањима (Cela 2015) 63% испитаника наводи да као највећу опасност по стабилност и напредак Албаније представља Грчка, а не Србија. Неопходност и корисност регионалне политичке сарадње Албаније и Србије огледају се и у радовима Ендру Моравчика (*Andrew Moravcsik*) који је нагласио

значај интеграције и сарадње држава како би се спречила анархија у међународним односима, и како би државе лакше оствариле зацртане политичке циљеве (Moravcsik & Schimmelfennig 2009). Теорија функционализма посматрана из угла могуће консолидације, односно хармонизације интереса између држава коју је развио Салтер Артур (*Salter Arthur*) даје наду у могуће помирење и изградњу добросуседских односа на обострану корист албанског и српског народа (Salter 1921).

СРБИ И АЛБАНЦИ – ГДЕ ДАЉЕ?

Трендови миграције становништва ових земаља, стопа незапослености, заостатак у развоју, безбедносни проблеми, наслеђе прошлости, недостатак политичког консензуса указују на неопходност међусобне, блиске и корисне политичке и економске сарадње.

„Отворени Балкан” је јако битан инструмент спречавања и заустављања миграција становништва у земље западне Европе, наиме уместо да посао траже у западним земљама грађани Србије и Албаније ће захваљујући јединственом тржишту ове иницијативе моћи да се запосле у све три земље чланице иницијативе без визе и радних дозвола (Bizlife 2022). Миграције становништва представљају један од највећих проблема у Албанији (Eugactiv 2023). Србија се суочава са проблемом унутрашњих миграција које доводе до насељске дезинтеграције и пражњења руралних подручја (Радушки 2016, 43-59). Имајући у виду проблем миграција јединствено тржиште „Отвореног Балкан” представља шансу да се миграције становништва Србије и Албаније у западну Европу смање. Слично је и када су у питању проблеми незапослености, у Албанији је стопа незапослености 11,5% (Institut i statistikave 2021), док је у Србији тај проценат 10,1% (Republički zavod za statistiku 2023). Иницијатива „Отворени Балкан” за циљ има и смањења стопе незапослености становништва земаља чланица.

Србија и Албанија су кренуле путем помирења и зближавања кроз иницијативу „Отворени Балкан” која је од самог старта изазвала негодовање земаља у региону али и подршку западних земаља. Велика подршка иницијативи која долази од грађана Србије и Албаније залог су политичким представницима да ову иницијативу оснажују како би се српско-албански односи побољшали и како

би заједно Србија и Албанија економски напредовали са крајњим одредиштем чланства у Европској Унији.

Међутим, опасности које прете да укину „Отворени Балкан” а које долазе од стране земаља у региону могу Србију и Албанију довести до сличних сценарија нетрпељивости као у недавној прошлости и погоршати српско-албанске односе.

Ствара се утисак да је подршка „Отвореном Балкану” од стране Европске Уније и САД пресудна за успех ове иницијативе, као и то да утицај западних земаља на земље у региону да приступе иницијативи неопходан како би регион брже напредовао у усвајању европских вредности.

Албанија је чланица НАТО-а, док Србија чува војну неутралност и блиско сарађује са Русијом и Кином. Разлози за конфликте између Србије и Албаније проналазе се геополитичким блоковима у којима се те земље сврставају те у могућем политичком сукобу око Косова и Метохије, у историјском наслеђу, притиску интереса Западних земаља, као и чињеници да је значајан број политичких представника Албанаца из региона осудио зближавање Албаније са Србијом. Уколико ови разлози надјачају здраву политичку вољу европске будућности и регионалне сарадње, српско-албански односи поново би могли да заврше у конфликтима после којих како је историја показала обе стране постају нестабилније и зависније од утицаја и помоћи трећих држава. Међутим, уколико разлоге за конфликте надјача политичка воља уоквирена у иницијативи „Отворени Балкан” српско-албански односи могу имати будућност која обећава развој и стабилност у региону.

ЗАКЉУЧАК

Новији путеви сарадње којима су кренуле кроз иницијативу „Отворени Балкан” Србија и Албанија изграђују чвршће економске везе и темеље за успешнију политичку сарадњу у превазилажењу сличних политичких, друштвених и економских проблема са којима се ове земље суочавају. Одговор на недостатак политичке подршке земаља ЕУ, као и неизvestан процес европских интеграција, допринели су оснивању иницијативе „Отворени Балкан” и ближој сарадњи Србије и Албаније. У оквиру „Отвореног Балкана” потписано је 12 споразума и 3 меморандума из области економског, културног, образовног и безбедносног повезивања чиме је креиран

простор међусобне сарадње и подршке на путу унапређења економија и напретка на европском путу. (PKS 2022). Међутим, ефекти ових споразума и меморандума по економије земаља чланица испод су очекивања (Рајајић и Матијевић 2022, 77-103). Помоћ Европске Уније би помогла оснажење „Отвореног Балкана” и убрзала пут земаља Западног Балкана ка чланству, у колико би Европска Унија утицала на одлуке земаља у региону да се прикључе иницијативи и уколико би економска и политичка помоћ иницијативи била ефективнија, значајнија од оне декларативне.

Имајући у виду да су кроз историју односи Србије и Албаније зависили од воље великих сила, тј. готово увек треће стране, данас након покретања регионалних иницијатива попут иницијативе „Отворени Балкан” сведочимо креирању нових модела превазилажења политичких разлика и конфликтних наслеђа прошлости. Уколико иницијатива „Отворени Балкан” испуни своја очекивања, и уколико не изостане подршка земаља ЕУ, перспективе ових односа огледаће се у блиставости.

Захваљујући новим политичким акцијама у региону „Западног Балкана” изграђује се боља слика и нада за будућност у којој ће се тржишта ујединити, људи интегрисати и наслеђа прошлих конфликта неутралисати путем стабилнијих и зависнијих економских односа, у конкретном случају заједничког економског и политичког простора Србије и Албаније, или како смо га у овом раду слободно назвали српско-албанским простором. Историја сукоба и сарадње ових народа указује да су оба народа профитирала када су били у процесима сарадње, док су оба народа губила када су била у процесима конфронтације..

Политичко освешћивање Србије и Албаније је већ почело иницијативом „Отворени Балкан”, а из јавног дискурса се постепено губе теме политичких конфликта, летаргичност у погледу боље будућности, и као најважније елиминише се политичка неспособност, мањак иницијативе и уводи предузимљивост и одговорност. Уколико наставе овим путем Србија и Албанија изградиће добре међусуседске односе и добити подршку на путу ка Европској Унији.

РЕФЕРЕНЦЕ

Aljazeera. 2022. „Ђукановић: Циљ Отвореног Балкана је нестанак БиН, Црне Горе, Косова и С.Македоније”. 27. јул 2022.

- <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2022/7/27/djukanovic-abazovicu-ce-suditi-biraci-sudovi-i-historija>.
- Arnaudov, Mitko. 2023. „Uloga Otvorenog Balkana u aktuelnim regionalnim odnosima iz perspektive strateške politike i evropskih integracija”. *Napredak-časopis za političku teoriju i praksu*: 46-58. doi: 10.5937/napredak4-42842.
- Barišić, Igor, Talijan Miroslav i Beriša Hatidža. 2014. „Balkan - izazovi, rizici i pretnje”. *Vojno delo*:72-92. doi: 10.5937/vojdela1402072b.
- Biz life*. 2022. „Zapošljavanje građana „Otvorenog Balkana“ bez viza i dozvola od septembra”. 07. avgust 2022. <https://bizlife.rs/zaposljavanje-otvoreni-balkan-srbija-severna-makedonija-albanija-viza-radna-dozvola-septembar/>.
- Bota press*. 2022. „Shokuese: Rritet për 110% numri i turistëve serbë në Shqipëri”. 06. jul 2022. <https://botapress.info/shokuese-rritet-per-110-numri-i-turisteve-serbe-ne-shqiperi/> .
- Cela, Alba . 2015. *Marrëdhëniet Shqipëri-Serbi në sytë e publikut Shqiptar*. Tirana: Friedrich-Ebert-Stiftung Office Tirana.
- Danas*. 2022. „Otvoreni Balkan pred otvorenim pitanjima: Može li Lavrovljevo zalaganje za Otvoreni Balkan da se tumači kao ruski potpis”. 08. jun 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/otvoreni-balkan-pred-otvorenim-pitanjima-moze-li-lavrovljevo-zalaganje-za-otvoreni-balkan-da-se-tumaci-ka-ruski-potpis/> .
- Đukanović, Dragan, i Marko Dašić. 2021. „Modeliranje regionalne saradnje na Balkanu nakon 1999. godine: evropska iskustva i njihova primena.” *Međunarodni problemi*: 617-636. doi: 10.2298/MEDJP2104617D.
- Euractiv*. 2023. „Zbog migracija, broj Albanaca u opadanju: Stanovništvo se smanjilo za 1,3%, uglavnom mladih”. 14. mart 2023. <https://euractiv.mondo.rs/politika/a594/Zbog-emigracija-broj-Albanaca-u-opadanju.html>
- Euronews Albania*. 2021. „What do Albanians think about ‘Open Balkan?’”. 16. decembar 2021. <https://euronews.al/en/what-do-albanians-think-about-open-balkan/>.
- Instituti i statistikave*. 2021. „Papunesia ne Shqiperi”. 25. septembar 2021. <https://www.instat.gov.al/al/statistikat-n%C3%AB-shkolla/papun%C3%ABSia-n%C3%AB-shqip%C3%ABri/>.

- International Republican Institute*. 2022. „IRI Western Balkans Poll Shows Support for Pro-Western Institutions, Persistent Ethnic Tensions, and Commitment to the Open Balkan Initiative”. 29. jun 2022. <https://www.iri.org/news/iri-western-balkans-poll-shows-support-for-pro-western-institutions-persistent-ethnic-tensions-and-commitment-to-the-open-balkan-initiative/>.
- Koha MK*. 2023. „Rritet mbështetja për Ballkanin e Hapur”. 12. jun 2023. <https://www.koha.mk/rritet-mbeshtetja-per-ballkanin-e-hapur/>.
- Kosovo Sever Portal*. 2022. „O.Balkan – Eskobar: Podržavamo, ali da bude otvoren za sve; Varhelji: Može da ubrza integraciju regiona u EU”. 8. jun 2022. <https://kossev.info/eskobar-podrzavamo-otvoreni-balkan-ali-mora-da-bude-otvoren-za-sve-u-regionu/>.
- Lajm*. 2022. „Afrim Gashi i kënaqur nga prezenca në Ballkanin e Hapur”. 8. jun 2022. <https://lajmpress.org/afirim-gashi-i-kenaqur-nga-prezenca-ne-ballkanin-e-hapur/>.
- Ministria per Evropën dhe punët e jashtme*. 2022. „Këshillimi Kombëtar, Ministria Xhaçka: 59% e shqiptarëve mbështesin Ballkanin e Hapur”. 11. april 2022. <https://www.punetejashtme.gov.al/keshillimi-kombetar-ministrja-xhacka-59-e-shqiptareve-mbeshtesin-ballkanin-e-hapur/>.
- Miteva-Kacarski, Emilija, Kostadinka Cabuleva, and Olivera Gorgieva-Trajkovska. 2022. „Analysis of the trade relations between the countries being part of the Open Balkan initiative”. *Journal of Economics*.
- Moravcsik Andrew and Schimmelfennig Frank. 2009. *Liberal intergovernmentalism, European integration theory*. England: Oxford University Press.
- NI*. 2022. „Varhelji: Otvoreni Balkan može da ubrza put regiona ka EU”. 08. jun 2022. <https://n1info.rs/vesti/varhelji-otvoreni-balkan-moze-da-ubrza-put-regiona-ka-eu/>.
- Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.
- Privredna komora Srbije [PKS]. n.d. „Razvoj inicijative“. Poslednji pristup 30. februar 2022. https://api.pks.rs/storage/assets/Deklaracija_Novi_Sad1.pdf/.

- Radio Slobodna Evropa*. 2021. „Escobar: Otvoreni Balkan neće uspeti ako tu nije svih šest država”. 24. novembar 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31577227.html>.
- Radio Slobodna Evropa*. 2022. „Kurti odbio poziv za Otvoreni Balkan”. 3. jun 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/kurti-odbio-poziv-otvoreni-balkan/31881462.html>.
- Rapajić, Stevan, i Andrea Matijević. 2022. „Uloga Otvorenog Balkana u spoljnoj politici Srbije”. *Međunarodna politika*: 77-103. doi: 10.18485/iipe_mp.2022.73.1186.4.
- Regional Cooperation Council*. 2023. „69% of Western Balkan citizens agree that what brings them together is more important than what separates them”. 18. jul 2023. <https://www.rcc.int/news/832/69-of-western-balkan-citizens-agree-that-what-brings-them-together-is-more-important-than-what-separates-them>.
- Republički zavod za statistiku*. 2023. „Kretanja na tržištu rada u prvom kvartalu 2023”. 09. jun 2023. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20230609-kretanja-na-trzistu-rada-u-prvom-kvartalu-2023/?s=2400>
- Rikalović, Gojko, Dejan Molnar, and Sonja N. Josipović. 2022. „The Open Balkan as a Development Determinant of the Western Balkan Countries”. *Acta Economica*: 31-51. doi: 10.7251/ACE2236031R.
- Salter, Arthur. 1921. *Allied shipping control: an experiment in international administration*. Clarendon Press.
- Studio B*. 2023. „Milatović: Dokle god je cilj EU, treba uporedo raditi i na regionalnoj saradnji”. 04. april 2023. <https://studiob.rs/milatovic-dokle-god-je-cilj-eu-treba-uporedo-raditi-i-na-regionalnoj-saradnji/>.
- Surlić, Stefan, Andrijana Lazarević, i Ljiljana Kolarski. 2022. „Integracija vs. suverenizacija. „Otvoreni Balkan” u okvirima statusnih i indetitetskih sporova.” *Srpska politička misao*: 57-78. doi: 10.22182/spm.7732022.
- Tanjug*. 2014. „Јоханес Хан: Без проширења ЕУ у наредних пет година”. 23. jul 2021. <https://www.politika.rs/sr/clanak/306627/Johanes-Han-Bez-prosirenja-EU-u-narednih-pet-godina/>.
- Vlada Republike Srbije*. 2022. “Od Otvorenog Balkana svi u regionu mogu imati samo koristi”. 27. april 2022. <https://www.srbija.gov.rs/vest/625654/od-otvorenog-balkana-svi-u-regionu-mogu-imati-samo-koristi.php>.

Marko Stankovic

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

Zoran Krstić

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

**PERSPECTIVES OF SERBIAN-ALBANIAN
RELATIONS IN THE LIGHT OF THE
“OPEN BALKANS” INITIATIVE**

Resume

The paper aims to show the possibilities and perspectives of improving Serbian-Albanian relations through the establishment of the “Open Balkans” project. Confrontation policies enabled the creation of inter-ethnic intolerance and provided support to political elites, leading these societies in the direction of conflicts and rejection of mutual cooperation. In the era when Serbia and Albania are trying to become part of the European Union, there are numerous obstacles and a lack of support from European countries on this path. Accordingly, these countries initiated regional political and economic integration. “Open Balkans” was designed as an initiative of the countries of the Western Balkans with the aim of advancing these countries on the European path. Part of the criticism of this project is reflected in the expectation of help from the countries of the European Union, which was absent in the original processes of European integration. This initiative represents a mini-precedent in the European history of integration and is the way to restore friendly Serbian-Albanian relations. “Open Balkans” should open a new economic space for cooperation between Serbian and Albanian economies, help overcome inter-ethnic prejudices and create preconditions for faster adoption of European values.

Keywords: Serbian-Albanian relations, Open Balkans, European Union, cooperation, perspectives, Serbia, Albania.

* Овај рад је примљен 9. мај 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

УДК 341.485(=163.41)(497.13+497.15)“1941/1945”

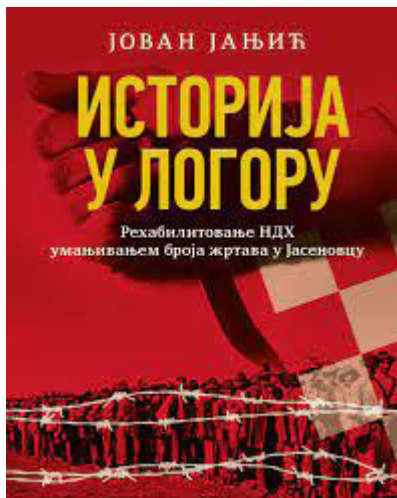
DOI: <https://doi.org/10.5937/nint45-46626>

Приказ

Сања Стошић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

**ОДБРАНА НДХ У
СВЕТЛУ ЛАЖИРАЊА
ИСТОРИЈЕ И
ЗАТИРАЊА
ЈАСЕНОВАЧКИХ
ЖРТАВА****

Јован Јањић. 2023. *Историја у логору. Рехабилитовање НДХ умањивањем броја*

жртва у Јасеновцу. Београд: Фондација „За српски народ и државу”, стр. 153.

Др Јован Јањић, правник, културолог, публициста, професор, биограф патријарха Павла и аутор бројних капиталних дела из области хришћанске културе како на српском тако и на страним језицима, ангажован на бројним руководећим позицијама и више пута одликован за друштвено-културни и научни рад, својом књигом *Историја у логору - Рехабилитовање НДХ умањивањем броја жртава у Јасеновцу* дао је нови допринос српској историографији.

Исцрпном критичком анализом и синтезом података наведених како у разним иностраним изворима о масовним страдањима заточеника јасеновачких логора тако и у извештају Земаљске комисије Хрватске и истраживањима спроведеним под режимом комунистичких власти и у хрватској историографији, др Јањић је пружио драгоцене увиде везане за геноцид почињен

* sanja.stosic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство наука и технолошког развоја и иновација.

током Другог светског рата на територији НДХ над Србима, Јеврејима, Ромима и самим Хрватима, тј. свима онима који су усташком режиму били неподобни због своје националне, етничке, верске и политичке оријентације.

Иако толико пута разматрана, тематика Јасеновца као једног од највећих концентрационих логора и стратишта у Европи основаних не од стране нациста већ усташа, захваљујући делу др Јована Јањића добија једну ширу димензију, будући да се аутор истом бави поштујући основе српске духовности и теолошке парадигме патријарха Павла, односно на потпуно холистички и непристрасан начин.

Обухвативши различите иностране изворе настале непосредно, тј. у самом процесу документовања ратних дешавања од стране новинара, дипломата, војних лица, обавештајних агената и државника, или пак самих логораша, као и оне идеолошки обојене и прилагођене југословенском послератном комунистичком контексту у којима се системски укупан број јасеновачких страдалника релативизује и оквирно своди на „међународно признатих 700.000”, али и изворе засноване на антрополошким истраживањима и раду хрватских аутора, Др

Јован Јањић презентује дубоко познавање културолошко-политичког окружења не само прошлости, него и актуелних прилика и историјске законитости која почива на утемељењу принципа правичности и истине као здраве основе за развој будућности било ког народа.

Захваљујући способности да коришћењем најразличитијих података који потичу како из примарних тако и секундарних извора продре у саму суштину ствари и оголи истину, односно апсолутној научној компетентности, али и личној мотивацији, аутор у свом делу успева да проникне у мотиве „бруталне ревизије” историје Другог светског рата на територији НДХ и интегративно интерпретира не само оспоравање масовности јасеновачких страдалника већ и апсолутну замену теза од стране шире хрватске јавности у којој се трагична реалност Јасеновца представља као мит, а након распада Југославије у начелу се развија наратив о националној особености некадашњих република, па тако у новонасталој независној Хрватској под режимом Фрање Туђмана и потоњих државника долази до легитимације и „рехабилитације клеронацифашистичке НДХ”, глорификације усташких

злочинаца и „замене улоге жртве и целата”, тј. окривљавања Срба као виновника геноцида над Хрватима.

По природи ствари, сам наслов дела *Историја у логору* буди асоцијацију тескобе, односно заробљавања непоробивог и оног најсветијег у људском животу, а то су управо слобода и право да се буде аутентичан и истинит. Стога, *Историја у логору* је дело које раскринкава механизме порицања болне и непријатне истине и објашњава природу потребе хрватске политичке и интелектуалне елите за скрнављењем жртава, тј. поништавањем или умањењем броја јасеновачких страдалника у циљу фабриковања историје, одбацивања моралне одговорности и величања усташке, расистичке и геноцидне политике НДХ.

Структурално подељена на поглавља у којима се расветљавају различити аспекти стравичних злочина и планског затирања српства за време НДХ, а истовремено употпуњена аутентичним сведочанствима, фотографијама и илустрацијама које пружају драгоцен увид у природу и размере свирепих злочина вршених над жртвама, као и новинским чланцима или насловним странама новина које сведоче о усташкој

политици терора, књига др Јањића даје кохерентну слику о природи зверског убијања и језивог масакра који је стратешки спровођен у систему концентрационих логора Јасеновац.

Након уводне речи аутора и сажетка, дело *Историја у логору* сачињава још 15 поглавља праћених закључком, списком скраћеница и коришћених извора и литературе.

У поглављима као што су *Реч на почетку*, *Сажетак* и *Геноцид клеронацифашистичке Независне Државе Хрватске* аутор износи своје виђење главне теме, односно тврдњу да је на територији НДХ, уз допуштење Римокатоличке цркве и нацистичке Немачке, Јасеновац функционисао као „највеће српско стратиште” чију геноцидну природу и размере злочина сама Хрватска настоји да ревидира, „рехабилитујући тако клерофашистички дух НДХ” и истовремено „спречавајући историјско помирење Срба и Хрвата”, а тиме и актуелну могућност успостављања стабилних регионалних односа између суседних држава (Јањић 2023, 5–11).

Ову тврдњу аутор подробно документује и поткрепљује чињеницама и сведочанствима презентованим у поглављима

као што су: *Иностранни извори о злочинима над Србима у НДХ, Извештај Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Процене југословенских власти и југословенских историчара о броју жртава, Идеолошки приступ попису жртава рата, Непотпун државни попис жртава рата 1941–1945 године, Туђманова ревизија историје, Прекрајање историје, „Мало смо вас овде побили!” и Истраживања антрополога.*

Наиме, у наведеним поглављима, за која би се могло рећи да представљају централни део књиге, аутор постепено образлаже тезу о крволочном истребљењу не само одраслих и војно способних Срба, већ и планском и масовном убијању стотина хиљада српских беба, жена, деце и старца на подручју система логора Јасеновац, чији се број из идеолошких разлога заташкавао и који је константно предмет манипулација у хрватској јавности.

Упркос очигледним геноцидним намерама усташа чије су жртве страдале на различите начине (услед излагања свирепом мучењу, исцрпљивању и болестима, гладовања, спаљивања, клања, убијања ватреним оружјем, маљем итд.), Јасеновац је представљан као

„транзитни логор или логор рада, реда и дисциплине,” а при процени броја жртава махом је истицана „немогућност њиховог тачног утврђивања услед спровођења моменталних масовних егзекуција или непостојања адекватних доказа.

Узимајући као упоришну тачку у доказивању главне теме стране изворе настале током самих ратних збивања, у поглављу *Иностранни извори о злочинима над Србима у НДХ* др Јован Јањић наводи да су се чак и нацистичке главешине згражавале над усташким злочинима. Тако нпр. немачки дипломата Херман Нојбахер (*Hermann Neubacher*) одређује „поход уништавања православних Срба” [као пример] најужаснијих масовних убијања у светској историји”, наводећи да је у оваквом крвавом верском рату, у коме је страдало „око 750.000 невиних Срба” примењен рецепт Анте Павелића по коме је једна трећина Срба морала да буде покатоличена, једна трећина протерана, а једна трећина убијена, што је учинило „идеју будућег заједничког живљења” готово незамисливом (12–13). У сличном светлу усташки злочини се представљају и у италијанским, бугарским и америчким изворима. Тако нпр., Егон Бергер (*Egon Berger*) који је и сам био заробљеник сведочи

да је „дневно спаљивао 200–300 лешева”, као и да су „жртве, које су често биле у сродству убијане ударцем у теме и присиљаване да се међусобно убијају пред јамом у коју би упадале” (18–22), док поводом зверског понашања Хрвата према Србима амерички председник Френклин Рузвелт (*Franklin Roosevelt*) изјављује „да се Србија сама собом мора успоставити [док се] Хвати морају ставити под старатељство” (23–24).

У поглављу *Извештај Земаљске комисије Хрватске за утерђивање злочина окупатора и њихових помагача* аутор истиче како је у послератном периоду Земаљска комисија Хрватске у комунистичком духу настојала да умањи одговорност усташа за геноцидна дешавања у Јасеновцу, тврдећи да је у истребљењу Срба само примењиван „немачки рецепт [чије је] извршење дело њихових слугу, усташа”, што потврђују и забележене речи Анте Павелића који, иако је „поклао десетину сопственог народа,” безочно тврди да „Јасеновац није опоравилиште, али није ни мучилиште.” Такође, у истом духу релативизације Земаљска комисија наводи да пошто су „сви службени акти који би [...] могли пружити извесне податке уништени [...] никада се неће моћи утврдити тачан број жртава које је прогутао Јасеновац [...], мада се, као коначни број наводи

„цифра од око 500.000–600.000” (25–28).

У поглављима као што су *Процене југословенских власти и југословенских историчара о броју жртава, Идеолошки приступ попису жртава рата, Непотпун државни попис жртава рата 1941–1945 године, Туђманова ревизија историје, Прекрајање историје, „Мало смо вас овде побили!” и Истраживања антрополога др Јањић истиче релативизацију и мањкавост у процени броја јасеновачких жртава, објашњавајући такав поступак као последицу „прокламоване политике ’братства и јединства’ југословенских народа и народности.” Наиме, аутор наводи да су бележени „само подаци погинулих и рањених ’Југословена који су се борили у јединицама Народноослободилачке војске’ [јер би се у супротном видело] да су под окупацијом вођени и међунационални сукоби [као и] колико је у ком логору страдало људи” (30–31).*

Да би истакао размере релативизације при процени јасеновачких жртава, др Јањић наводи сведочење преживелог логораша др Николе Николића по коме су се у Јасеновцу као „големој људској клаоници [кољачи такмичили у клању, као и да је понекад ноћу] у тили час [убијано] две хиљаде, [као

и да је] у Старој Градишки [и] у Јабланцима преко Саве, на босанској страни, у року од осам дана [командант логора] заклао 12.000 људи, [док је у крематоријуму спаљивано] за ноћ 450–600 људи, [а] уморство детета ножем била је највећа храброст” (32–36).

Даље, др Јањић напомиње да је у загребачком издању *Југословенске енциклопедије* из 1960. год. наведено да „број јасеновачких жртава премашује 700.000” (41), док се у издању из 1990. бележи како „има и екстремних процена: свођења броја уморених у Јасеновцу на око педесетак хиљада, или увећавања броја жртава у Јасеновцу на милион, па и више и то искључиво Срба” (44).

Као пример релативизације при процени броја жртава Другог светског рата др Јањић спомиње и попис страдалих Југословена организован почетком 1950. од стране СУБНОРА-а у коме се броје искључиво они који нису били „на страни окупатора или издајника” (50–52), као и државни попис жртава рата 1941–1945 из 1964. год. у коме се такође „пописују само припадници партизанских јединица (НОВ и ПОЈ) и савезничких (страних) формација; док се припадницима (бивше) југословенске војске такав статус даје само ако су

погинули у прва три месеца рата, од 6. априла до 7. јула [чиме се заправо пописом обухвата само] 56–59% жртава рата.”

Иако је сама Савезна пописна комисија истакла да је поменути попис „непотпун” и да „нема потребан ниво квалитета” и архивирала га све до 1992. год., аутор објашњава да је Спомен-подручје Јасеновац овај документ искористило као базу за креирање *Поименичног пописа жртава концентрацијског логора Јасеновац 1941–1945*, што је учинио и српски Музеј жртава геноцида у Београду. (54–60).

У поглављима *Туђманова ревизија историје, Прекрајање историје, „Мало смо вас овде побили!”* и *Истраживања антрополога.*, др Јањић образлаже како је претходно наведени попис искоришћен од стране Савеза комуниста Хрватске и др Фрање Туђмана који је упркос забрани, резултате пописа злоупотребио као дефинитивне, пласирајући 1989. год. „синтагму о јасеновачком миту” према којој је Јасеновац био „радни логор” у коме је „вероватно, страдало свега тридесет до четрдесет хиљада људи,” да би касније, као председник новоосноване државе 1991. год. свео број јасеновачких жртава на 20.000 (61–67).

Такође, др Јањић бележи како процес „прекрајања историје”

добија на снази са распадом Југославије, тј. крајем XX и почетком XXI века, када у духу рехабилитације НДХ разни аутори настоје да што више редукују број јасеновачких жртава, при чему неки, попут Младена Ивезића, иду толико далеко да исти свODE на „око 1.000 умрлих од свих узрока, највише наравно смрћу, па од тифуса и слично” (68).

Даље, аутор наводи како је и усташа у егзилу Илија Барбарић тврдио да је према регистарским књигама „крз Јасеновац прошло 18.600 затвореника, укључујући и оне који су отпремљени у немачки Рајх, на принудни рад,” а исти број помиње и др Стјепан Разум који у коауторству са Јосипом Печарићем у књизи *Разоткривена јасеновачка лаж* истиче како је од тог броја у Јасеновцу само „смртно страдало њих 1.360 [и то] природном смрћу [јер је] Јасеновац за време НДХ био радни и транзитни логор [у коме се] није проводило убијање”, као и Роман Лељак који у својој књизи и филму *Мут о Јасеновцу* наводи да су у Јасеновцу страдале свега 1.654 жртве.

Са друге стране, др Јањић подсећа да су др Никола Банић и др Младен Којић потпуно занемарили историјске изворе, оспоравајући чак и поименично идентификоване жртве јер попису недостају идентификацијски

подаци, те су исти у научном смислу „неуверљиви и дискутабилни”, односно на „поименичном попису ЈУСП-а Јасеновца је чак 55.915 лажних и непоузданих жрава” (68–73).

Упркос геноцидним дешавањима у концентрационим логорима Јасеновца и логичној потреби за меморализацијом тог простора, др Јањић објашњава да је у послератном периоду комунистички режим одбацивао ту идеју, што је забележио и историчар Владимир Дедијер који наводи да су током низа година појединци као што су Андрија Хебранг и Иван Стево Крајачић бранили да се Јасеновац и његове мучионице уреде и сачувају од заборавља. Међутим, како је маса преживелих српских логораша 1961. на Видовдан дошла у Јасеновац да обележи двадесетогодишњицу усташког покоља, јавно се наметнула расправа о обележавању Јасеновца. Иако су се власти из Загреба, а посебно Стево Крајачић овоме ригидно противили, СУБНОР је одредио да архитекта Богдан Богдановић подигне споменички комплекс на месту логора. Под утицајем комунистичке идеологије и Крајачића, уместо да сачува сећање на мучионице и највеће српско стратиште, Богдан Богдановић је настојао да

истакне симболику вечитог стремљења човека да победи смрт, те је Јасеновац како наводи аутор обележен спомеником направљеним у облику каменог цвета, односно „као знак вечитог обнављања.”

С а м а и з г р а д њ а споменика потрајала је до 1966. год. када је организован и комеморативни скуп коме су од високопозиционираних државних представника присуствовали председник СУБНОР-а Југославије Ђуро Пуцар Стари, председник Сабора Хрватске Иван Стево Крајачић, као и председници влада Хрватске и Босне и Херцеговине, и током кога је, како 1985. износи Владимир Дедијер, Стево Крајачић делегатима СУБНОР-а Србије пијан рекао „Мало смо вас овде побили!” Како бележи др Јањић, о овом скандалозном вређању српског народа посведочио је новинару *Политике* и сам председник СУБНОР-а Србије Радисав Раја Недељковић, али је у комунистичком духу исто забашурено и о њему није остао траг нити у српској нити у хрватској штампи (90–99).

Указујући на настојања комунистичких власти да прикрију и умање број јасеновачких жртава не би ли очували *братство и јединство* југословенских народа, др Јањић

у својој књизи описује и резултате антрополошких истраживања организованих 1964. године на левој обали Саве, у Јасеновцу, и на десној страни Саве, тј. на босанској страни у Доњој Градини. Како аутор истиче, антрополози су резултате својих истраживања одредили као „почетне”, док су за испитане гробнице изнели став по коме оне не могу да пруже „ни приближну слику о броју жртава које су ту сахрањене.” Осим што никад нису дозволиле наставак истраживања, према речима др Србољуба Живановића „све време је комисија антрополога била под притиском власти да се смањи број жртава, [али исти] било каквим прорачунавањима [...] није могао да се смањи испод 700.000, [а процене антрополога указивале су] да је у Јасеновцу убијено више од 730.000 Срба [али је број сведен на 700.000], јер нису узети у обзир лешеви жртава бачених у Саву, нити тоне пепела спаљених лешева” (101–106).

Након аргументовања централног дела књиге и разраде главне проблематике, следе поглавља *Замена улоге жртве и целата, Скривање историје, „Етничко чишћење” Хрватске, Кад се народ убија од колевке до гроба, Идентитет жртве, и Закључак*. У наведеним поглављима, која садржински могу да се посматрају као завршни део

књиге, др Јован Јањић образлаже како након успостављања самосталне хрватске државе и доласка Туђмана на власт код свих потоњих државника и у јавном дискурсу хрватске преовладава „рехабилитација клеронацифашистичке НДХ”, па се уместо да се обележе као дани жалости и ода почаст страдању српског народа, Јасеновац, као и акција „Олуја” током које је 1995. године извршен „највећи егзодус једног народа у Европи након Другог светског рата” величају и славе, чиме се према мишљењу аутора ствара садашњост без мирења са прошлошћу, односно реалност оптерећена лажима и самим тим погодна за распиривање даље мржње и насиља (108–115).

У овом контексту, др Јован Јањић преиспитује и разлоге допуштања усташама да пре ослобађања партизана „систематски затиру трагове геноцида, палећи не само лешеве вађене из масовних гробница него и документацију логораша, а и сам логор”, као и убиство партизанског генерала Петра Драпшина који је Титу предложио да се прво у ослободилачким акцијама крене од Јасеновца чиме би се не само спасили многи животи већ и спречило прикривање злочина (116–115).

Поредећи етнографске карте из XIX века, Јањић закључује да иако су Срби на подручју тадашње Аустроугарске чинили три пута бројнију популацију него Хрвати, током XX века, тј. од оснивања Југославије, Хрватска плански примењује рецепт Павелића, и систематски редукује број српског становништва, односно спроводи. „етничко чишћење” Хрватске (121–127).

Са намером да затру српски идентитет ради „слободе НДХ” усташке власти и хрватско свештенство отворено су спроводили геноцид и над српском децом, те су одлуком Павелића, 1942. основана три логора „за одгој и преваспитавање” (један у Горњој Реци код Крижевића, други у Сиску, и трећи у Јастребарском) у којима је према проценама Међународне комисије за истину о Јасеновцу убијено „110.000 деце испод 14 година старости”. Ипак, од Срба се безочно захтева да се одрекну од „великосрпске пропаганде”, тј. „јасеновачког мита” и хрватска бискупија бесрамно настоји да избрише сваки траг о сопственој одговорности, представљајући злочинце попут Алојзија Степинца као племените заштитнике (128–139).

Подсећајући читаоце на речи патријарха Павла и

чињеницу да је свако људско биће као Божја креација „јединствено и непоновљиво”, др Јован Јањић истиче не само неприхватљивост усташког свођења жртава на број него и тенденцију да се сам идентитет жртве избрише и она тако потпуно анулира.

Будући да су, према сведочанствима самих виновника, усташе имале „развијен систем затирања трагова жртава”, јер осим што је велики број људи одвођен у логор без икакве писане одлуке и као нерегистровани су одмах и ликвидирани, и постојећи регистри су спаљени, док је тзв. Пичилијева пећ или импровизовани крематоријум за спаљивање лешева такође уништен, извесно је да је немогуће тачно одредити размере и масовност српског страдања.

Ипак, како аутор истиче, „цивилизацијски дуг” према жртвама подразумева да се оне поименце идентификују, а ако то није могуће, бар „реално процене” (140–143).

Како аутор закључује, тенденцијом умањења броја жртава,

нарочито јасеновачких, као и фабриковањем историје, осим што се рехабилитује клерофашистички дух НДХ, скрнави се и сећање на идентификоване жртве под изговором недостатака веродостојних података. „Међутим, уколико није могуће сазнати идентитет жртве, то није оправдање да се она брише као да није постојала, [тј.] да се брише и као број” (144–145).

Књига *Историја у логору* завршава се поглављем у коме др Јањић наводи консултоване изворе и литературу (148–153), а који обухватају 69 штампаних и пет онлајн референци. Овакав списак референци указује на темељност и способност аутора да синтетишући на оригиналан начин податке из веома обиме и разноврсне литературе, остави за собом широј јавности драгоцену дело о српској прошлости и реалности, односно сведочанство о историји која мора да буде слободна и стога има снагу и да послужи као подстицај свим будућим истраживачима који се баве овом темом.

* Овај рад је примљен 18. септембра 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

УДК 327.:911.3(497.11)''20''

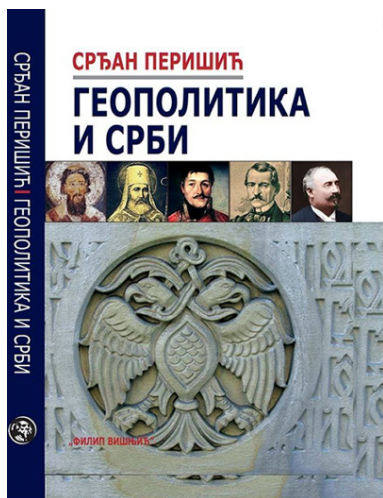
DOI: <https://doi.org/10.5937/nint45-44766>

Приказ

Саво Симић*

*Институт за политичке
студије, Београд*

**БЕЗ СОПСТВЕНОГ
ПРАВА НА
ГЕОПОЛИТИКУ –
СРБИ ИЗМЕЂУ
ПОЛИТИЧКЕ ЕЛИТЕ
И ГЕОПОЛИТИКЕ
СВЕТСКИХ СИЛА****

Срђан Перишић. 2022.
Геополитика и Срби. Београд:
Филип Вишњић, стр. 277

Садржина дела *Геополитика и Срби* подељена је на две засебне целине – Геополитика и Геополитика и Срби. У првом делу разматрају се основе геополитике као науке, геополитичари „очеви оснивачи“ и њихове геополитичке теорије чијим је обликовањем иницијално утемељена каузалност једне политичке заједнице и географских обележја на којима она почива. Аутор прецизним и пријемчивим стилем писања осликава различите приступе геополитици, од Фридриха Рацела родоначелника политичке географије, органицистичко-холистичког схватања државе Рудолфа Кјелена, Мехенове *Pax Americana* и поделе на таласократске и телурократске државе, затим преко Мекиндеровог Хартленда, те Спајкменовог Римленда, Средишњег океана и зачетака атлантизма, Хаусхоферове подела света на четири пан-области, Шмитовог номоса копна и мора, па све до руских геополитичких мислилаца: Петра Савицког,

* savo.simic@ips.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство наука и технолошког развоја и иновација.

Николаја Трубецкоја и тренутно водећег Александра Дугина, окупљених око евроазијске геополитичке парадигме.

Целокупан преглед светских геополитичких доктрина, Перишић превасходно контекстуализује и анализира у оквиру хладноратовског амбијента. У том периоду према његовом становишту, засноване на класичним теоријама, формирају се, као доминантне, савремене теорије геополитике попут (нео)атлантизма, глобализма и нешто касније (нео)евроазијства. Све наведене геополитичке концепције и њихове творце аутор подробно обрађује у наредним поглављима. Сједињене Америчке Државе настојале су да обуздају ширење утицаја Совјетског Савеза стратегијама *обуздавања* и *анаконде*, одржавањем таласократске надмоћи и Труманове доктрине. Совјетски Савез формално је одбацио геополитику као капиталистичку науку, али је практично примењивао посредством других научних дисциплина, што се одразило у идеолошком растојању према колективном Западу. Последишно, ради имплементације и успеха зацртаних циљева остваривања униполарног света, у САД се оснива Трилатерална комисија на челу са Дејвидом Рокфелером, а посредством

Савета за међународне односе присутан је био уплив креатора америчке спољне политике - Хенрија Кисинџера и Збигњева Бжежинског. Епилог добро познат је за једне значио крај историје и глобалну доминацију либералне демократије (*Френсис Фукујама*) док је код других политичких теоретичара, који су процес глобализације посматрали перископом, у најблажој форми изазивао упитаност и скепсу. Тако је *сукоб цивилизација* у рефлексiji тренутних међународних, политичких и војних збивања поново добио на значају.

Један од интересантних увида аутора јесте повезивање Хантингтоновог уверења да САД евроазијску цивилизацију на челу са Русијом, треба да посматрају као партнера са практичном политиком бившег председника САД Доналда Трампа чије је деловање било усмерено управо ка побољшању билатералних односа светских сила. И баш као што овај пример указује да доминантне геополитичке идеологије на Западу могу имати своју опозицију, исто тако Перишић објашњава да и руском (нео)евроазијству конкурише социјални конзервативизам Изборског клуба.

Посебно се издваја пето поглавље првог дела у коме се дефинишу

концепти *геополитичког идентитета, субјективитета и идентификације*. Придев *геополитички* има детерминишући значај у одређењу термина као што су *идентитет, субјективитет и идентификација*, који *per se* представљају шире социолошке појмове. Геополитика у том контексту подразумева два идентитета и два субјективитета, *номос мора* и *копна*. Према тој класификацији идентитет народа мора карактеришу промене, несталност друштвених норми и кретање, симболизовано у облику пловног средства. Народе *копна* одликује стабилност, укорененост и конзервативизам у погледу вредности, њихов симбол је дом. Ако је идентитет одређен зависношћу од геополитичког положаја заједнице, онда је геополитички субјективитет њена перцепција геополитичких околности односно њен поглед на свет. Уосталом из два *номоса* или *идентитета*, наводи аутор, формирале су се и различите геополитичке школе. Проблем настаје код оних држава које нису, сходно граничном положају и мешавини различитих утицаја, потпуно дефинисане у овим категоријама што је довело до битисања два *номоса* у истом простору, експлицитно у појасу Римленда. Перишић подробно

разматра ове појмове испитујући развој, трансформацију идентитета и геополитичку свест две велике империје кроз векове - Русије и Велике Британије.

Други део књиге посвећен је српској геополитици на Балкану, кардиналним грешкама и погрешним проценама чему сведочи српска историја, али и тренутни изазови у очувању територијалног интегритета и суверенитета Србије, уз активну и усмерену интервенцију Запада ка редукацији српског геополитичког фактора на овим просторима. Истанчаност квалитета „Геополитика и Срби“ управо лежи у историјској анализи и контемплацији пионира српске геополитичке мисли, чије националне идеје - упркос јавној расположивости, али подложене зубу времена - нису остале за наук будућим политичким генерацијама. Стога је неопходно враћати се у прошлост, како бисмо избегли оно што је Хегел добро приметио: „Од историје учимо да од историје не учимо“.

У складу са предоченим, аутор нам представља две просвећене геополитичке личности из националне историје. Реч је о Миловану Миловановићу Балачку и Илији Гарашанину односно њиховим геополитичким синтезама и пракси. Говорећи о

Гарашанину, Перишић не само да оправдава његове геостратешке постулате у *Начертанију*, већ указује на читав низ изазова са којим се тај програм српског опстанка, али и сам Гарашанин, суочавао. На пример настојања Француске и Велике Британије да се *Начертаније* претвори у платформу за изградњу неке од варијација државе Јужних Словена, на чијем ће се трагу формулисати предлози Адама Чарторијског и Франтишека Заха, које је Гарашанин или одбацивао или темељно модификовао. Осим што је највеће националне интересе препознао у уједињењу свих српских територија, био је и поборник начела „Балкан балканским народима“, ради остварења аутономије и борбе против будућег прекомпоновања Балкана од стране европских сила.

За разлику од прожетости Гарашаниновог лика и дела у српском јавном дискурсу, Миловановићево геополитичко наслеђе и опус остали су претежно резервисани за академску заједницу. Ипак, Миловановић се може сматрати Гарашаниновим геополитичким наследником јер још агилније заступа спровођење Гарашаниновог спољнополитичког заокрета ка Русији, вршећи обнову идеје о стварању балканског савеза. Слично Гарашанину, ни Миловановић не препознаје перспективу јединства Срба и

Хрвата. Балачко је у Бугарима видео најближег културолошког и историјског савезника Срба. Поготово имајући на уму вишевековну османску власт и тежак јарам оба народа у сутону губитка независности. Схватајући све импликације погрешних историјских одлука српског руководства, попут рата владе Милана Обреновића 1885. године и апсолутистичког става у једностраном присвајању Македоније - такозваног *македонског обрасца*, Миловановић је прагматично и историјски утемељено истицао поделу Македоније што би кулминирало успостављањем савеза између Србије и Бугарске уз медијаторство Царске Русије. Кључ се налазио у спречавању контроле Балкана од стране Велике Британије односно њеног протагонисте у Европи, Аустро-Угарске која би продубљивањем територијалних питања и политичког јаза између Срба и Бугара око Македоније, постала геополитички стожер на Балкану остваривањем доктрине „завади па владај“.

Све што је остало иза Гарашанина и Балачког биле су понављане историјске антитезе или заокрет ка стварању историјски некомпатибилне премисе југословенства, упркос бројним сведочанствима о страдању и залагању једних

за рачун других. Уосталом докази се могу пронаћи и у дисфункционалности такве државе завођењем диктатуре Александра Карађорђевића након атентата у Народној скупштини. Заправо обе Југославије су биле, како Перишић описује у једном од својих подналова, британска замена за Аустроугарску. Нити је случајност премештање Југословенског одбора у Лондон током Првог светског рата нити су поједини Британци – Роберт Ситон Вотсон, Викам Стид и Артур Еванс – који су активно партиципирали у британском формулисању југословенске државе, исказивали емпатију према српском народу. Штавише, Србе су дефинисали пежоративно као примитиван део балканске заједнице, па ће, тобоже, своје саплеменике тек Словенци и Хрвати увести у цивилизацијске токове. Српски положај у Првој и Другој Југославији заправо је био конструктивизам домаће елите иза кога је стајала британска политика обуздавања руског утицаја. Паралелу није ни данас тешко повући додуше у другачијим, тежим околностима по српски народ. Ако кренемо од егзогених ка ендогеним променама, Русија више није респектабилан фактор на Балкану, Британију су замениле

Сједињене Државе, и док се Србија суочава са поништавањем територијалног интегритета дотле се у Црној Гори српски народ систематски маргинализује или као у Босни и Херцеговини сматра реметилачким фактором.

Све закључке, али и многобројне анализе изнете у књизи „*Геополитика и Срби*“ Срђан Перишић поткрепљује не само историјским парадигмама већ их допуњује картама како би читаоци себи лакше илустровали операционализацију геополитичких стратегија, споразума и демографског састава појединих територија. Квалитативном рефлексijом великих школа геополитике и индукцијом српске геополитичке сцене која потврђује тежњу да се Балкан увек мора контролисати, али и да представља поприште сукоба различитих интереса, аутор закључује да су српски губици током XX века били консеквенца везивања за англосаксонску таласократску геополитику. Остаје само да одговоримо на питање, да ли Србија може самостално одредити и променити сопствену геополитику и колики би били њени домети с обзиром на нови топло-хладни рат и уздрмани светски геополитички поредак униполаризма.

* Овај рад је примљен 31. маја 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

Зоран Р. Пешић*
Факултет за послове
студије и право,
Универзитет „Унион-
Никола Тесла” Београд

ДА ЛИ СУ МОРАЛНЕ ВРЕДНОСТИ ВАЖНЕ? ПРЕДСЕДНИЦИ И СПОЉНА ПОЛИТИКА ОД ФДР ДО ТРАМПА

Осврт на књигу
Џозефа Наја

Do Morals Matter? Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump / Joseph S. Nye, Jr. – New York: Oxford University Press, 2020.

Морал је један од најконтроверзнијих појмова у међународним односима и спољној политици и предмет многих теоријских расправа и примене политике у пракси. Основно питање око којег се теоретичари не слажу је да ли морал игра важну улогу у спољној политици или не игра никакву. Џозеф Нај (*Joseph S.*

Nye, Jr.) у својој књизи *Do Morals Matter? Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump*. New York: Oxford University Press, 2020. на страни 272. у девет поглавља покушава да одговори на то питање. Он анализира улогу и важност морала у спољној политици четрнаест председника САД од Рузвелта (*Franklin D. Roosevelt*) до Трампа (*Donald J. Trump*). Додатно га је мотивисала и чињеница на коју указује у предговору да је одавно присутна „конвенционална мудрост” да у спољној политици нема морала и да се због тога ретко може наћи књига која се бави том темом.

Џозеф Нај је познати и изузетно цењени универзитетски професор из области политичких наука и члан многих академија наука. Творац је теорије меке моћи у међународним односима. Према мишљењу стручњака за међународне односе један је од најутицајнијих научника у области америчке спољне политике, а према часопису *Foreign Policy* један је од сто најважнијих глобалних мислилаца. Поред универзитетске каријере обављао је и различите дужности из безбедности

* zoran.pesic@fpsp.edu.rs

и међународних односа у америчким администрацијама (упоредити *Profile Joseph S. Nye Jr.* 2023).

У уводу књиге (1-11) обрађује три најважнија концепта америчке теорије морала и то: америчку изузетност, вилсоновски либерализам и либерални међународни поредак након 1945. године.

Америчка изузетност је заснована на либералним просветитељским идејама оснивача САД, религијском пуританизму америчког народа и величини и географском положају. Вилсонов (*Thomas W. Wilson*) либерализам је имао за циљ да преко америчких вредности и моћи обузда анархију у међународним односима. Промовисао је међународне организације и међународно право, а друге државе подстицао на изградњу демократских система. Без обзира на релативан неуспех код куће и у међународној заједници, Вилсонове идеје су инспирисале наредне америчке председнике. Они су мање-више континуирано изграђивали либерални међународни поредак, након 1945. године, на не нарочито прихватљив начин, а који је тек са Трампом, сматра Нај, доведен у питање.

Друго поглавље (12-42) се бави образложењем концепта

моралне политике, моралним расуђивањем, избором и методолошким приступом процене спољне политике америчких председника. Нај сматра да председници суочени са различитим моралним изазовима користе три различите менталне мапе светске политике, реализам, либерализам и космополитизам (26-35). Свака од њих има различит приступ моралу. С обзиром на то да је морал „чињење ствари јер осећате да би тако требало” (29), то значи да је у просуђивању присутна велика доза субјективности. Зато је неопходно донети примењиве критеријуме за оцену и међусобно поређење моралности политике више председника.

Нај спољну политику америчких председника вреднује према њиховим моралним вредностима, успеху у остварењу америчких интереса и доприносу глобалној добробити. Оцењивање заснива на бодовању у оквиру ових категорија и подкатегијама. Коначну оцену спољне политике доноси тако што просечну оцену у свакој категорији множи са фактором тежине који означава важност те категорије у моралној процени. Рецимо људска права могу имати већи значај од промовисања националних интереса или демократије итд. Коначна оцена

је збир бодова из сваке категорије где је јединица потпуна неморалност, а 10 потпуна моралност у свим категоријама.

Уколико се жели непристрасно и добро морално расуђивање, Нај сматра да је неопходно тродимензионално одмеравање *намера, средстава и последица*. Ове димензије одражавају три најважније етичке перспективе, етику врлине, деонтолошку и консеквенцијалистичку етику.

За сваку од наведене три димензије, Нај је одредио критеријуме њиховог вредновања (35-42), који се састоје од укупно седам питања која их прецизирају и према њима у наредним поглављима вредновао америчке председнике. Нај се ту одмах ограђује, сматрајући да ти критеријуми као и оцене нису потпуно егзактни, да не решавају у потпуности све проблеме, односно да се њихово оцењивање врши у односу на најбољи могући избор у датом контексту и према његовом мишљењу.

Тако намере кроз мотиве и циљеве изражавају *морална визија и разборитост* председника. Средства се односе на *употребу силе* (да ли је користио силу водећи рачуна о неопходности, о заштити према цивилима и сразмери користи и штете?) и *либералне бриге*

(да ли је покушао да поштује и користи институције код куће и у иностранству и у којој мери је разматрао права других народа?). Последице изражавају *повереништво* (да ли је био добар управник дугорочних интереса Америке?), *космополитизам* (да ли је разматрао интересе других народа и минимизирао наношење непотребних штета?) и *образованост* (да ли је поштовао истину, чињенице и изградио кредибилитет и да ли је покушао да створи и прошири морални дискурс код куће и у иностранству?). За Наја су то релевантни критеријуми, али сматра да је у спољној политици највећи проблем сложеност контекста у коме морају да одлучују и врше избор председници. За то је неопходна контекстуална интелигенција коју одређује као „способност да се разуме промењиво окружење и искористе трендови” (39).

На примерима појединих председника Нај објашњава како једнодимензионална перспектива не даје праву слику моралности спољне политике, рецимо како високоморални и јасни циљеви могу због лоших средстава да буду морално недопустиви и слично.

У наредним поглављима Нај анализира према датим критеријумима сваког од

председника САД формирајући и картице са оценама за све три димензије моралног вредновања. Поглавља прате хронологију од Другог светског рата и по називима их легитимишу према одређеном контексту. Треће поглавље (43-70) под називом „Оснивачи” описује и оцењује моралност политике председника Рузвелта, Трумана (*Harry S. Truman*) и Ајзенхауера (*Dwight D. Eisenhower*). Оснивачи су, у ствари, настављачи вилсонизма и креатори „либералног међународног поретка” који је поставио основе, а временом и обликовао моралност америчке спољне политике. Следећа поглавља која описују спољну политику наредних америчких председника носе назив „Ера Вијетнама”, „Пост-Вијетнамско смањење”, „Крај Хладног рата”, „Униполарни тренутак” и „Промене моћи у двадесет првом веку”.

У књизи се види да је у спољној политици сваки од председника имао могућност избора укључујући и да не делује, што значи да није био ограничен системом и контекстуалном ситуацијом. Навео је више примера, рецимо: Буш (*George W. Bush*) млађи је имао добре намере, али не и адекватна средства, што је имало лоших етичких последица везаних за

рат у Ираку. С друге стране је Кенеди (*John F. Kennedy*) оцењен добро за морално визионарство и разборитост одређену вештим управљањем кубанском ракетном кризом, иако је кризи он у великој мери и допринео. Реганова (*Ronald W. Reagan*) спољна политика је имала моралну јасноћу произашлу из поједностављивања сложених питања и добре реторике. Међутим, питање је колико је он успео да балансира између својих намера и ризика у остварењу својих циљева, јер је његова реторика довела до совјетско-америчке напетости и скоро до ескалације у рат. С друге стране је веома добро искористио долазак Горбачова на власт у националном интересу.

Нај је рангирао председнике, али се у успешности њихове спољне политике није руководио искључиво моралом, јер то није једини и најважнији критеријум, већ га је комбиновао са ефективношћу (183). Између осталог узимао је у обзир контекст и околности у којима су одлуке донесене, колико су одлуке биле продукт рационалне анализе и према стратешким циљевима, а колико су се заснивале на моралним принципима. У највиши ранг ставља Рузвелта, Трумана, Ајзенхауера и Џорџа Х. В. Буша (*George H. W. Bush*).

Прва три због заслуга које смо навели, а Буша старијег због мирног окончања Хладног рата. Најнижи ранг је резервисан за Џонсона (Lyndon B. Johnson) који је проширио улогу САД у рату у Вијетнаму, Никсона (*Richard Nixon*) због афере „Вотергејт”, Трампа (*Donald J. Trump*) због одбацивања либералног наслеђа оснивача, Буша млађег, због рата у Ираку итд. Између су сви остали: Реган, Кенеди, Форд (*Gerald R. Ford*), Картер (*James E. Carter*), Клинтон (*William J. Clinton*) и Обама (*Barack H. Obama*).

За нас је интересантно што је Клинтона високо морално рангирао, додељујући му оцену 7 од 10, упркос моралном посрнућу у афери „Левински”, лагању јавности, Конгреса и сопствене породице о томе. Нај истиче да је Клинтон доживео као властити неуспех то што није реговао да спречи геноцид у Руанди 1994. године. Он претпоставља да је опрез био условљен смрћу америчких војника претходне године у Сомалији и да би наишао на отпор у јавности и у својој администрацији да је интервенисао. Зато је као добар лидер за Наја био распет између својих космополитских склоности и демократских обавеза према људима који су га изабрали. Уз то је и окасна

реакција на страни муслимана у Босни једно од оправдања за спречавање „етничког чишћења” Албанаца на Косову и Метохији и интервенцију на Савезну Републику Југославију 1999. године. Управо захваљујући интервенцији чији морални карактер Нај не доводи у питање, Клинтон је тако високо рангиран. Међутим, ако применимо Најове критеријуме моралности, никако не можемо закључити да је интервенција морална, нарочито не по средствима и последицама. А ако су намере биле моралне, ни оне не оправдавају моралност, јер су се заснивале на неистинитим чињеницама. Остављамо по страни чињеницу да је та интервенција дугорочно и пажљиво припремана, као и домаћа и светска јавност, што је уз хуманитарне имала и друге мотиве и циљеве, као и то што је Нај радио у администрацији председника Клинтона од 1994. до 1995. године.

У последњем поглављу (181-218) под називом „Спољна политика и будући изазови”, аутор указује да је морал у спољној политици важан, да је имао улогу у америчкој спољној политици и да је та улога зависила од контекстуалне интелигенције појединих председника. Због тога се морални успони и падови смењују. Нај закључује да су у

суштини сви морални проблеми у изреченим моралним намерама председника произашли више из њихових личних мотива, него из њихових формално наведених циљева. Спољна политика ће у будућности бити пред различитим изазовима што ће одређивати и њен морални карактер. Најважнији су изазови у области климатских промена, сајбер криминала и заразних болести и нарастајућа моћ Кине, која је и предмет његове најновије књиге издате крајем прошле године.

У закључку, Нај сматра да ће САД још дуго бити велика војна сила и да ће то одређивати њен положај, али да ће се нужно либерални међународни поредак редефинисати у односу на његов настанак. За будуће председнике САД у светским догађањима „важни морални избори ће бити где и како бити укључен [и свест да] америчко вођство није исто што и хегемонија, доминација или војна интервенција” (216).

ЗАКЉУЧАК

Поједини аутори привржени реализму у спољној политици сматрају Наја идеалистом јер „фаворизује идеју да САД могу придобити пријатеље и привући савезнике кроз своју либералну културу

и демократске вредности” (Brendon 2020), односно својим моралним ауторитетом. Према нашем мишљењу је то престога оцена, јер и реалисти су склони употреби морала када је то у интересу САД. Уосталом, то Нај и доказује анализирајући употребу различитих менталних мапа и по потреби код различитих председника.

Добронамерни критичари сматрају да су Најеви критеријуми предвиђени само за америчке председнике што „ограничава примену на глобалном нивоу” (Коџ 2021, 304), али да то не умањује вредност књиге. Примедба је и да су ранг листа председника и „његови ставови прилично предвидиви” (Miscamble September 2020, 16), сходно његовом теоријском опусу и практичном ангажовању. То значи да се због субјективности његове оцене могу оспорити, а увођењем ефективности уз моралне критеријуме на неки начин се релативизују сами критеријуми. Међутим, то ни сам Нај не оспорава, уз напомену да књига не представља коначан суд или историјско штиво, да је, у ствари, то његово виђење према до сада познатим чињеницама и критеријумима које је он успоставио. Наравно, то не значи да други не могу имати и по истим или по различитим

критеријумима друге оцене. Ауторово „признање евентуалне непристрасности” за друге је врлина (Jacobs September 2020, 19), која додатно аргументује привлачност књиге. За Наја је, ипак, основни циљ био да укаже на у већој или мањој мери присутност морала у спољној политици САД, што је он то веома добро и „убедљиво” урадио како каже Киохејн (*Robert O. Keohane*).

Иако нисмо сагласни потпуно са његовим оценама, ова књига има вишеструку вредност. Једна је што је уопште написана на ту тему, односно што је указао да је морал важан у спољној политици, затим што представља важан поглед на моралност спољне политике САД био он субјективан или не, и на крају – према методолошком приступу. Избором различитих критеријума оцене моралности, ма колико они били несавршени, иницира се успостављање методолошког обрасца за поређење моралности спољних политика и других лидера. То је, према нашем мишљењу, најважнији њен допринос. Из

књиге можемо извући нешто што може користити и нашем разумевању америчке спољне политике. Прво, оцену минулих догађаја и спољне политике САД из њене перспективе. Друго, да се америчка политика базира на америчкој изузетности, а изузетност допушта флексибилност *ad hoc* која толерише и када противречи и сама себи. Треће, САД посматрају целину и делују глобално, а ако то деловање није увек морално, посебно према малима, то је ирелевантно с обзиром на крајњу сврху – глобалном добробити, онако како је они виде. Зато се узалуд трудимо да укажемо на недоследност, посебно око оправдања агресије на СРЈ, јер САД неће преиспитати своју улогу, нити ће променити свој став. То не значи да не треба да се позивамо на међународно право и морал у спољној политици, већ да треба бирати место, време и контекст у функцији националног интереса и не очекивати превише. А за то су мање потребне емоције, а више контекстуална интелигенција.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Коџ, Akif. M. 2021. „Review“. *Insight Turkey*. Spring 2021 / Volume 23, Number 2 (302-304). <https://www.insightturkey.com/book-reviews/do-morals-matter-presidents-and-foreign-policy-from-fdr-to-trump> Приступљено 16.06.2023
- Miscamble, Wilson D. (Bill). 2020. *A Roundtable on Joseph S. Nye, Jr. Do Morals Matter?: Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump* (13-22) <https://shafr.org/system/files/passport-09-2020-nye.pdf> Приступљено 16.06.2023.
- Nye, J. S. 2020. *Do Morals Matter? Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump*. New York: Oxford University Press.
- Piers, Brendon. 2020. „The Only Way is Ethics“. *Literary Review* Thursday 2020. <https://literaryreview.co.uk/the-only-way-is-ethics> Приступљено 16.06.2023.
- Profile Joseph S. Nye Jr.* (2023., 03. 18.). <https://www.hks.harvard.edu/faculty/joseph-nye> Приступљено 16.06.2023.
- Seth, Jacobs. 2020. *A Roundtable on Joseph S. Nye, Jr. Do Morals Matter?: Presidents and Foreign Policy from FDR to Trump* (13-22) <https://shafr.org/system/files/passport-09-2020-nye.pdf>. Приступљено 16.06.2023.

* Овај рад је примљен 27. јуна 2023. године, а прихваћен на састанку Редакције 25. септембра 2023. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује три пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Радове за часописа слати на имејл-адресу: ni@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.
(Суботић 2010)
Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.
(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.
Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.
(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press. (Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет. (Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводиоцац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „прigr.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press. (Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије. (Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies. (Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1. (Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.
Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts:
Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.
Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на
јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска
дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)
Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss.
University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине
или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.
Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.”
Политика, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”
Годиште: број стране на којој се налази чланак.
New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.”
July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Ево Бок.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:

” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом. (Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Zakon o nasljeđivanju [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-Lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.
(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.
(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или (ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или (ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori*,

a posteriori, sui generis итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угластом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графикона/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика

преузети, написати *Извор*: и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор*: Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према Начину цитирања.
Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**

слику предње корице

Испод слике предње корице

навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година

издања. *Наслов*. Место

издања: издавач, број

страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и државна питања = National interest : journal for National and State issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.
- [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1(2005)- . - Београд :
Институт за политичке студије, 2005-
(Београд : Донат граф)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460